

SLOVENSKÁ REČ

*časopis pre výskum
slovenského jazyka*

Z OBSAHU

P. Ondrus, Lenin o jazyku ■ Š. Peciar, Dvadsaťpäť rokov slovenskej jazykovedy ■ E. Jóna, Účasť M. M. Hodžu pri formovaní spisovnej slovenčiny (dokončenie) ■ J. Mlacek, Fakultatívne členy frazeologickej jednotky ■ M. Marsinová, Vyhovuje v slovenčine pomenovanie „omaľovačka“? ■ J. Škultéty, Zo slovenskej chromatickej terminológie ■ J. Rybák, O podmieňovacej spojkke *nech*

DISKUSIE

M. Ivanová-Šalingová, Z problematiky čísloviek a číselných výrazov (dokončenie) ■ J. Hrbáček, Ještě k několikanásobnému přísudku

SPRÁVY A POSUDKY

Správa o činnosti Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV za rok 1969. J. Horecký ■ Správa o činnosti Združenia slovenských jazykovedcov pri SAV za rok 1969. I. Ripka ■ Konferencia o slovenčine na rozhraní 19. a 20. storočia. J. Kačala ■ Sympóziu o algebrickej lingvistike. J. Oravec ■ S. Skorupka, Słownik frazeologiczny języka polskiego I, II. E. Smiešková

ROZLIČNOSTI

4 | 35 | 1970

VYDAVATELSTVO

SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

SLOVENSKÁ REČ

časopis Jazyko-
vedného ústavu
Ludovíta Štúra
Slovenskej akadémie
vied pre výskum
slovenského jazyka

HLAVNÝ REDAKTOR

Eugen Jóna

VÝKONNÝ REDAKTOR

Ladislav Dvonč

REDAKČNÁ RADA

Ferdinand Buffa, Ladislav Dvonč, Ján Holý, Gejza Horák, Mária Ivanová-Šalingová, Eugen Jóna, Rudolf Krajčovič, Jozef Mistrik, Jozef Mlacek, Pavel Ondrus, Štefan Peciar, Jozef Ružička,

REDAKCIA

Bratislava, Klemensova 27

OBSAH

P. Ondrus, Lenin o jazyku	193
Š. Peciar, Dvadsaťpäť rokov slovenskej jazykovedy	195
E. Jóna, Účasť M. M. Hodžu pri formovaní spisovnej slovenčiny (dokončenie)	199
J. Mlacek, Fakultatívne členy frazeologickej jednotky	205
M. Marsinová, Vyhovuje v slovenčine pomenovanie „omaľovačka“?	213
J. Škultéty, Zo slovenskej chromatickej terminológie	216
J. Rybák, O podmieňovacej spojke <i>nech</i>	221

DISKUSIE

M. Ivanová-Šalingová, Z problematiky číselníkov a číselných výrazov (dokončenie)	228
J. Hrbáček, Ještě k několikanásobnému přísudku	235

SPRÁVY A POSUDKY

Správa o činnosti Jazykovedného ústavu Ludovíta Štúra SAV za rok 1969. J. Horecký	240
Správa o činnosti Združenia slovenských jazykovedcov pri SAV za rok 1969. I. Ripka	244
Konferencia o slovenčine na rozhraní 19. a 20. storočia. J. Kačala	247
Sympózium o algebrickej lingvistike. J. Oravec	248
S. Skorupka, Słownik frazeologiczny języka polskiego I, II. E. Smiešková	250

ROZLIČNOSTI

<i>Strednodobý plán.</i> Š. Peciar	255
--	-----

Pavel Ondrus

LENIN O JAZYKU

Lenin pri písaní väčšiny prác mal na pamäti tie vrstvy národa, s ktorými počítal v boji za socialistické spoločenské zriadenie. Preto tento zreteľ prevládol aj pri určovaní základných vlastností, úlohy a významu jazyka, najmä jeho rodného jazyka.

A tak keď formuloval svoju tézu, že jazyk je najdôležitejším prostriedkom ľudského styku, myslel súčasne na to, že stranícki teoretici a publicisti majú používať jazyk jednoduchý, lebo sa prihovárajú fabrickým robotníkom a vidieckym roľníkom. Ďalej keď vyslovil názor, že jazyk je nástrojom vývinu a boja, mal na zreteli, že ho treba nepriateľovi pracujúceho ľudu vytrhnúť z rúk tak ako každý iný nástroj, aby ním nemohol už viac bojovať proti záujmom robotníka a roľníka. Ohľad na tieto vrstvy podmienil aj jeho vzťah nielen k bohatstvu slovníkového a obrazného vyjadrovania v ľudovej reči, ale aj k nevyčerpatelným prameňom jazyka klasikov národnej literatúry.

Ak Lenin vyriekol, že ľúbi svoj rodný jazyk, spojil túto lásku so sovietskym vlastenectvom: mať rád ruský jazyk znamenalo učiť sa ho, obohacovať ho a bedlivo chrániť pred znečisťovaním. Učiť sa bolo preňho študovať základné normatívne práce zo slovníka i gramatiky národného jazyka. Obohacovať značilo uňho dávať ruským slovám, označujúcim v socialistickej spoločnosti novú skutočnosť, nový význam, taký, aký predtým ani v spisovnom jazyku, a ani v jazyku ľudu nemali. Bedlivo chrániť ruský jazyk znamenalo preňho ustriechnúť ho pred znečistením prebytočnými cudzími slovami a skomoleninami, ktorým pracujúci nerozumie.

Lenin vo svojich dielach mnohokrát veľmi negatívne vyznačil úlohu skomoleného kancelárskeho jazyka, vraj, kancelársky jazyk si cárski samovládovia vybrali za jeden z najdôležitejších prostriedkov na zakrytie svojich vykorisťovateľských zámerov a na klamanie robotného ľudu. Keď Lenin vystupoval proti komoleniu ruského jazyka, bojoval nielen proti farbavosti kancelárskeho slohu, ale aj proti používaniu nesprávnych spojovacích výrazov, nevhodných slov a nemotorných zvrátov, pretože ich

nenáležité využitie len zatemňovalo význam a myšlienku. Ak bol Lenin proti znečisťovaniu jazyka, myslel pritom nielen na prebytočné cudzie slová, ale aj na nezrozumiteľné skratky, ktoré často privádzali pracujúceho človeka do rozpakov.

Keď sa Lenin chcel priblížiť k svojim čitateľom, robotníkom a roľníkom, písal jednoducho, jasne, krátko a presne. Jednoducho a jasne vie svoje myšlienky v najzrozumiteľnejšej podobe povedať ten, čo má v základných otázkach všetko jasné. Krátko a jasne mohol Lenin hovoriť preto, že jeho reč bola bez nafúknutých fráz a že vedel vždy vybrať to hlavné, podstatné, a neutápal sa v bezvýznamných podrobnostiach. Na smelé formulácie a ostré slová má podľa Lenina právo iba ten, u koho sa slová nerozhádzajú s činmi: politická ostrosť nemá však s krikľunstvom nič spoločné. Výraznosť publicistického prejavu možno dosiahnuť aj bez tvrdých slov. Ironia, výsmech a sarkazmus zrania protivníka oveľa bolestivejšie ako poburujúce najhrubšie slovo. Všetko, čo je napísané jednoducho, presnejšie odráža objektívnu skutočnosť. Leninove diela napokon pripomínajú publicistom, že vyumelkovaná komplikovanosť jazykového vyjadrovania nemá nič spoločné so štýlom, ktorý majú úprimní zástancovia marxistickej teórie.

Opravdivá popularizácia nemá podľa Lenina nič spoločné s vulgarizáciou. Popularizácia je prístupná miliónom pracujúcich ľudí. Popularizátor neupadá na úroveň nerozvitého čitateľa alebo poslucháča, ale ho postupne a veľmi opatrne — ako vraví Lenin — dvíha na vyššiu úroveň. Vulgarizácia (po leninsky: „populárničenie“) je iba zahrávaním si s nerozvitým čitateľom alebo poslucháčom. Pri popularizácii sa Lenin s ohľadom na nové vrstvy svojho publika pridržiaval týchto zásad: zsväcovať čitateľa a poslucháča do hlbokých ideí a vychádzať pritom z najjednoduchších a všeobecne známych skutočností; používať názorné príklady; poukazovať na hlavné závery z rozboru faktov; privádzať čitateľa a poslucháča k ďalšiemu samostatnému uvažovaniu o veciach.

Okrem toho Lenin vo svojich dielach naznačil, ktoré z ďalších zásad sa majú pri popularizácii zachovávať: preložiť a objasniť v rodnom jazyku všetky cudzojazyčné slová i termíny pracujúcim nezrozumiteľné, lebo nemajú špeciálnu vedeckú prípravu; vysvetliť každú teoretickú definíciu; neprepchávať výkladový text číslicami, citátmi a odkazmi na pramene, pretože len sťažujú chápanie výkladu: odkazy na literatúru a iné poznámky dať na koniec práce; umožniť v tabuľkách vystúpiť údajom reľéfnejšie a kompaktnejšie (tabuľky vytlačiť petítom); za výkladovým textom pripojiť vecný register, ktorý umožní chytré nájsť zodpovedajúce miesta k jednotlivým otázkam; podrobný obsah nahrádza čitateľovi vecný register.

Záujem o pracujúci ľud vyzdvihol Lenin vo svojej verejnej činnosti nad všetko. Tomuto záujmu v období pred Veľkou októbrovou socialistickou revolúciou i po nej podriadil nielen vzťah k svojmu jazyku, ale aj požiadavky na kultúru rodného jazyka.

Štefan Peciar

DVADSAŤPÄŤ ROKOV SLOVENSKEJ JAZYKOVEDY

Jubilejný rok 1970, keď si naše národy pripomínajú poslednú fázu gigantického a víťazného boja za oslobodenie spod fašistickej nadvlády, keď naše mestá a dediny oslavujú dvadsiate piate výročie radostného zvitania a zbratania sa s osloboditeľskou sovietskou armádou, je aj pre slovenských jazykovedcov vhodnou príležitosťou znova sa zamyslieť nad vývinom nášho národného jazyka a našej jazykovedy v poslednom štvrtstoročí.

Náš pohľad späť na toto pomerne krátke, ale zato mimoriadne významné obdobie našich národných dejín má niekoľko oporných bodov. Sú nimi výsledky bilancovania práce slovenských jazykovedcov v predchádzajúcich jubilejných rokoch, a to pri desiatom, pätnástom a dvadsiatom výročí oslobodenia a pri päťdesiatom výročí vzniku Československej republiky. Hodnotiace úvahy o vykonanej práci, o súčasnom stave a o najbližších úlohách slovenskej jazykovedy publikovali pri spomenutých výročiach naše jazykovedné časopisy, najmä Slovenská reč (1955, 281–290; 1960, 129–132, 193–295, 321–338; 1965, 3–5, 193–199; 1968, 329–340; 1969, 14–24, 65–75, 129–136, 197–209, 257–266, 321–326) a Jazykovedný časopis (1960, 137–187; 1965, 113–119; 1968, 3–5).

Hodnotiace prehľady jazykovednej produkcie z päťdesiatych a šesťdesiatych rokov vydávajú svedectvo nielen o imponujúcom rozvoji slovenskej jazykovedy, ale aj o mohutnom rozmachu spisovnej slovenčiny v najnovšom období jej vývinu.

Pred rokom 1945 mala slovenská jazykoveda veľmi skromnú organizačnú základňu. Tvorilo ju niekoľko torzovitých filologických katedrií na Filozofickej fakulte Slovenskej univerzity, Jazykovedný odbor Matice slovenskej s tromi internými pracovníkmi a od r. 1943 Jazykovedný ústav býv. SAVU s tromi štyrmi internými pracovníkmi. Aktívnych lingvistov na Slovensku bolo sotva dvadsať. Pritom hlavným zamestnaním prevažnej väčšiny z nich nebol vedecký výskum. Dnes pracuje len v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV vyše tridsať kvalifikovaných pracovníkov,

ktorých profesiou je jazykovedný výskum. V jazykových oddeleniach iných dvoch akademických pracovísk, Ústavu svetovej literatúry a jazykov a v Kabinete orientalistiky, pracuje vo výskume cudzích jazykov 14 lingvistov. V Ústave fonetiky a matematickej lingvistiky FF UK pracujú 3 jazykovedci. Okrem toho vykonávajú jazykovedný výskum popri vedecko-pedagogickej činnosti desiatky profesorov, docentov a asistentov na filologických katedrách filozofických a pedagogických fakúlt v Bratislave, Prešove, Trnave, Nitre a Banskej Bystrici.

Táto široká organizačná a kádrová základňa umožňuje teamový a kolektívny spôsob práce, potrebný najmä pri vypracúvaní normatívnych príručiek a základných kompendií o slovenskom jazyku, ako sú *Pravidlá slovenského pravopisu* (r. 1970 má vyjsť desiate vydanie), *Slovenská gramatika* (5. vyd. 1968), šesťväzkový *Slovník slovenského jazyka* (1959–1968), *Morfológia slovenského jazyka* (1966), *Skladba slovenského jazyka* (pripravuje sa), *Slovenská ortoepia* (pripravuje sa), *Atlas slovenského jazyka* (I. diel 1968, ďalšie diely sa pripravujú), *Atlas slovenských hlások* (má vyjsť r. 1970), *Slovenský historický slovník* (pripravuje sa) a i. Kolektív rusistov z ÚSLJ SAV vypracoval *Velký rusko-slovenský slovník* (IV. diel 1968, posledný V. diel má vyjsť r. 1970).

V päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch vzniklo aj niekoľko významných slovákistických prác jednotlivých autorov. Sú to obsiahle Stanislavove *Dejiny slovenského jazyka* (I. Úvod a Hlásokoslovie, 3. vyd. 1967; II. Tvaroslovie, 2. vyd. 1967; III. Texty, 2. vyd. 1967; IV. Skladba, v tlači), Krajčovičov *Náčrt dejín slovenského jazyka* (1964), Paulinyho *Fonologický vývin slovenčiny* (1963) a *Fonológia spisovnej slovenčiny* (2. vyd. 1968), Horeckého *Slovotvorná sústava slovenčiny* (1959) a *Morfematická štruktúra slovenčiny* (1964), Mistríkov *Slovosled a vetosled v slovenčine* (1966), Oravcova *Väzba slovies v slovenčine* (1967), Isačenkova *Spektrografická analýza slovenských hlások* (1968) a i. Vyšli viaceré pozoruhodné práce zo slovenskej štylistiky od J. Mistríka, F. Miku a M. Ivanovej-Sálingovej.

Z rusistických prác spomenieme aspoň dve metodologicky priebojné diela: Isačenkovu konfrontačnú gramatiku ruštiny (*Grammaticeskij stroj russkogo jazyka v sopostavlenii s slovackim*, Morfologija I, 2. vyd. 1965, II 1960) a Ďurovičovu *Paradigmatiku spisovnej ruštiny* (1964).

Veľa výsledkov vedeckovýskumnej práce je uložených v slovenských jazykovedných časopisoch a vo viacerých periodických i neperiodických zborníkoch. Do 35. ročníka vstúpila *Slovenská reč*, časopis pre výskum slovenského jazyka. Dvadsať ročníkov ukončil *Jazykovedný časopis*, orgán JÚLŠ SAV pre všeobecnú jazykovedu a slovákistiku. Problémy odbornej terminológie sa pertraktovali v časopisoch *Slovenské odborné názvoslovie* (9 ročníkov) a *Československý terminologický časopis* (5 ročníkov). Popu-

larizačné poslanie má nový časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu, *Kultúra slova* (r. 1970 vychádza 4. ročník). Mnoho nových poznatkov z výskumu slovenského jazyka prináša periodický zborník JÚLS SAV, *Jazykovedné štúdie* (dosiaľ vyšlo 10 zväzkov). Viac alebo menej pravidelne vychádzajú fakultné filologické zborníky, publikujúce výsledky výskumu v oblasti slovanských i západných filológií. Najdlhšiu tradíciu má zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského *Philologica*. Slovenská slavistika má časopis *Slavica Slovaca* (vychádza 5. ročník) a okrem toho vychádzajú neperiodické zborníky slavistických štúdií. Osobitný periodický cudzojazyčný zborník vydávajú slovenskí orientalisti. Pre vedecký styk so zahraničím je dôležitý cudzojazyčný zborník *Recueil linguistique de Bratislava*. Z neperiodických zborníkov so slovackistickou tematikou treba osobitne spomenúť zborník *Kultúra spisovnej slovenčiny* (1967), obsahujúci materiály z vedeckej konferencie konanej v Smoleniciach v decembri 1966 (v závere *Tézy o slovenčine*). Táto konferencia sa hodnotí ako začiatok novej etapy v teoretickej i praktickej práci v oblasti jazykovej kultúry na Slovensku.

Aj týchto niekoľko neúplných bibliografických údajov svedčí o tom, ako mohutne sa slovenská jazykoveda rozvetvila v priaznivých podmienkach slobodného ľudovodemokratického štátu. Stále rastúce kultúrne potreby a požiadavky spoločnosti budujúcej socializmus dávali jej nové a nové impulzy a orientovali ju na také úlohy a smery výskumu, ktoré predchádzajúce generácie nemohli realizovať.

Sústavným štúdiom a analýzou rozsiahleho jazykového materiálu sa podstatne prehĺbilo vedecké poznanie nášho národného jazyka, predovšetkým gramatickej stavby a slovnej zásoby súčasnej spisovnej slovenčiny; dôkladnejšie poznáme i jej zvukovú stavbu. Za veľmi krátky čas sa stvorila alebo dotvorila a do značnej miery ustálila slovenská vedecká a technická terminológia. Paralelne s touto normotvornou činnosťou sa rozvíjala teoretická práca v oblasti odbornej terminológie. Prehĺbilo sa poznanie normy a upevnila sa kodifikácia spisovného jazyka. Slovenskí jazykovedci venujú veľa výskumnej i popularizačnej práce problémom jazykovej kultúry. Oveľa konkrétnejšie a presnejšie ako pred rokom 1945 sú naše poznatky o vývine slovenského jazyka v predspisovnom i spisovnom období. Vykonan sa rozsiahly a podrobný výskum slovenských nárečí.

Sľubne sa rozvíja slovenská slavistika. Mladá slovenská orientalistika si získava dobré meno i v zahraničí. Dosiaľ sa však nepodarilo prekonať kritický stav, v ktorom sa po vojne ocitli niektoré západné filológie na Slovensku (anglistika, sčasti i romanistika). Jazykovedci nemôžu byť spokojní s poklesom záujmu o klasickú filológiu a usilujú sa tento záujem oživiť.

Súčasná generácia slovenských jazykovedcov sú odchované dvoma metodologickými smermi: tzv. mladogramatickou historicko-porovnávacou metódou a funkčno-štruktúrnou metódou. V súčasnej slovenskej jazykovede sa úspešne používajú oba tieto metodologické postupy pri výskume materinského jazyka i cudzích jazykov. Pri štúdiu a výskume cudzích jazykov, príbuzných i nepříbuzných, sa vhodne aplikuje i konfrontačno-porovnávací čiže kontrastívny metodologický postup. Popri týchto tradičných metodologických postupoch sa uplatňuje čoraz viac tzv. kvantitatívny výskum jazyka, známy aj ako matematické metódy v jazykovede.

Staršia jazykoveda sa orientovala prevažne na výskum formálnej stránky jazyka. Pestovalo sa najmä hláskoslovie a formálne tvaroslovie, paradigmatica. Naša súčasná jazykoveda kladie väčší dôraz na významovú stránku gramatických, slovotvorných a lexikálnych kategórií. Z gramatiky sa dostala do popredia syntax. Výskum slovnej zásoby, podnietený potrebami lexicografie, vyvolal záujem o problémy semaziológie, ktorá predtým bola u nás takmer neznáma disciplína. V súvislosti s teoretickým i praktickým štúdiom slovnej zásoby, najmä odbornej terminológie, začali sa sústavnejšie skúmať problémy tvorenia slov. Pri nových orientáciách svojich prác slovenskí jazykovedci našli dobrého pomocníka v sovietskej jazykovede. Sústavné štúdium sovietskej jazykovedy nám umožnilo pomerne rýchle sa orientovať v nových oblastiach jazykovedného výskumu. Pre celkový rozvoj slovenskej jazykovedy bola dôležitou oporou aj úzka a mnohostranná spolupráca s vyspelou českou jazykovedou.

Letný pohľad na dvadsaťpäť rokov vývinu súčasnej slovenskej jazykovedy nás presvedčuje, že sa naša disciplína vyvíjala a vyvíja v súlade s potrebami spoločnosti, nadväzujúc na pokrokové domáce tradície, čerpajúc podnety od marxisticky orientovanej sovietskej jazykovedy a udržiujúc kontakty (i keď zo začiatku slabé a oneskorené) s celkovým vývinom súčasnej progresívnej európskej a svetovej vedy o jazyku. Na tejto celkovej orientácii našej jazykovedy netreba v najbližšej budúcnosti nič podstatné meniť. Hlavnou úlohou súčasných generácií slovenských jazykovedcov-slovakistov ostáva dokončiť započaté a „zaplánované“ kolektívne diela o národnom jazyku Slovákov a na materiáli slovenského jazyka rozvíjať rozličnými metodologickými postupmi súčasnú lingvistickú teóriu.

V závere našej krátkej retrospektívy treba aspoň niekoľkými vetami charakterizovať najnovšiu vývinovú etapu slovenského jazyka. Základná črta tejto etapy je zvýšenie funkcií spisovného jazyka.¹ So všestranným

¹ Významným prínosom pre poznanie vývinu spisovnej slovenčiny v období 1918–1968 bola vedecká konferencia z decembra 1968 (materiály z tejto konferencie vyjdú tlačenou). V súvislosti s touto konferenciou vznikla prvá obsiahlejšia monografia o vývine spisovnej slovenčiny po r. 1918. Je to monografia J. Ružičku *Spisovná slovenčina v Československu* (v tlači).

rozvojom národnej kultúry, vedy a techniky, s rozšírením a so všeobecným zvýšením vzdelania sa podstatne upevnili pozície spisovnej slovenčiny. Je vyučovacím jazykom na všetkých druhoch a stupňoch škôl, je úradným rokovacím jazykom všetkých národných a štátnych orgánov a inštitúcií v Slovenskej socialistickej republike, jej písomná podoba sa používa v plnom rozsahu v tlači, v ústnej podobe zaznieva každodenne v rozhlase a televízii, vo filme a divadle, vo všetkých verejných prejavoch. Počet aktívnych používateľov spisovnej slovenčiny mnohonásobne vzrástol a ustavične rastie. S tým, pravda, súvisí skutočnosť, že mnohí používatelia spisovného jazyka ešte zápasia s väčšími alebo menšími ťažkosťami pri spisovnom vyjadrovaní svojich myšlienok. Preto sa v posledných rokoch u nás dostali do popredia problémy jazykovej kultúry. Spisovná slovenčina, ktorá sa pri plnení náročných spoločenských funkcií vo veľmi krátkom čase vypracovala na úroveň všestranne rozvitého, štýlovo a funkčne bohatého diferencovaného kultúrneho jazyka, potrebuje ustavičnú odbornú starostlivosť. Je čestnou úlohou slovenských jazykovedcov v spolupráci so školou a inými kultúrnovými inštitúciami hľadať a nájsť účinné cesty, aby sa príslušníci všetkých vrstiev našej spoločnosti naučili vo svojich kultúrnych prejavoch náležite používať tento dokonalý nástroj myslenia, rozvoja a zveľaďovania našej národnej kultúry.

Eugen Jóna

ÚČASŤ M. M. HODŽU PRI FORMOVANÍ SPISOVNEJ SLOVENČINY (Dokončenie)

Jadro Hodžovej knihy *Epigenes Slovenicus* je vo výkladoch zo slovenského hláskoslovía a pravopisu (kapitola IV. a nasl.). Svoje opisy a výklady neobmedzuje na strednú slovenčinu kodifikovanú v *Nauke L. Štúra*: slovenský jazyk Hodža chápe ako jednotu všetkých jeho variácií v synchrónnom i diachrónnom pláne. Podáva teda opis slovenských hlások a tvarov v strednej slovenčine i v ostatných nárečiach podľa dovtedajšej literatúry i podľa vlastného, dosť rozsiahleho, hoci nesústavného prieskumu. Naznačuje však podľa súvekeho stavu slavistiky i pôvod a vývin slovenských javov takým spôsobom, ako v tom čase pracoval v oblasti bohemistiky a slavistiky po J. Dobrovskom P. J. Šafárik¹ v Prahe, Kopitar²

¹ P. J. Šafárik, *Počátkové staročeské mluvnice*, Praha 1845; niektoré štúdie v ČCM. Porov. môj príspevok JČ XII, 1961, 105–22.

² B. Kopitar, *Glagolita Clozianus* (1836) a už prv *Grammatik der slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steiermark* (1808).

a Miklosich³ vo Viedni, neskoršie u nás M. Hattala⁴ (v 50. rokoch), F. Pastrnek⁵ (v 80. rokoch) atď., pravda, každý z nich na inej vedeckej úrovni.

Metodologicky Hodžova práca nebola dostatočne ujasnená, preto už u kritických súčasníkov narážala niekedy na odpor, napr. pri otázke diftongov a triftongov (tetraftongu).⁶ Keď interpretoval koncovku nárečového tvaru palicjeu (paľicjeu) ako triftong (tetraftong je vykonštruovaný nenáležitým prepisom ieöü), tým Hodža nemienil tento tvar uviesť do spisovného jazyka, len chcel ukázať zvukové bohatstvo slovenčiny v konkrétnych nárečiach.

V otázke „tvrdosti“ a „mäkkosti“ hlások vychádzal Hodža z názoru, že akosť spoluhlások závisí od nasledujúcich samohlások a dvojhlások, ako ho o tom presviedčali zmeny voda, vody, vode... (voda, vodi, voďe...). Z toho usudzoval, že slovenské samohlásky treba triediť z hľadiska kvality na plynne (vocales liquidae) a pevné (solidae)⁷, t. j. predné, mäkké a zadné, tvrdé, a to pravdaže skôr teoreticky ako s praktickými dôsledkami pre pravopis.

Z hľadiska kvantity rozlišuje Hodža samohlásky dlhé a krátke. Krátke nazýva jednoglasnými, dlhé dvojhlasnými a k nim počíta dlhé vokály (napr. í = ii, á, ú...) aj diftongy; medzi ne zaraďuje i ou (dobrou radou v inštrumentáli singuláru), ako sa až donedávna podľa češtiny hodnotila táto slovenská skupina hlások nielen v školských gramatikách, ale i vo vedeckých prácach. Z hľadiska kvantity vydeľuje Hodža popri krátkych a dlhých ešte osobitnú kategóriu vokálov „obojakých“ (ancipites), označovaných čiarkou ('), napr. ì, è, ù, ò, à (fr. accent grave). Sú to etymologicky dlhé vokály alebo diftongy skrátené podľa rytmického zákona po predchádzajúcej dlhej samohláske alebo dvojhláske.

³ F. Miklosich (1813–1891) v tomto čase v recenziách a edíciách textov. Sám Hodža Miklosicha nespomína, výslovne uvádza a vysoko hodnotí Dobrovského, Kopitara a Šafárika (Epigenes, 43).

⁴ M. Hattala (1821–1903). Porov. môj príspevok JČ VII, 1953, 15–32.

⁵ Fr. Pastrnek, *Beiträge zur Lautlehre der slowakischen Sprache in Ungarn*, Viedeň 1888.

⁶ Z autopsie poznal Hodža popri bežnom stredoslovenskom tvare božou milostou (v jeho prepise po mäkkých spoluhláskach o:ö, u:ü) i tvar božiej milostjeu („apud Kis-Hontenses, Neogradienses“ palicjeou, palicjeu, palicjou) vyskytujúci sa i dnes v nárečí Rimavskej doliny. Polokonsonantické j, u pred plným vokálom i za ním Hodža pokladal za zložku diftongu, resp. triftongu, ako to robil u nás i H. Bartek, *Správna výslovnosť slovenská 1944*, 83 v prípadoch djeuča, poľjeuča ap. Zo súčasníkov sa pozastavovali nad úvahami o triftongoch a tetraftongu M. Hattala (*Orol tatranský* 1848, 755), D. Sloboda (A. Pražák, *Dějiny spisovné slovenštiny po dobu Stúrovu*, Praha 1922, 420) a i.

⁷ Vo Věťně (173) používa Hodža slovenské termíny hlásky úsobné (plynulé) k latinským vocales liquidae a hlásky posobné (pevné) k latinským vocales solidae, ale hneď ďalej (str. 174) i názvy „plynné“ a „pevné“ („Zvučka sama v sebe ani je nie mäkká ani tvrdá, mäkkosť dostáva od plyných, tvrdosť od pevných hlások“, kde zvučka = spoluhláska, hláska = samohláska, vokál).

Systém vokálov slovenského jazyka, ktorý podáva v knihe *Epigenes* (kapitola IV, § 29, str. 26), je takýto:

A. Respectu qualitatis

- | | |
|---|-------------------------|
| 1. Liquidae: a) i, ě, ä, ö, ü | monophthongi informatae |
| b) ii, iě, iä, iö, iü | diphthongi praeformatae |
| c) — ě, äi, öi, üi | diphthongi affirmatae |
| d) iěü, iöü | triphthongi |
| e) iěöü | tetraphthongus |
| 2. Solidae: | monophthongi |
| b) yu, eu, au, ou, uu, uo | diphthongi |
| 3. Liquido-solidae: iu, ěu, äu, öu, üu | diphthongi |
| 4. Solido-liquidae: yi, yě, (yä, yö) öü | diphthongi |

B. Respectu quantitatis

1. Breves: i, y, ě, e, ä, a, ö, o, ü, u.
2. Longae: i, ý, iě (é), iä, á, iö, uo (ó).
3. Ancipites: i, ý, ě, è, ä, à, ö, ò, ü, ù.

Pokiaľ ide o inventár hlások (foném), Hodža sa nelíšil podstatne od E. Štúra⁸: okrem piatich štandardných samohlások a, i, u, e, o Štúr k samohláskam počítal i slabičné l, r, a to krátke i dlhé (okrem v Štúrovej kodifikácii málo frekventovaného é, ó v domácich slovách), ďalej dvojhlásky ja, je, uo (t. j. stúpavé, praeformatae) a na konci slov aj klesavé (afformatae) ai (aj), au, ei (ej), eu, iu, oi (oj), ou, ui (uj), uu. Ako „pokútno“ a „krem toho hinúce“. „tu i tam v daktorích kútach Slovenska uživanuo“ spomína ä, ktoré podľa Štúrovej mienky „do reči našej spisovnej nenáleží“. Štúr teda v slovenčine uvádza dovedna dvadsaťšesť samohlások a dvojhlások.

Hodža v citovanom zozname asi omylom vynechal medzi dlhými hláskami dlhé ú a dvojhlásku iu, ale uvádza široké ä, dvojhlásku io, na inom mieste aj iu (v písme iö, iü); v ostatných prípadoch ide o písmená (grafémy), nie osobitné hlásky (fonémy), napr. y, ý, ě a všetky diftongy a triftongy (i „tetraftong“) s dvoma bodkami.

V zjednodušenom zozname⁹ Hodža uvádza dvadsaťtri slovenských „hlások“ (i s písmenami y, ý, ě, ö, ü, ye, ou), pravda, bez klesavých diftongov (okrem ou), ktoré podľa toho nepokladá za celkom rovnocenné so stúpavými. Týmto správnym hodnotením slovenských diftongov sa stavia nielen proti Štúrovi, ale i proti svojmu kritikovi M. Hattalovi¹⁰ a iným.

⁸ Ludovít Štúr, *Nauka reči slovenskej*, 1846, 13–19.

⁹ Větín o slovenčině 1848, 173.

¹⁰ Porov. Orol tatránski 1848, 753 n.

V spojení vokálov s konsonantmi, najmä pokiaľ ide o vzťah ich tvrdosti a mäkkosti, vidí Hodža osobitosť slovanských jazykov, najmä slovenčiny. Z týchto vzťahov vznikajú pre neho najdôležitejšie problémy slovanského a slovenského pravopisu. Jeho snahou je upraviť pravopis slovenského jazyka tak, aby sa slovenčina ako spisovný jazyk zdokonalila i v pravopise a mohla aj takto stáť po boku ostatným slovanským jazykom (češtine, ruštiny, poľštine). Napríklad podoba číslovky päť je bližšia pôvodnému slovanskému zneniu, ako by bolo „pat“ alebo „pet“, preto ju treba zachovať; tvrdosť a mäkkosť konsonantov závisí od nasledujúcich vokálov, preto treba rozlíšiť z tohto hľadiska samohlásky a dvojhlásky (y – i, e – ě, u – ů, o – ö ap.), keďže čiarky (mäkčene) nad spoluhláskami nestačujú, ako to drasticky vyjadril Kopitar, keď spomínal „nečisté stopy po muchách“. V podobnom zmysle uvažuje Hodža predovšetkým o písmene y, ý, ktoré od začiatkov formovania spisovného jazyka pokladá za znak slovanskosti¹¹. Nechce rozhodovať o niektorom písmene podľa toho, ako by radila praktickosť. Pri tomto uvažovaní sa Hodžovi často stráca rozdiel medzi hláskou a písmenom: ako mnohí súveční filológovia i on je akoby v zajatí písma, keď napr. y, ý, ě zaraďuje medzi hlásky.

Sústavu slovenských samohlások v kratšom podaní vo Větině (173) ilustruje príkladmi: chodiť – chodí, tělo – tielko, päť – piaty (proti iä uvedenému v prehľade hlások), v něm (tu ö ponecháva) – diowka (tu iö nahrádza grafémou io), lüd (ponecháva ü) – rozliutiť (iü nahrádza grafémou iu).

Osobitnú zmienku si zaslúži „nemäčkiace“ é, ye v tvaroch pěkné a peknye (sic!) a dlhé ó a dvojhláska v tvaroch dobro a dobroo.

Hodža vedel – akiste menej presne ako dnešná naša jazykoveda¹² –, že vo väčšej časti Turca v skloňovaní prídavných mien s tzv. tvrdým zakončením sú v nepriamych pádoch tvary s dlhým é ako na západnom Slovensku, teda dobrého, dobrému... proti stredoslovenským tvarom dobrieho,

¹¹ Porov. list M. M. Hodžu dr. J. Guothovi (uložený v Guothovej pozostalosti v AMS) „z 5. listopadu 844“: „... O Tatríne nám dobre spravi dochádzajú. Kuzmáni (sic!) pristav s celou dušou: len že gramatickie naše zámisly (sic!) sa mu nepáčia: nie ako by snad nebov za slovenčinu, za tú je úprimne, len že nie v tom spôsobu, ako Štúr načiarav plán. Buď ako buď: ja sa len obávam, abí nám potom ostatní Slováci nepovedali (!) že je to len Liptovčina, tak ako my teraz Bernoláčina Nitriančinu voláme.“

Aj videlo by sa mne to lepšie, keby sme pravopis celkom neodslovänili, to jest podstatne slavianskú literu y (а рускуо) ä (а руск.) neviadzovali (!), trebárs ho i nevislovujeme.

Pozorujte, ako píšem tu. Či by sa Vám to videlo? Keď prídete k nám, tedy Vám virozprávám to, čo som o tom namislev. Mne o to hlavne puojde, aby v našej Slovenčine písomnej sa našiou v skutku celý Slovák. Lebo je všetko naše.

Potom spoločne vjačej o tom...

¹² Porov. V. Vážný, *Nářečí slovenská*, Čsl. vlastivěda III, Praha 1934, 271–3, kde je uvedené rozšírenie tvarov prídavných mien vzoru dobrý, dobrá, dobré (dobruo, dobrího/dobrího/dobrího... dobré/dobrie...), pravda, bez podrobností.

dobriemu ... (on toto ie označuje ako ye) na severe (Liptov, dolná a stredná Orava a príslušná časť Turca), dobrýho/dobryho, dobrýmu/dobrymu na juhu stredného Slovenska. Okrem spisovnej tradície českej a bernolákovskej u Hodžu pri rozhodovaní o tvaroch týchto prídavných mien akiste zavážilo i jeho rodné nárečie, kde je v nominatíve stredného rodu síce -uo, ale v nepriamych pádoch muž. a stredného rodu singuláru -é. Pri konečnom rozhodovaní v hodžovsko-hattalovskej reforme okrem spomenutých momentov zavážila spomínaná nejednotnosť strednej slovenčiny v skloňovaní prídavných mien vzoru dobrý, -á, -é.

V tvare nominatívu singuláru stredného rodu dobrouo Hodža sa zhodoval so Štúrom (mal ho i v rodnom nárečí), ale tu bol náchylný ku kompromisu, ako i v tvare minulého času na -l a na -u: uvádza tvar dobró i dobrouo. Pri konečnej reforme tento kompromis sa riešil cirkuflexom („vokáňom“) nad o, t. j. ô, ktoré sa podľa nárečí aj v spisovnom jazyku mohlo vyslovovať ako uo alebo ako dlhé ó. Táto zásada, že sa v písme zjednocujú rozličné výslovnostné variácie, a že teda nemôže existovať priama korešpondencia medzi výslovnosťou a písmom, uplatňuje sa neskôršie aj u S. Czambela a iných.

Z Hodžových reformných návrhov o samohláskach v definitívnej úprave sa prijalo písanie i výslovnosť ä (po perných spoluhláskach, nie aj po velárach a iných, ako ho pôvodne Hodža navrhoval), písanie dvojhlások ia, ie, iu (nie io). Neužalo sa písanie ě za etymologické jať, ktoré sa ani nemalo vyslovovať inak ako e, ani písanie opačne ležiacej čiarky na krátkych samohláskach, skrátenej podľa rytmického zákona (najmä nad ě „nemäkčiacim“).

Podrobný rozbor slovanských a slovenských spoluhlások a pôsobenia slovanských vokálov na konsonanty (mäkkého i tvrdého jeru, i-ového prvku) zaberá v Hodžovom Epigenese veľa miesta, ale celkove bez konkrétnych výsledkov.

V zhode so svojou mienkou, že spoluhlásky (spoluzvuky, zvuky) „tvrdosť“ ani „mäkkosť“ nemajú samy osebe, ale len v spojení s vokálmi, skúmal Hodža síce zmeny spoluhlások, ktoré sa v historickej jazykovede presnejšie určili ako tri slovanské palatizácie velár až v neskorších jazykovedných výskumoch atď.¹³ a ktoré sa v súčasnej fonológii spisovnej slovenčiny opisujú a vykladajú ako alternácie a neutralizácie, ale práve na týchto častiach Hodžovej práce vidieť, ako jeho vedomosti boli dobove obmedzené a ako veľmi zastarali (podobne ako i neskôršie Hattalove, ba i Miklosichove¹⁴).

¹³ Porov. napr. K. Horálek, *Úvod do studia slovanských jazyků*² 1962, 102 n.; E. Pauliny, *Fonologický vývin slovenčiny* 1963, 21 a i.

¹⁴ O Miklosichových prácach z porovnávacieho hláskoslovía v tomto zmysle hovorí K. Horálek, l. c., 410.

Z Hodžových návrhov na úpravu ortoepie a ortografie pre subsystém konsonantov ostalo pomerne málo, a to najmä tie, ktoré sa boli prijali už prv v Tatríne: rozlišovanie l–Ľ, písanie -l na konci základného tvaru minulého času miesto -u (pôvodne i tu bol Hodža za kompromis), ale najmä písanie d, t, n, l pred e, i, í, ia, ie bez čiarky (mäkčeňa). Ostatné návrhy napr. písanie w tam, kde sa vyslovuje ako polokonsonantické u (v malo ostať tam, kde sa vyslovovalo ako labiodentála), sa neujali. Pravda, mnohé návrhy sám Hodža uvádzal len v teoretických úvahách, realizovať ich sa ani nepokúsil (napr. celý systém písmen v Epigenese na str. 57–8). Tieto fakty sa pri kritike Hodžových prác niekedy náležite nerozlišujú.

Hláskoslovné a pravopisné návrhy v úplnosti ukázal Hodža na úryvku zo Štúrovho Nárečia na konci Dodatku I. po ukázkach rozličných pravopisných sústav. V poznámkach naznačuje, že mu ide o „ideálnu“ sústavu slovenského pravopisu „vo vlastnom svojom zložení“, „vo vlastnom samostatnom vnútornom vyobrazení vokálov“, teda o niečo podobné, ako je moderný fonetický prepis alebo fonologický prepis, lenže u Hodžu so zreteľom na pôvod hlások.

V Dodatku II. Hodža aplikoval hláskoslovné a pravopisné návrhy v ohýbaní slov. Ich podrobný rozbor by vyžadoval osobitnú štúdiu.

M. M. Hodža pristupoval k jazykovednej práci na jednej strane s bohatými praktickými vedomosťami, ktoré vhodne využil, na druhej strane skôr ako básnik než ako jazykovedec, keď sa pokúšal pri formovaní spisovného jazyka uplatňovať svoje individuálne novotvary podobne ako iný štúrovský básnik S. B. Hroboň. Štúdium Hodžových lexikálnych novotvarov nezapadá do tohto príspevku.

Hodžove hláskoslovné a pravopisné úpravy a návrhy podrobne kriticky analyzoval a zo svojho hľadiska prísneho štrukturalizmu so zameraním najmä proti Hodžovmu historizmu hodnotil zväčša negatívne L. Novák¹⁵. Z iného hľadiska Hodžove práce o slovenčine spolu so Štúrovými skúmal Fr. Tríska.¹⁶ Novák úspešne rehabilitoval L. Štúra ako lingvistu, keďže do tých čias sa všeobecne M. M. Hodža ako lingvista hodnotil vyššie. Ale Novák v tejto svojej práci posudzoval Hodžu bez zreteľa na podmienky a potreby jeho doby. Hodža viac dbal na tradície spisovného jazyka u Slovákov; v snahe obrániť a upevniť spisovnú slovenčinu na všetky strany, zjednotiť okolo nej všetkých Slovákov, usiloval sa vystihnúť jazykové názory svojej doby a pri formovaní spisovnej slovenčiny, pri utváraní orto-

¹⁵ L. Novák, *K vnútorným dejinám spisovnej slovenštiny*, Slavia XI, 1931–32, 73–99, 295–322.

¹⁶ Fr. Tríska, *Príspevky k štúdiu Štúrových mluvnických pramenů*, Bratislava IV, 1930, 668–686 a Úvahy o Štúrovej a Hodžovej filológii, SMS IX, 1931, 170 n.

epickej a ortografickej normy využiť výskumy slovenských nárečí i výsledky štúdia ostatných slovanských jazykov v súvekej slavistike. Len tak možno vyložiť úspech hodžovsko-hattalovskej reformy.

Jozef Mlacek

FAKULTATÍVNE ČLENY FRAZEOLOGICKEJ JEDNOTKY

Mnohé slovenské frazeologické jednotky sa vyskytujú v dvoch podobách, ktoré sa navzájom odlišujú iba prítomnosťou alebo neprítomnosťou jedného alebo viacerých slov. Časti frazeologickej jednotky, ktoré sa striedavo vyskytujú alebo nevyskytujú v zložení daného spojenia, nazývajú sa fakultatívnymi členmi (komponentmi) frazeologickej jednotky. V tomto príspevku sa zamýšľame nad významovými a gramatickými vlastnosťami jednotiek s takýmito zložkami.

Predpokladom výskumu fakultatívnych častí frazeologickej jednotky je vyjasnenie otázky jej zloženia a hraníc, ako aj riešenie problému jej variantnosti. Problematika fakultatívnosti niektorých členov frazeologickej jednotky totiž bezprostredne súvisí s obidvoma uvedenými javmi.

Určovanie zloženia a hraníc frazeologickej jednotky je jednou z najťažších úloh celej frazeológie. Ide predsa o spoľahlivé odlišenie základných komponentov od slov, ktoré sa príležitostne, a teda celkom náhodne, alebo aj obvykle vyskytujú v kontexte frazeologickej jednotky.¹ Za najtypickejší príznak slovných komponentov frazeologickej jednotky sa všeobecne pokladá strata ich samostatnej sémantickej a lexikálnej platnosti. Existujú tu síce isté rozdiely, vcelku však možno postupovať podľa tohto kritéria. Do frazeologickej jednotky sa potom zahrnujú iba tie slová, ktoré úplne alebo čiastočne stratili vlastný význam a majú podiel na utváraní celkového významu slovného spojenia.

Fakultatívne komponenty frazeologickej jednotky výrazu sú z tohto hľadiska špecifickým prípadom. Ide o také prípady, ktoré sa vyskytujú aspoň v dvoch variantoch, a to jednak v podobe bez fakultatívnych komponentov, jednak v podobe rozšírenej o fakultatívne členy. Pochopiteľne, práve v tomto bode je hranica frazeologickej jednotky najcitlivejšia. Po-

¹ Porov. M. I. Sidorenko, *K voprosu o granicach leksičeskogo sostava frazeologičeskich jedinic*, zb. *Problemy frazeologii*, Moskva — Leningrad 1964, 126—130; N. N. Amosova, *Osnovy anglijskoj frazeologii*, Leningrad 1963 (najmä 103 n.).

merne ťažko sa tu odlišujú prípady fakultatívneho, ale ustáleného doplnenia frazeologickej jednotky od voľného syntaktického doplnenia niektorých komponentov ustáleného spojenia. Ťažkosti vyplývajú najmä z toho, že vo väčšine prípadov sa fakultatívny člen nijako formálne neodlišuje od bežných atributívnych alebo okolnostných určení. Isté formálne rozdiely možno zistiť až porovnávaním paradigmatického plánu voľných a ustálených spojení. Výraznejším činiteľom sa však ukazuje význam frazeologickej jednotky. Ak sa isté slovo, ktoré sa raz objavuje, inokedy zasa neobjavuje v určitom slovnom spojení, zúčastňuje na význame daného spojenia, ide o fakultatívny člen frazeologizmu.² (K významovej funkcii fakultatívnych členov sa podrobnejšie vrátime nižšie.)

Druhou dôležitou úlohou je určenie vzájomného vzťahu rozoberaných dvoch foriem frazeologickej jednotky, totiž ustáleného spojenia bez fakultatívneho komponenta a tej istej jednotky s ním. Treba rozhodnúť, či ide o dva samostatné (alebo príbuzné) frazeologizmy, či o dva varianty toho istého frazeologizmu. Na tomto mieste sa dotýkame problému variantnosti frazeologickej jednotky. Za varianty sa všeobecne pokladajú také formy frazeologickej jednotky, ktoré majú okrem rovnakého významu aj spoločnú štruktúru (niekedy sa uvádza aj rovnaké štylistické zafarbenie³). Nasledujúci rozbor zreteľne ukazuje, že prevažná väčšina frazeologizmov s fakultatívnymi komponentmi patrí podľa uvedených kritérií medzi varianty frazeologických jednotiek. Porovnajme dvojicu jednotiek s fakultatívnym členom: *meniť farby (ako chameleón) – nemôže sa (z domu) hnúť*.⁴ V prvom prípade aj podoba bez fakultatívnej časti aj forma s ňou majú ten istý význam. Ide teda o varianty toho istého frazeologizmu. V druhom prípade je medzi obidvoma formami zjavný významový rozdiel, takže ide vlastne o dva príbuzné frazeologizmy. Historicky síce aj v tomto prípade môže ísť o podoby toho istého frazeologizmu (je to tá istá štruktúra), z hľadiska fungovania v dnešnom jazyku však už ide o dva samostatné frazeologizmy.

Z doterajších poznámok zreteľne vyplýva, že najzávažnejším činiteľom v oblasti fakultatívnosti komponentov frazeologickej jednotky je význa-

² Porov. „Komponenty frazeologizma, ktorý je možné opuskať v oddelčných prípadoch jeho použitia, nazovom fakultatívnymi komponentami frazeologizmu“ (*Frazeologičeskij slovar russkogo jazyka*, red. A. I. Molotkov, Moskva 1967, 11).

³ Porov. Ju. Ju. Avaliani – L. I. Rojzenzon, *O razgraničienii sinonimiki i variantnosti v oblasti frazeologičeskich jediníc*, zb. *Voprosy frazeologii i sostavlenija frazeologičeskich slovarej*, Baku 1968, 72. Na základe vlastného výskumu variantov slovenských frazeologických jednotiek sa domnievame, že štylistickú rovnodosť nemožno pokladať za štruktúrnú, ale iba za obvyklú črtu frazeologizmu.

⁴ V celom príspevku uvádzame podoby frazeologizmov podľa *Slovníka slovenského jazyka I–VI*, Bratislava 1959–1968. Prihliadame pritom ku kritickým poznámkam F. Kočiša o spracovaní frazeológie v SSJ (F. Kočiš, *Poznámky k spracovaniu frazeológie v Slovníku slovenského jazyka*, SR 26, 1961, 269–280).

mová zložka,⁵ pretože až dvakrát vystupuje v úlohe rozlišovacieho príznaku. Jednak odlišuje fakultatívne komponenty od voľných doplnení frazeologickej jednotky, jednak rozlišuje varianty frazeologickej jednotky a dvojice samostatných, príbuzných frazeologických jednotiek.

Problematikou fakultatívnych komponentov frazeologizmu sa doteraz zapodievali najmä niektorí sovietski jazykovedci.⁶ Prvou otázkou je sám vznik fakultatívnych komponentov frazeologizmu. Podľa citovaných prác možno existenciu fakultatívnych komponentov vo frazeologickom zvrate vysvetľovať dvojako, a to lexikálnym doplnením už existujúcej frazeologickej jednotky, pričom sa daný doplňujúci člen časom ustálil, alebo elidovaním niektorej zložky existujúceho frazeologizmu. Rozšírenejší je druhý spôsob.

Vysvetlenie prvého postupu je analogické s vysvetľovaním vzniku frazeologizmov vôbec. Predpokladá sa, že neustále opakovanie istých situácií v skutočnosti viedlo k zautomatizovaniu, potom k lexikalizovaniu až frazeologizovaniu opakujúcich sa slovných spojení.⁷ Práve takáto situácia nastáva aj pri rozširovaní frazeologickej jednotky o fakultatívny komponent. K hotovej a frazeologickej jednotke sa postupne pripája slovo z jej obvyklého kontextu, až sa časom začne pocíťovať a hodnotiť ako jej ustálená zložka. Ide najmä o rozličné atributívne a adverbialné doplnenia. Pravda, na to, aby sa takéto slovo stalo súčasťou frazeologizmu, musí pri ňom nastať úplná alebo aspoň čiastočná desémantizácia.⁸ Napr.: *A čo budeš popod (holé) nebo lietat, neujdeš; byť v (plnom) kvete* a pod. Desémantizácia pritom podmieňuje organickú začlenenosť daného slova do frazeologickej jednotky bez podstatnej významovej zmeny v nej, z čoho zasa vyplýva fakultatívnosť nového komponenta.

Pre frazeológiu typickejší a frekventovanejší je druhý typ, a to elidovanie niektorej zložky (niektorých zložiek) z frazeologizmu. Vo frazeológii sa všeobecne uplatňuje tendencia vypúšťať nadbytočné prvky,⁹ predovšetkým však tie, ktoré nie sú celkom pevnou zložkou významu daného frazeologizmu, ktoré majú skôr vlastnosti slov z obvyklého kontextu fra-

⁵ Porov.: „Strona semantyczna składników związku frazeologicznego jest sprawdzianem poprawności związku “ (S. Skorupka, *Frazeologia a semantyka*, Poradnik Językowy 1952, č. 8, str. 22).

⁶ Porov.: M. I. Sidorenko, c. m., 128; N. M. Šanskij, *Frazeologija sovremennogo russkogo jazyka*, 2. vyd., Moskva 1969, 53–55; V. N. Telija, *O variantach proťazennosti idiom*, zb. *Sistema i urovní jazyka*, Moskva 1969, 198–211.

⁷ Porov. J. V. Bečka, *Slovo, jeho význam a užití* (skript.), Praha 1968, 22.

⁸ Porov. V. P. Žukov, *O nesoizmerimosti komponentov frazeologizma so slovom*, *Russkij jazyk v škole* 1969, č. 3, str. 103.

⁹ K charakteristike nadbytočnosti vo frazeologických jednotkách porov. V. N. Telija, c. m., 202–203.

zeologickej jednotky ako vlastných komponentov danej jednotky.¹⁰ Pritom však treba odlišovať elipsu vo frazeologických zvratoch od prehovorovej elipsy.

Syntaktická i frazeologická elipsa majú rovnaké východisko: významovú výstavbu. V obidvoch prípadoch ide o vypustenie prvkov nadbytočných z významového hľadiska. Významová nadbytočnosť istých zložiek je však pri každej z nich podmienená iným spôsobom. Pri syntaktickej elipse zohráva rozhodujúcu úlohu kontext alebo situácia. J. Mistrík v tejto súvislosti píše: „Základnou požiadavkou, ktorá sa kladie na elipsu, je, aby výpoveď – ako súčet dvoch základných veličín: použitého jazykového materiálu a mimojazykových prvkov z kontextu alebo zo situácie – bola intonačne aj obsahovo dokončená a zrozumiteľná.“¹¹ Úlohu vonkajších činiteľov, kontextu a situácie, zdôrazňujú pri syntaktickej elipse aj iní bádatelia.¹² Elipsa sa potom javí ako prvok z oblasti aktuálneho členenia výpovede.¹³

Elipsa komponentov frazeologickej jednotky naproti tomu nemôže priamne súvisieť s kontextom a situáciou, ale vyplýva predovšetkým z vlastnej významovej štruktúry danej jednotky,¹⁴ teda z toho, o aký typ ustáleného spojenia ide. Ak ide o voľnejšie typy slovných spojení (frazeologické celky a frazeologické spojenia), v ktorých sa jeden z komponentov uplatňuje v priamom, nominatívnom význame, fakultatívnym sa zvyčajne stáva práve takýto člen. Napr.: *Veď ešte neutekáme (do Ameriky)!; splniť, uveriť do (poslednej) litery; odbila dvanásť (hodina); jeden (hovori) o koze, druhý o voze*. V tesnejších slovných spojeniach, v ktorých slová úplne stratili vlastný význam (prebehla v nich úplná desémantizácia), je elidovanie všeobecne zriedkavejšie. Fakultatívnymi bývajú v tomto prípade najmä tie komponenty, ktoré možno pokladať za dodatočné doplnenie, spresnenie frazeologickej jednotky, napr.: *navariť si (zlej) kaše, tam je (ten) pes zakopaný, byť pri (plnom) válove, chovať hada na (svojich) prsiach* a pod.

Obidva uvedené procesy, teda vkladanie i elidovanie komponentov, môže presnejšie charakterizovať najmä diachronicky orientovaný výskum.

¹⁰ Porov.: „... frazeologizm po vozmožnosti osvoboždajetsja ot takich komponentov, kotoryje ne polnostju izolirovany ot smyslovoj struktury slov“ (V. P. Žukov, c. m., 100).

¹¹ J. Mistrík, *Elipsa v diele M. Kukučina*, Jazykovedné štúdie V, Bratislava 1960, 92.

¹² Porov. V. Šmilauer, *Elipsa (úspora slovního výrazu)*, Druhé hovory o českém jazyce, Praha 1947, 43–49; A. V. Isačenko, *Das syntaktische Verhältnis der Beziehungen von Körperteilen im Deutschen*, zb. *Studia Grammatica* V, Berlín 1965, 8.

¹³ Porov. J. Bauer – M. Grepl, *Skladba spisovné češtiny*, Praha 1964, 213.

¹⁴ Porov. V. N. Teliža, c. m., 203.

Z hľadiska synchronie sú ich výsledky analogické a v niektorých konkrétnych prípadoch ťažko rozlíšiteľné.

Existencia fakultatívnych komponentov prináša isté dôsledky aj pre vnútornú štruktúru danej frazeologickej jednotky. Ak sme v predchádzajúcich poznámkach zistili, že fakultatívnymi bývajú predovšetkým voľnejšie komponenty frazeologizmov, treba skúmať, ako tento fakt súvisí so stratou významovej samostatnosti jednotlivých slov, so stupňom desamantizácie komponentov. Významová štruktúra frazeologizmu s fakultatívnou zložkou a toho istého frazeologizmu bez fakultatívneho komponenta nie je celkom totožná. Dokonca môžu byť medzi nimi závažné rozdiely, ktoré zaradia každý z obidvoch variantov tej istej frazeologickej jednotky do inej skupiny frazeologizmov. Napr. v dvojici *mať pohon* – *mať veľký pohon* fakultatívny komponent (*veľký*) svojim nie sice presným, nominatívnym, ale predsa dosť určitým, kvantifikujúcim alebo intenzifikujúcim, významom posúva celé spojenie od frazeologických celkov k najvoľnejším frazeologickým jednotkám, a to k frazeologickým spojeniam (podľa Vinogradovovej terminológie). Podobný posun možno vidieť vo všetkých variantoch tohto druhu, v ktorých je fakultatívnym komponentom intenzifikujúce alebo hodnotiace slovo: *byť na omyle* – *byť na veľkom omyle*, *na posmech sveta* – *na posmech celého sveta*, *do grajciara* – *do posledného grajciara*, *byť v kvete* – *byť v plnom kvete*. Pri iných slovách vo funkcii fakultatívnych komponentov nie je tento rozdiel medzi variantmi natoľko zreteľný. Ak sa fakultatívny komponent uplatňuje v celkom prenesenom význame a zapadá do celkového obrazného významu danej frazeologickej jednotky, ostávajú obidva varianty frazeologizmu svojou významovou štruktúrou rovnocenné. Napr. *horí mu pod nohami* – *horí mu zem pod nohami*; *Tristo hrmených (striel) okovaných!*

Pri odlišovaní variantov frazeologickej jednotky s fakultatívnymi komponentami od dvojice príbuzných frazeologizmov sme v zhode s predchádzajúcimi výskumami uplatnili ako kritérium význam daných jednotiek. Za varianty sa podľa tohto postupu pokladajú len frazeologizmy s rovnakým alebo blízkym významom. A tu sa vyžaduje určité spresnenie. Varianty frazeologickej jednotky predpokladajú identitu designácie alebo denotatívnej zložky významu, t. j. fakt, že pomenúvajú ten istý jav. Nepredpokladá sa tu však aj totožnosť konotácie, teda sprievodných významov. Rozdiely v konotácii sa aspoň pri niektorých dvojiciach rozoberaných variantov dosť zreteľne prejavujú. Ak porovnáme dvojicu *Veď ešte neutekáme!* – *Veď ešte neutekáme do Ameriky!*, zisťujeme, že fakultatívny komponent (*do Ameriky*) prináša k základnému významu aspoň vo forme istých asociácií (slovenské vystahovalectvo do Ameriky, vzdialenosť Ameriky od nás a pod.) aj určité významové doplnenie. Pri pokuse o čiastočné

zovšeobecnenie môžeme povedať, že prítomnosť fakultatívnej zložky znamená určitú konkretizáciu významu frazeologickej jednotky; variant bez fakultatívneho komponenta má naopak všeobecnejší význam.

Uvedený rozdiel v konotatívosti takýchto variantov sa postupne môže zmeniť na ich výraznú štýlovú diferenciaciu. Pravda, túto stránku slovenských frazeologických jednotiek nemáme doposiaľ materiálovo preskúmanú (je to trochu paradoxné, ak si uvedomíme, že J. Mihál pokladal frazeológiu za súčasť štylistiky¹⁵). Na ruskom materiáli však V. N. Telija ukazuje,¹⁶ že napr. frazeologizmus *pretať gordický uzol* má knižný ráz, kým variant *pretať uzol* (aj v slovenčine uvádza Slovník slovenského jazyka túto dvojicu ako varianty s fakultatívnym komponentom) má hovorové zafarbenie. Aspoň na osi knižnosť/hovorovosť možno zaznamenať určité náznaky štýlového rozlišovania aj pri niektorých slovenských frazeologických variantoch s fakultatívnymi zložkami. Napr.: *meniť farby (ako chameleón)*, *ostať ako (soľný) stĺp*, *celý (boží) rok* a pod. Tým sa čiastočne potvrdzuje spomínaná myšlienka,¹⁷ že varianty frazeologickej jednotky sa môžu odlišovať štylisticky.

Z konštrukčného i významového hľadiska sú pozoruhodné varianty, ktoré sa niekedy označujú ako druhostupňové frazeologizmy.¹⁸ Hoci sa v tomto príspevku dotýkame iba dvojstupňovosti vo vzťahu k fakultatívnosti komponentov frazeologizmu, ukazujú sa niektoré závažné konštatovania. Predovšetkým je charakteristické, že fakultatívnym sa stal ten komponent, ktorý bol konštrukčným i významovým východiskom dvojstupňovosti, ktorý bol spájacím článkom medzi pôvodnou frazeologickou jednotkou a komponentmi, ktoré sa neskoršie pričlenili k frazeologickému zvratu. Najzreteľnejšie sa tento fakt potvrdzuje na ustálených prirovnaniach, v ktorých je takýmto spájacím článkom tzv. porovnávací základ (*tertium comparationis*). V niektorých ustálených prirovnaniach táto zložka celkom vypadla, kým v iných sa uchováva ako fakultatívny komponent. Napr.: *mať nohy, ruky (ťažké) ako cepy*, *mať jazyk (ostrý) ako britva*, *srdce (tvrdé) ani skala*, *ostať (chladný) ako skala*. Niekoľko príkladov na ostatné typy: *špiní si do (vlastného) hniezda*, *pomáhať niekomu (dostať sa) do sedla*, *krátiť si niečím (dlhý) čas*, *pretať (gordický) uzol* atď. Vo všetkých variantoch tohto typu sa predpokladá existencia prvostupňového frazeologizmu, teda napr. *vlastné hniezdo*, *dostať sa do sedla*, *mať dlhý čas*, *gordický uzol* a pod.

¹⁵ Porov. J. Mihál, *Zo slovenskej frazeológie*, SR 24, 1959, 257–271.

¹⁶ Porov. V. N. Telija, c. m., 206–207.

¹⁷ Porov. tu pozn. 3; V. N. Telija (c. m., 206–208) uvádza možnosť rozdielov medzi variantmi frazeologizmu v expresívnosti.

¹⁸ Porov. N. M. Šanskij, c. d., 54 n.

Posledný rozoberaný typ variantu i predchádzajúce poznámky o významovej zložke fakultatívnych komponentov opäť nastoľujú otázku vplyvu kontextu, resp. situácie, otázku uplatnenia aktuálneho členenia pri fakultatívnych členoch frazeologických jednotiek. Ak sme v predchádzajúcej časti zdôraznili významovú štruktúru samého frazeologizmu ako rozhodujúceho činiteľa pri vzniku frazeologickej elipsy a od aktuálnych činiteľov sme odhliadli, neznamená to úplné negovanie vplyvu kontextu na formu variantov s fakultatívnymi zložkami a bez nich. Kým v predchádzajúcich poznámkach išlo o vystihnutie predpokladov vzniku frazeologickej elipsy vôbec, v tomto prípade nám ide o konkrétne využitie variantu s fakultatívnym členom a variantu bez neho a o prípadné súvislosti fungovania týchto variantov. Sledujme niekoľko príkladov obidvoch variantov: *Ostal som tam stáť ako soľný stĺp, muselo byť na mne vidieť, že som rozrušený.* (Mináč) — *Lukáč Lukáč stál ako soľný stĺp a zasa nič nechápal.* (Karvaš) — *Zachvela sa, zastala, ostala stáť ako stĺp, ako kôl, trochu pokývala hlavou.* (Hronský) — *I stojí naprostred izby ako stĺp.* (Timrava); *Daj pokoj, chcem spať!* (Mňačko). — *Do frasa, dajte už pokoj s tým Podstavcom...!* (Karvaš) — *No povedal celkom otvorene, že to teda, aby ste vedeli, bola šialená otrava a aby sme mu láskave dali svätý pokoj.* (Karvaš); *Veru nepoznám Blahoslava od včerajška a ruku dám zaňho do ohňa.* (Karvaš) — *Ako hovorím: ruku dám zaňho* — (Karvaš).

V prvých dvoch dvojiciach — *stáť ako (soľný) stĺp, dať (svätý) pokoj* — nevidieť nijaký výraznejší vplyv kontextu na výber jedného z variantov. Iba fakultatívne slovo *svätý* čiastočne zdôrazňuje význam celého spojenia. V poslednej dvojici, ktorá je mimochodom z toho istého kontextu, sa prejavuje aktuálne členenie rovnakým spôsobom, ako funguje pri významovej výstavbe syntaktickej jednotky. Elidovanie fakultatívneho člena sa tu stavia na úroveň nedokončenia syntaktickej konštrukcie (apoziofézy). Vypustenie tu celkom súvisí s kontextom (snaha o neopakovanie rovnakých jednotiek). Pravda, v tomto prípade ide skôr o individuálnu autorskú aktualizáciu, ako o bežné využitie variantu bez fakultatívneho člena.¹⁹ V ostatných prípadoch sa aktuálne členenie pociťuje len veľmi slabo, prípadne vôbec (fakultatívny komponent čiastočne súvisí so zdôraznením). Tézu V. P. Žukova,²⁰ že vo frazeologických jednotkách sa aktuálne členenie vôbec neuplatňuje, môžeme čiastočne doplniť konštatovaním, že pri variantoch frazeologizmu s fakultatívnymi komponentmi sa v niektorých prípadoch prejavujú stopy po aktuálnom členení.

¹⁹ Viaceré takéto prípady u Kalinčiaka rozoberá M. Ivanová-Šalingová v práci *Príspevok k štýlu štúrovskej prózy*, Bratislava 1964, 64–94.

²⁰ Porov. V. P. Žukov, c. m., 104.

Existencia fakultatívnych komponentov frazeologizmu prináša so sebou aj niektoré zvláštnosti v syntaxi, a to jednak v syntaktických vzťahoch medzi zložkami frazeologizmu, jednak v syntaktických vzťahoch medzi frazeologickou jednotkou a jej kontextom.²¹

O vnútorných syntaktických vzťahoch frazeologickej jednotky, teda o vzťahoch medzi jej komponentmi, sa dosť všeobecne tvrdieva, že sú to už neživé, mŕtve syntaktické vzťahy,²² prípadne, že sú to vzťahy pozbavené svojho gramatického významu (teda vlastne len isté formy).²³ V našej citovanej práci sa ukázalo, že táto téza neplatí dôsledne, že aj v niektorých frazeologických jednotkách sa isté stránky živých syntaktických vzťahov uchováajú (zmeny konštrukcie, zmeny slovosledu alebo vetosledu a pod.). Pri uznaní hociktoorej z týchto dvoch východiskových myšlienok o syntaxi vo frazeológii však treba na variantoch s fakultatívnymi členmi ukázať niektoré konštrukčné osobitosti.

Výraznú konštrukčnú zmenu možno zaznamenať pri fakultatívnosti prirovnávacieho slova, prípadne celej prirovnávacej časti v ustálených prirovnaniach, pretože ustálenou elipsou sa prirovnávacia schéma mení na nekomparatívnu. Napr.: *byť (ako) cepom udretý, meniť farby (ako chameleon), je (ako) za dvoch, ostať (ako) bez hlavy, (ako) na pokušenie* a pod. Dôležité je v týchto prípadoch to, že komparatívna i nekomparatívna konštrukcia majú približne rovnaký význam, že sú to teda varianty tej istej jednotky (prirovnávací význam je implikovaný aj v nekomparatívnom variante).

Inú zreteľnú syntaktickú zmenu prináša fakultatívnosť predložiek, napr.: *niečo stojí (za) deravý groš, (na) vaše šťastie* a pod., prípadne fakultatívnosť celej väzby: *nenechať si (od nikoho) popod nos brnkať, lievikom mu (rozumu) nenaleješ, nervy mu vypovedali (službu)*.

Najfrekventovanejšie sú fakultatívne atributívne a okolnostné doplnenia. Ako sme už pri rozbere významovej stránky fakultatívnych zložiek frazeologizmu uviedli, sú to zvyčajne slová, ktoré sa pomerne voľne začleňujú do frazeologickej jednotky a často si ponechávajú dokonca svoj nominatívny význam. To však na rovine syntaktickej znamená, že aj vzťahy týchto častí k ostatným zložkám frazeologizmu nie sú celkom zmeravené, ale iba oslabené. Napokon v každom prípade elidovania takéhoto člena dochádza aj k zmene v konštrukcii (vypadáva nejaké syntagmatické spojenie).

²¹ Tieto dve stránky syntaktických vzťahov sme nazvali vonkajšími a vnútornými vzťahmi frazeologickej jednotky. (Porov. J. Mláček, *Syntax frazeologických jednotiek*, JČ 19, 1968, 65–75.)

²² Porov. naposledy u V. P. Žukova, c. m., 104.

²³ Porov. V. N. Telija, c. m., 210.

Pritomnosť fakultatívneho člena frazeologickej jednotky ovplyvňuje aj kvalitu a výskyt vonkajších syntaktických vzťahov. Fakultatívny komponent sa totiž môže stať spájacim článkom medzi celou frazeologickou jednotkou a jej kontextom, ako nimi môžu byť aj ostatné zložky frazeologizmu. Fakultatívny člen tak aspoň potenciálne rozmnožuje vonkajšie syntaktické vzťahy frazeologickej jednotky.

Uprednostnenie variantu s fakultatívnym členom alebo variantu bez fakultatívneho člena môže súvisieť aj s frázovaním, rytmickým členením textu. Ak si uvedomíme, že práve hovorová frazeológia má najčastejšie varianty s fakultatívnymi zložkami, nemožno ani tento aspekt obísť. Pri uplatnení všeobecnej tendencie po podvojnosti alebo potrojnosti vetných úsekov v slovenčine²⁴ sa pri jednotkách s viacerými taktami fakultatívny člen vypúšťa (aby sa dosiahol rytmicky výhodný rozsah dvoch taktov alebo troch taktov) a pri dvojtaktových jednotkách sa fakultatívny komponent skôr zachováva. Pravda, predpokladom je tu fakt, že frazeologická jednotka nie je rozdelená slovami z kontextu. Napr.: *Bodaj ich čerti vzali, do horúceho pekla!* (Kukučín – variant *do pekla* by rytmicky nevyhovoval).

Rovnako závažnej problematike slovnodruhovej povahy fakultatívnych členov frazeologizmu venujeme osobitný príspevok.

Marta Marsinová

VYHOVUJE V SLOVENČINE POMENOVANIE „OMALOVAČKA“?

V názvoch detských hier, pri ktorých sa uplatňuje zručnosť a vychováva umelecký vkus, ako aj v názvoch vecí, pri ktorých deti môžu skúšať zručnosť rozmanitého druhu, stretáme sa so slovotvorným formantom *-čka*, napr. *vystrihovačka*, *nalepovačka*, *dokresľovačka*, *skladačka*.

Uvedeným formantom sa v slovenčine od slovesných základov nedokonavých slovies odvodzujú názvy dejov, napr. *lyžovačka*, *sánkovačka*, *oblievačka*, *šibačka*, *lapačka*; niektoré z týchto názvov majú hovorový ráz, napr. *jednačka*, *tancovačka*, *rabovačka*. Prenášaním významu sa tieto dejové názvy môžu stať aj názvami pre slávnosti alebo nejaké príležitostné dni, napr. *oberačka*, *kúpačka*, *šibačka*.¹

²⁴ Porov. F. Miko, *Frázovanie v slovenčine*, JČ 19, 1968, 117–133.

¹ Porov. J. Horecký, *Slovotvorná sústava slovenčiny. Podstatné meno, prídavné meno, sloveso*, Bratislava 1959, 140.

Rovnako sa však týmto formantom odvodzujú aj názvy nástrojov, prístrojov, strojov, vecí, napr. *naberačka*, *rezačka*, *premietacia*, *hračka*.² V týchto často hovorových názvoch sa vychádza zo združeného pomenovania s činným prídajúcim, napr. *rezací stroj*, *premietací prístroj*, alebo z pomenovania s nezhodným prívlastkom vyjadrujúcim účel, napr. *vec na nabieranie*, *vec na hnanie*. Takéto typy názvov sú bežné v odbornej terminológii, napr. *spájkovačka*, *nakladačka* (uhorka).

Zaiste podľa slov *hračka*, *ihračka*, ktoré sú nadradeným pomenovaním pre rozličné druhy vecí určených deťom na zábavu, sa utvorili pomenovania *vystrihovačka*, *nalepovačka*, *dokresľovačka*, *skladačka*, ale i výraz „omaľovačka“.

Pomenovanie „omaľovačka“ sme si vypísali z propagačného letáčka druhého ročníka klubu Kamaráti Janka Hraška (KJH) pri vydavateľstve Mladé letá, ktorý ponúka knihy pre najmenších. Tam sa dočítame: *Predkladáme Vám charakteristiky leporel, omaľovačiek a rozprávkových knižôčiek pre najmenších* (str. 1). — *Dieťa sa zoznamuje v omaľovačke s lesnými zvieratkami* (str. 3). — *Omaľovačka hýri pestrými kostýmami* (str. 3) a pod. Ako z príkladov vidieť, ide o pomenovanie istého druhu detskej zábavky pozostávajúcej vo vyfarbovaní obrázkov. V *Slovníku slovenského jazyka*³ (SSJ), ale ani v doplnkoch k nemu toto slovo nenájde, hoci vidíme, že je potrebným pomenovaním. V slovníkovom materiáli JÚLEŠ SAV máme naň doklad z Kultúrneho života.⁴

Z pomenovaní tohto typu uvádza SSJ len slovo *vystrihovačka* (V, 302) a charakterizuje ho ako slovo hovorové. Pomenovanie *vyšivačka* SSJ síce uvádza,⁵ ale len ako prechýlené femininum k činiteľskému menu *vyšivač*, teda „žena, ktorá vyšiva“, nie *hračka* pre deti. Aj slovo *skladačka* má v SSJ viacero významov,⁶ ale chýba názov pre detskú hračku, druh leporela, kde sa pri otváraní plasticky stavajú osoby, zvieratá a veci, ako to spomína aj uvádzaný letáček: *prekvapujúco vymyslená skladačka, kde s rozkladaním postupne rastú aj zvieratká* (str. 2). — Aj na slovo *dokresľovačka* máme iba doklad z Kultúrneho života⁷: *Stále viac sa opúšťa ich strnulá forma a nahrádza sa pestrými knižnými hračkami (priestorové, vysekávané a panoramatické leporelá, vystrihovačky, dokresľovačky, omaľovačky* (J. Poliak). Slovo *nalepovačka* je známe len z úzu.

Keď si položíme otázku o odvodzovaní tohto typu pomenovaní, z uvedeného radu nám ako nesystémové vypadne slovo „omaľovačka“. Prezreli

² K tomu porov. J. Horecký, c. d., 112.

³ *Slovník slovenského jazyka I–VI*, Bratislava 1959–1968.

⁴ Kultúrny život 14, 1959, č. 43, str. 1.

⁵ SSJ V, 308–309.

⁶ Pozri SSJ IV, 88.

⁷ KŽ, c. m., str. 1.

sme materiál v cit. Horeckého *Slovotvornej sústave slovenčiny*⁸, v Letzových *Kmeňoslovných úvahách*,⁹ ale i v Habovštiakových *Oravských nárečiach*,¹⁰ zo žilinského úzu z detstva máme v jazykovom povedomí slovo *baviačka* (od *baviť sa*) ako synonymum slova *hračka*, ale vždy ide len o odvodzovanie od sloves nedokonavého vidu. Slovo „omaľovačka“ je teda nesystémovo odvodené od dokonavého slovesa *omaľovať*,¹¹ a tak z hľadiska normy v slovenčine neprípustné.

Čo si teda počať s týmto vysloveným nepodarkom? Vznikol iste nerozmysleným „poslovenčením“ českého slova *omalovánka*, ktoré naša generácia z detstva dobre pozná. Vzal sa ten istý základ, ako je v českom slovese, ale pridala sa — pravda nesystémovo — typická slovenská prípona. Iste tu rozhodovala analógia k slovám typu *hračka*. Prečo sa nevzalo za základ nedokonavé sloveso *maľovať*? Lebo bez pochyb vzniká nežiadúca asociácia s pomenovaním *maľovačka*, ktoré v hovorovej reči je názvom deja, ale ako pejoratívum pomenúva zlú, bezcennú maľbu. Z tejto kolízie možno nájsť východisko v inom základe. Spomínaný propagačný letáčik píše až na dvoch miestach o vyfarbovaní „omaľovačiek“: Vyfarbovaním *a vlastnou fantáziou dokresľuje (dieťa) prostredie, v ktorom žijú (lesné zvieratká)* (str. 3). — Kto to *nevie, dozvie sa pri vyfarbovaní tejto zaujímavej omaľovačky* (str. 3). Bolo by azda vhodné vyjsť preto od nedokonavého slovesa *vyfarbovať* a vytvoriť od neho pomenovanie *vyfarbovačka*, ktoré sa organicky začlení medzi výrazy *vystrihovačka*, *dokresľovačka*, *vyšívka*, *skladačka*, *nalepovačka*. Slovo „omaľovačka“ možno ľahko opustiť, lebo ho dosiaľ neuvádza ani jedna normatívna príručka.

Toto je však len jedna alternatíva riešenia. Slovník slovenského jazyka uvádza ešte iný názov pre detskú zábavku na maľovanie, a to *maľovanka* i pomnožné *maľovanky*.¹² V SSJ niet dokladu a slovníkový materiál JÚLŠ SAV má jediný doklad z Jašíka, i to nie na význam, ktorý potrebujeme.¹³ Slovo *maľovanka* ako názov detskej zábavky, dobre známe z úzu, je utvorené od trpného prídavia *maľovaný*: *maľovanka*, t. j. to, čo je maľované. Podobne by sa azda dali odvodiť aj názvy *vystrihovanka*, *vyšívanka*, *nalepovanka*, *skladanka*, *dokresľovanka* ako výrazy na označenie vecí, ktorá je vystrihovaná, vyšívaná, nalepovaná, skladaná, dokresľovaná. Názvy na

⁸ Porov. pozn. 1 a 2.

⁹ B. Letz, *Kmeňoslovné úvahy*, Turč. Sv. Martin 1943, 135.

¹⁰ A. Habovštiak, *Oravské nárečia*, Bratislava 1965, 168.

¹¹ Porov. SSJ II, 566.

¹² Porov. SSJ II, 88.

¹³ Nad dreveným obložením viseli fantastické obrazy, husto, jeden vedľa druhého, a pripomínali *maľovanky* na kolotočoch a strelniciach. (R. Jašík, *Námestie svätej Alžbety* 1950, 17). *Maľovanky* tu majú význam „maľby, maľované obrazy“. Tento význam SSJ nezaznamenáva. Jašíkov román sa pre SSJ excerpoval neskôr, ako sa uvedené heslo koncipovalo.

-nka, i keď vypadnú z typu *hračka*, by boli jednoznačnejšími pomenovaniami, lebo by tu nebola asociácia s názvom deja (*nalepovačka* = *nalepovanie*, *dokreslovačka* = *dokresľovanie* a pod.). Dostali by sa teda medzi názvy typu *hádanka*, *strúhanka*, *pálenka*, *pečienka*, *sušienka*, *tlačénka*.¹⁴ Treba si však uvedomiť, že i tu sú dva druhy pomenovaní: jedny označujú veci, ktoré sú určené na nejakú činnosť, napr. *hádanka*, *vystrihovanka*, iné označujú veci, ktoré vznikli príslušnou činnosťou: *strúhanka* strúhaním, *pálenka* pálením, *tlačénka* tlačením a pod. *Pečienka* naproti tomu je i to, čo je určené na pečenie, i to, čo je už upečené.

Záverom môžeme zhrnúť takto: Slovo „omaľovačka“ je v slovenčine nesystémové, teda z hľadiska normy neprípustné. Môžeme ho nahradiť derivátom od iného sémantického základu, pomenovaním *vyfarbovačka*, ktoré by patrilo k odvodzovaciemu typu *hračka*. Zaiste by bolo vhodné, keby nás čitatelia upozornili na ďalšie slová tohto typu, známe z úzu alebo z nejakej odbornej literatúry. Alebo je tu druhé východisko: prijať slovo *maľovanka*, alebo hoc *vyfarbovanka*, a podľa toho uspošobiť aj príbuzné pomenovania *vystrihovanka*,¹⁵ *dokresľovanka* atď., najmä ak sa nájdú ďalšie doklady. Ako vidieť, predbežné sú tu len jednotlivé doklady, ale nie pevne stanovená norma. Doplnením materiálu môžeme prispieť k ustáleniu normy v tejto oblasti.

Jozef Škultéty

ZO SLOVENSKEJ CHROMATICKEJ TERMINOLÓGIE

1. Mimojazyková skutočnosť je — ako vieme zo skúsenosti — neobyčajne bohatá na farby všetkých možných odtieňov, od bledých, jasných, po tmavé, syté. Všímajú si to viaceré vedné i umelecké disciplíny, ako o tom svedčí odborná literatúra.¹ Ale ani z hľadiska jazyka by nemali byť ľahostajné otázky pomenovania farieb, tzv. chromatickej terminológie. Ťažkosti tu vyplývajú jednak z bohatosti farebnej reality, jednak z istej subjektívnosti jej chápania — vieme, že ten istý farebný odtieňok viac ľudí

¹⁴ Porov. aj J. Horecký, c. d., 112.

¹⁵ V *Praktickej príručke slovenského pravopisu* od A. Zaunera (3. vyd., Martin 1966) nachodíme v slovníkovej časti tieto dvojtvary: *skladanka* i *skladačka* (str. 412), *vystrihovanka* i *vystrihovačka* (str. 496).

¹ Porov. D. Gheorghiu, *În legătură cu terminologia culorilor din limba română*, *Limba română* 17, 1968, 39—49, pozn. 1.

nemusi vždy rovnako vnímať – a jednak z možností, ktoré má jazyk k dispozícii.² Chceli by sme týmito riadkami ukázať, že slovenčina má dosť prostriedkov, ako zobrazíť svet farieb.

Keď porovnávame slovenčinu s inými jazykmi z tohto hľadiska, zistujeme, že sú medzi nimi tak zhody (napr. základnými pomenovaniami pre kvalitu farieb sú adjektíva), ako aj rozdiely. Dokázalo sa tiež, že ani frekvencia prídavných mien vyjadrujúcich farby sa v rôznych jazykoch nezohoduje. Rozdiely sú aj v slovotvorných postupoch na pomenovanie farieb. Tak pre románske jazyky je skladanie slov neproduktívne v porovnaní s nemčinou, ale neplatí to pri chromatickej terminológii, ako na prípade rumunčiny ukázal G. Istrate.³

Odlíšnosti medzi jednotlivými jazykmi možno vidieť aj v tom, že zatiaľ, čo napr. vo francúzštine sa podstatné mená častejšie používajú ako základ pre pomenovanie rozličných farebných odtieňov (porov. napr. *une robe rose*; iné takéto adjektíva od substantív sú: *citron, châtain, fraise, grenat, lilas, marron, mauve, olive, orange, tabac* a i.), v slovenčine sú takéto pomenovania označujúce farbu podľa vecí pomerne zriedkavé (*gaštanový, cviklový, pomarančový*). Ba je rozdiel medzi nimi aj z hľadiska frekvencie, ako o tom ešte bude reč.

2. I v slovenčine sa na vyjadrenie farieb najčastejšie používajú prídavné mená. Viaceré bežné adjektíva sa v našom jazyku vyskytujú už oddávna, tvoria súčasť jadra slovnej zásoby (lexikálneho štandardu, základného slovného fondu), ako to spomína J. Mistřík.⁴ Sú to podľa neho: *belasý, biely, červený, čierny, fialový, modrý, šedivý, zelený*. Prekvapuje, že sa sem nedostalo adjektívum *žltý*, ktorého relatívna frekvencia je 55 a disperzia 52.87 (c. d. 671), teda je v poradí farieb v slovenčine na 6. mieste (porov. v cit. diele aj str. 126), t. j. ešte pred *fialový*, ktoré sa v jadre slovnej zásoby vyskytuje. Zrejme preto, že príd. meno *žltý* sa nevyskytlo v 1. štylistickej skupine (v dialógu). Podobne i *hnedý*, hoci v hierarchii farieb v slovenčine mu autor určuje 7. miesto.

Adjektíva, ktoré pomenúvajú čiernu a bielu farbu, patria zvyčajne medzi najfrekvencovanejšie takmer vo všetkých jazykoch. V angličtine je napr. po-

² J. André vo svojej práci *Étude sur les termes de couleur dans la langue latine* (Paris 1949) to formuluje takto: ťažkosť s presným pomenovaním farieb spočíva práve v povahe farieb alebo v orgáne, ktorý ich vníma (sú teda povahy fyzikálnej i fyziologickej), ďalej majú prameň v citoch individua, ktoré chápe realitu v deformovanom stave, a napokon v nedostatočnosti a nepresnosti slovníka, čo je niekedy umocnené ľahostajnosťou podávateľa. S týmto posledným argumentom polemizuje D. Gheorghiu (c. m., 40) dokazujúc, že sa to Rumunov netýka. Myslíme si, že ani Slovákov.

³ Vo svojom príspevku prednesenom na XII. zjazde románskej lingvistiky a filológie, ktorý sa konal od 15. do 20. apríla 1968, uvádza, že približne polovica všetkých termínov z chromatickej terminológie je utvorená skladaním. Podľa neho je to v rumunčine vyše 400 termínov, a to ešte všetky nie sú známe. (Porov. na 11. str. rukopisu jeho referátu a na 76. str. rezumovaných príspevkov na tomto kongrese, ktoré vyšli tlačou.)

⁴ J. Mistřík, *Frekvencia slov v slovenčine*, Bratislava 1969, 114–123.

radie takéto: *zelený, čierny, červený, biely*; v nemčine sme našli medzi prvými 500 najfrekvencovanejšími slovami len *biely* a v ruštine *biely, červený a čierny*.⁵

Na vyjadrenie zmenšenej intenzity farby sa v slovenčine využívajú prípony *-astý/-kastý*,⁶ čo sa štatistickým výskumom potvrdilo, menej *-avý/-kavý*: *červenkastý, hnedastý, červenastý, modrastý, ružovkastý, žltkastý; belavý, popoľavý, zelenkavý*.

V prídavných menách utvorených skladaním „prvá časť je vlastne bližším určením základného prídavného mena“,⁷ napr. *zlatožltý*, a podľa neho aj *citrónovo-, maslovo-(žltý); medovočervený, smaragdovozelený*,⁸ *nezabúdkovobelasý, popolavosivý, oceľovosivý, žltohnedý, žltozelený* a i. Iste niektoré z nich vznikli kalkovaním (porov. nemecké *ziegelrot* „tehlovočervený“ – proti rumun. *roșucărămiziu*, franc. *couleur rouge brique*).

V novších obdobiach slovenčiny sa stretávame s prídavnými menami označujúcimi farby, ktoré sa k nám dostali z iných jazykov, a to alebo priamo, alebo prostredníctvom inej reči, napr.: *bordó* (< franc.),⁹ *běžový* (< franc. < tal.), *blond* (< franc.), *kaki* (< angl. < ind.) a iné. Často sú neohybné.

Niektoré prídavné mená, dokonca i bežné, môžu mať v nárečiach iný význam než v spisovnom jazyku. Typickým príkladom je *svetlý*. Toto adjektívum napr. v okolí Prievidze, v Turci aj inde znamená „belasý, modrý“ (porov. aj SSJ IV, 366).

Keď sa nad skúmanou problematikou zamyslíme z onomaziologického hľa-

⁵ Opierame sa o Mistríkovu knihu (str. 675 a n.). Pokiaľ ide o francúzštinu, nazdávame sa, aj keď sme si to nemohli overiť vo frekvenčnom slovníku francúzštiny, že v Mistríkovom diele je nedopatrenie. Tu totiž na str. 691 pod č. 282 figuruje „blau“, čo má byť zrejme *blanc* (biely). A možno táto typografická chyba spôsobila, že sa „blau“ interpretovalo ako nemecké *blau*, lebo na inom mieste čítame, že „vo francúzštine je na čele *modrý*“ (str. 126, podčiarkol J. M.). Ostatne tlačových chýb sme našli v spise viac: str. 690: *au* (č. 94), *an* (č. 114), *au* (č. 157); str. 691: *siècle* (č. 278); str. 692: *pansée, aggaire, otour de* (č. 404). Teda vo francúzštine nebude na čele frekvencovaných adjektív *modrý*, lež skôr *biely*. Napovedajú to aj G. Gougenheim – R. Michéa – P. Riven – A. Sauvageot v knihe *L'élaboration du français élémentaire* (Paris 1956, str. 74, 76, 78), ktorí uvádzajú takéto poradie študovaných príd. mien: *noir, blanc, rouge, bleu, vert* atď.

⁶ Pozri *Jazyková poradňa* 5, Bratislava 1968, 186.

⁷ J. Horecký, *Kultúra slovenského slova*, Martin 1956, 128.

⁸ V románe T. Ušáka, *Lovec od Striebornej rieky* (Sloboda 1969), z ktorého máme aj iné príklady, sa uvádza nenáležité spojenie *zafirovozelený oheň* (99). Zrejme má byť *smaragdovozelený* (SSJ IV, 125), lebo zafír je „modrý al. číry priehľadný drahokam“ (SSJ V, 409). Z hľadiska pravopisu zložky takýchto kompozít sa v slovenčine píše spolu (bez spojovníka) – porov. Horeckého cit. knihu (pozn. 8), str. 128 – čo sa však v praxi nie vždy rešpektuje, lebo v spomenutom Ušákovom diele sme našli aj *oceľovo-sivý* (!) (29) a v preklade románu G. Ferrýho *Jazdci zo Zlatej kotliny* (vychádzal na pokračovanie v denníku Ľud) *nachádzame nebomo modré* (!) oči (I, 45; II, 48). Tu sa vyskytuje aj kompozitum *sirovožltý* (I, 462, II, 67), ktoré nie je zatiaľ zachytené v SSJ. (Mnohé takéto adjektíva registruje SSJ VI.)

⁹ Podľa SSJ (I, 119) i *Slovníka cudzích slov* (= SCS, 174) je to *tmavočervený*, no V. Šedivý vo *Francúzsko-slovenskom slovníku* (Bratislava 1967, 116) charakterizuje *bordeaux* ako „červenofialový“. U Šedivého pri hesle *beige* (101) čítame „nefarbený, jasne žltý (malo by byť *jasnožltý*), béžový“; SCS (159) zaznamenáva *svetlohnedý* „pripomínajúci farbou pleť, piesok a pod.“, SSJ (I, 90) *svetlohnedý, žltohnedý* a v taliančine *bigio*, odkiaľ sa toto slovo dostalo do francúzskeho jazyka, značí „šedý“.

diska, môžeme dôjsť k takýmto záverom: Ak neutrálnu farbu, t. j. ani bledú, ani tmavú, označíme trebárs príd. menom *zelený*, jej odtienky smerom k zmenšenej intenzite alebo zväčšenej intenzite vyjadríme pomocou viacerých slovtvorných prostriedkov. Napríklad na jednej strane máme *bledo-*, *jasno-*, *slabo-*, *svetlo-(zelený)*, na druhej strane: *čierno-*, *hnedo-*, *špinavo-*, *temno-*, *tmavo-*, *sýto-*, *tuho-(zelený)*. Tým sa však inventár členov radu na vyjadrenie zeleného zafarbenia javov ešte nevyčerpáva, lebo zmenšenú intenzitu zelenej farby možno označiť aj ako: *zelenkastý*, *zelenastý*, *zelenkavý*, *zelenavý*, *nazelenalý*, *nazelenkastý* (porov. SSJ II, 309; V, 590–591); a v súvislosti s červenou farbou sa dá použiť, hoci to nie je produktívne, aj prefix *pri-*: *pričervenálny* (SSJ III, 539). Kompozitá typu *fľaškovo-*, *hráškov-*, *lesklo-*, *olivovo-*, *smaragdovo-*, *vodovo-(zelený)* sa dajú využiť smerom „k menšej sémantickej substancii“ (*hráškovozelený*) alebo k „väčšej sémantickej substancii“ (*fľaškovozeleň*).¹⁰

Viacero adjektív, o ktorých je reč, môžeme nájsť aj ako súčasť viacslovných pomenovaní pri apelatívach i propriách v miestnych názvoch: *Biela Voda*, *Biely (Kostol, Potok)*, *Červená (Skala, Voda)*, *Červený (Hrádok, Kameň, Kláštor)* a pod. (porov. SSJ VI, 153–254); v zoológii: *drozd (havran, bocian) čierny*, *krakla belasá*, *penica popolavá*, *přhlaviar červenkastý*, *ára modrožltá* a i.; v lekárstve: *čierny kašeľ*, *čierne kiahne*; v národnom hospodárstve, resp. v beľtrii: *biele (čierne) zlato* atď.

Už sme sa dotkli otázky, že nie všetky adjektíva z chromatickej terminológie sú bežné. Niektoré sa vyskytujú len v istých štylistických skupinách. Podávame zoznam adjektív vyjadrujúcich farbu, ktoré sa nachádzajú v Mistríkovej cit. knihe (i keď majú nulovú disperziu aj relatívnu frekvenciu) v klesajúcom poradí. Naproti tomu sme nebrali zreteľ na také prípady, ako *čokoládový* (str. 307) s disperziou 54.50 a rel. frekv. 2, lebo z týchto údajov nemôžeme vyčítať, koľko pripadá na prvý význam „z čokolády“ a koľko na druhý „majúci tmavo-hnedú farbu“. Podobne *gaštanový* má až 3 významy (porov. SSJ I, 429) a i. Ide o tieto príd. mená: *čierny*, *biely*, *červený*, *zelený*, *modrý*,¹¹ *žltý*, *belasý*,¹¹ *sivý*,¹² *šedivý*,¹² *hnedý*, *fiolový*, *belavý*, *popolavý*, *ryšavý*, *oranžový*, *čierno-biely*, *zelenkastý*, *zelenkavý*, *hnedastý*, *zlatožltý*, *lilavý*, *žltozelený*, *žltkavý*, *nachový*, *ružovkastý*, *tmavočervený*, *bledozelený*, *žltohnedý*, *žltkastý*, *purpurový*, *bielučký*, *modrastý*, *bledobelasý*, *červenastý*, *hnedočierny*, *kanárikovožltý*, *modravý*.¹³

Osobitne treba uviesť tie, ktoré priamo síce nepomenúvajú farbu, ale sa využívajú na vyjadrenie jej intenzity: *bledý*, *jasný* – *temný*, *tmavý*.¹⁴

Niektoré prídavné mená vyjadrujúce farby fungujú v slovenčine v spojení

¹⁰ O „un más (menos) de sustancia sémantica“ hovorí, i keď v iných súvislostiach, B. Pottier, *Lingüística moderna y filología hispánica* (Madrid 1968, 21–22 a i.).

¹¹ J. Mistrík (c. d.) adjektívam *modrý* a *belasý* v poradí farieb v slovenčine prísudzuje 5. miesto (str. 126). K týmto otázkam sa podrobnejšie vrátime pri inej príležitosti.

¹² O týchto príd. menách pozri aj *Jazykovú poradňu* 3, Bratislava 1964, 80–81.

¹³ Kritériom pre zaradenie adjektív do tohto súpisu boli údaje o relatívnej frekvencii a disperzii. Ak relatívna frekvencia pri dvoch alebo viacerých adjektívach bola rovnaká, rozhodovala o poradí vyššia disperzia. Pri rovnakej relatívnej frekvencii a rovnakej disperzii zachováame abecedné poradie.

¹⁴ Prídavné meno *slabý* sem nezahrnujeme, hoci sa, ako sme uviedli, v kompozitách vyskytuje: *slabobelasý*, *slabočervený*, *slabofialový* a pod. (SSJ IV, 109) a má pomerne vysokú relatívnu frekvenciu i disperziu (80.02). Ale koľko z nej pripadá na študované významy?

s predložkami *do*, *na* ako príslovkové výrazy. Podľa *Morfológie slovenského jazyka* (str. 616) sú to vlastne spodstatnené prídavné mená; napr. *prefarbiť na zeleno* (Ušák, c. d., 59), *obloha rozpálená do biela* (Ušák, c. d., 96).

Stálo by tiež za to preskúmať determinačnú schopnosť niektorých adjektív vyjadrujúcich farbu. Ukázalo by sa, že bežné, najzákladnejšie farby (biela, čierna, farby spektra a pod.) majú veľkú determinačnú schopnosť, t. j. môžu sa spájať s mnohými substantívami, napr. u Ušáka v c. d.: *belasý* (látka, hladina, rúcho, obloha, výšava, čiary, oblúky, škvrny, farba, krivky, démon, špirály, pomaľovanie, pruhy, výška, kvet, diaľka, oceľ, vzduch, hladina, jazierko, jas), zatiaľ čo *gaštanový* sa vzťahuje len na koňa, príp. oči, vlasy. Podobne *oceľový* sa týka takmer výhradne očí (SSJ II, 468). Determinátom môže byť aj abstraktné podst. meno (*čierne myšlienky, čierny humor, čierne dni, biela tma, ružová nálada* a pod.)

3. Časť slovenských substantív, ktoré priamo označujú farby, sa využíva v krásnej literatúre, prípadne v hovorovej reči v nerovnakej miere. Podľa Mistrika subst. *zelen* má disperziu 43.03 a relat. frekvenciu 15, podst. meno *červen* 17.37 – 1, zatiaľ čo *žlt* tu nenájdeme; je to knižné slovo (SSJ V, 819): *kadmiová žlt*.

Oveľa viac je však takých substantív, čo súvisia s nejakým adjektívom z chromatickej terminológie a bohato sa v jazyku využívajú, napr. *beloch*, *belások*, *beloň*, *beloritka*, *beluš*, *sivko* (Ušák, c. d., 10, 79, 81); *belaña tundrová*; *Cerveňány*, *Cervenica*, *Cerveník*; *červienka*, *žltáčka*; *čiernokabátnik*, *červeno-kožec*, *sinka* a pod.

4. Skúsenosť ukazuje, že od adjektív možno tvoriť aj príslovky a slovesá. Tak u Ušáka (c. d.) nájdeme: *belaso nafarbené zuby* (149); *začernejú sa cédry* (86), *príšerne sa belie jeho tvár* (87); *a pod telom sa mu červenala veľká kaluž (!) krvi* (109) a iné.

5. Rozličné jazykové prostriedky vyjadrujúce farbu možno ešte študovať aj v iných súvislostiach, napr. vo frazeológii, v metaforách, prirovnaniach¹⁵ a v iných štylistických postupoch: *Martin prišiel na bielom koni. Hreší, len sa tak hory zelenajú. Očervenela ako pivónia. Má to čierne na bielom. Sľuboval jej modré z neba; pomaranče červené ako oheň, ako krv* (Ušák, c. d., 65). Pravda, prirovnania môžu byť niekedy implicitné, t. j. farba sa prirovnáva k predmetu, od ktorého sa derivuje takéto adjektívum (*gaštanový, mandľový, čokoládový* a i.), čo má svoje dôsledky pri vypracúvaní frekvenčných zoznamov, ako sa to už spomínalo.

6. Z toho, čo sme v tejto úvahe uviedli, vyplýva, že farby majú svoj život: sú živé a pestré, studené i teplé, dúhové i krikľavé (porov. SSJ I, 389). Sú aj symbolom smútku, smrti, trápenia (*chodiť v čiernom; trápia ho čierne myšlienky, žije čierne dni*). Nech je ich bohatstvo akokoľvek veľké, slovenčina má dosť prostriedkov, ako postihnúť rozličné odtienky. Treba len niektoré otázky domýšľať, ďalej spresňovať (napr. podľa jednotlivých štylistických skupín alebo autorov), zjednocovať definície a poopravovať údaje v doteraz existujúcich lexikografických a iných prameňoch.

¹⁵ Porov. E. Smiešková, *Farby v prirovnaniach*, P 24 – Pravda na víkend, 5. 9. 1969, str. 6.

O PODMIEŇOVACEJ SPOJKE *nech*

Pri výpočte podmieňovacích spojok niektoré príručky slovenského jazyka spojku *nech* uvádzajú, iné nie.

Nenájde ju napr. v *Krátkej gramatike slovenskej* (E. Pauliny, Bratislava 1963), v *Morfológii spisovnej slovenčiny* (P. Ondrus, Bratislava 1964), v *Učebnici slovenského jazyka II* (R. Schnek – Š. Krištof – J. Hollý, Bratislava 1962); slovo *nech* v podmieňovacom význame nie je ani v *Slovensko-ruskom prekladovom slovníku* (A. Isačenko, Bratislava 1950); ale napr. v *Slovenskej syntaxi* (J. Orlovský, Martin 1959), v *Slovenskej gramatike* (E. Pauliny – J. Ružička – J. Štolc, 2. vyd., Martin 1955), v *Gramatike jazyka slovenského* (J. Orlovský – L. Arany, Bratislava 1946; medzi príčinnými spojkami), v *Gramatike slovenského jazyka* (B. Letz, Bratislava 1950), v *Slovníku slovenského jazyka* (II. diel, Bratislava 1960) a v *Morfológii slovenského jazyka* (Bratislava 1966) sa *nech* ako podmieňovacia spojka uvádza.

Spojka *nech* sa pritom traktuje z hľadiska tzv. pasívnej gramatiky: konštatuje sa jej použitie v podmieňovacom význame a podáva sa inventár ďalších spojok, ktoré môžu rovnako uvádzať vedľajšiu vetu podmieňovacieho súvetia. V našom príspevku sa pokúsime opísať použitie spojky *nech* z hľadiska aktívnej gramatiky,¹ ináč povedané z hľadiska pisateľa, hovoriaceho, autora prejavu.² Pousilujeme sa vymedziť podmienky, pri ktorých hovoriaci, formulujúci podmieňovací vzťah, môže zvoliť spojku *nech*; to predpokladá vymedziť miesto spojky *nech* v rámci ostatných podmieňovacích spojok. Vychádzame pritom z faktu, že vzájomná zameniteľnosť podmieňovacích spojok *ak*, *keď*, *keby* (*ak by*, *keď by*), *nech* je ohraničená.

Slovo *nech* (teda nielen spojka) funguje v slovenčine výlučne vo sfére potenciálnych dejov.³ Spojenie slova *nech* s reálnym dejom (ale nie s indikatívom, ktorý ako bezpríznačový člen privatívnej opozície indikatív – kondicionál + imperatív môže vyjadrovať aj potenciálny dej⁴) je vylú-

¹ Máme na mysli známu koncepciu L. V. Ščerbu, vyloženú napr. v práci *Očeredyje problemy jazykovedenijskogo, Izbrannyje raboty po jazykoznaniju i fonetike I*, Leningrad 1958, 5–25. – Porov. J. Rybák, *Význam aktívnej gramatiky pre vyučovanie cudzích jazykov*, Ruštinár 6, 1969, 5–11.

² Porov. V. Mathesius, *Obsahový rozbor současné angličtiny na základě obecně lingvistickém*, Praha 1961, 6.

³ Pod pojmom „potenciálny dej“ rozumieme tu dej ne-reálny vôbec; nerozlišujeme teda nereálnosť a potenciálnosť, ako to robíme ďalej pri vymedzení významu jednotlivých podmieňovacích spojok.

⁴ Porov. A. Isačenko, *Grammatičeskij stroj russkogo jazyka v sopostavlenii s slowackim II*, Bratislava 1960, 473.

čené; dalo by sa povedať, že slovo *nech* explicitne vyjadruje potenciálnosť (nereálnosť).

Z povedaného vyplýva pre použitie/nepoužitie spojky *nech* v jednotlivých typoch podmienovacieho súvetia predovšetkým záver, že spojka *nech* nemôže vyjadrovať význam reálnej podmienky. Spojka *keď* vyjadrujúca význam reálnej podmienky (a len v tomto význame) je teda spojkou *nech* nezameniteľná, napr.⁵:

Azda si myslíte, že *keď* [**nech*] ste už zhoreli, že vás budú zastávať domkári z Dolného alebo dokonca sedliaci z Horného konca? (H) — A vravela som Žofe: nedávaj, *keď* [**nech*] nedal nik! Ale ona, že ako by to vyzeralo, *keď* [**nech*] sme richtári. (H)

Poznamenávame, že termín „reálna podmienka“ chápeme v zmysle Ďurovičovho poňatia modálnosti ako „postoja hovoriaceho k reálnosti výpovede“.⁶ Za reálnu teda považujeme takú podmienku, ktorú hovoriaci hodnotí ako faktickú, danú okolnosť deja (= príčina), ako podmienku, „realizácia ktorej nevyvoláva pochybnosti“.⁷ Pri reálnej podmienke je nie možný výber alternatív realizácie deja (áno — nie). Dištinkatívny príznak opozície podmienovacích spojok *ak* ~ *keď* je daný práve vzťahom hovoriaceho k reálnosti výpovede v uvedenom zmysle slova. Ak ako príznakový člen privatívnej opozície vyjadruje explicitne negáciu reálnosti; keď nič nehovorí o negácii reálnosti, preto môže v závislosti od kontextu vyjadrovať reálnu i nereálnu podmienku.⁸

Rozbor skúmaného materiálu nás presvedčil (na rozdiel od záverov v práci, uvedenej v pozn. 8), že pre slovenčinu je potrebné a účelné oblasť nereálnej podmienky (oblasť, ktorá zostáva po vyčlenení reálnej podmienky) rozdeliť na nereálnu a potenciálnu podmienku. Za nereálnu pokladáme pritom takú podmienku, ktorá z hľadiska významu predstavuje vlastne opačné tvrdenie (niečo ako „rečnická podmienka“, porov. termín rečnická otázka). Potenciálnu nazývame tú podmienku, pri ktorej sa vyjadruje (zachováva) možnosť výberu z oboch alternatív: realizácia i nerealizácia deja.

Nereálna podmienka (v uvedenom zmysle) predstavuje typický kontext, v ktorom sa spojka *nech* používa voľne, napr.:

Vyšla z kuchyne. *Nech* obsedí [keby bola obsedela = neobsedela] ešte chvíľu,

⁵ Tieto i všetky ďalšie doklady sú excerpované z týchto diel: F. Hečko, *Drevená dedina*, Martin 1952 (H); J. Blažková, *Nylonový mesiac*, Bratislava 1961 (B); L. La-hola, *Posledná vec*, Bratislava 1968 (L).

⁶ L. Ďurovič, *Modálnosť*, Bratislava 1956, 9.

⁷ M. Kubík, *Uslovnyje konstrukcii i sistema složnogo predloženijsa*, Praha 1967, 100. K reálnej podmienke porov. najmä str. 99–108.

⁸ Porov. J. Rybák, *K závislosti štruktúry súvetia na slovesnej forme jeho prí-sudkov*, Československá rusistika 10, 1965, 103–105.

musela by sa spýtať: — Načože ti to je, syn môj? (Jašík) — *Nech* ho dolapia [keby ho boli dolapili = nedolapili ho] s vyslobodeným Adamom, urobia s ním poriadok. (Jégé) — Keď osamela, zatočila sa s ňou izba a bola by padla, *nech* sa nechytí [keby sa nebola chytila = chytila sa] postele. (Jašík) (Posledné dva príklady z *Morfológie slovenského jazyka*.)

V nereálnej podmienke môže konštrukcia so spojkou *nech* voľne zamieňať ostatné spôsoby jej vyjadrenia. Nereálnu podmienku môže ešte vyjadrovať:

a) Kondicionál prézenta a préterita s *keby* (*keď by*, *ak by*), napr.:

A bolo by mu ľahšie pri srdci, *keby* mal [nech má] starého otca aspoň o trošičku menej rád. A *keby* nemusel [nech nemusí] zároveň aj svoju mať... tak veľmi ľutovať. (H) — Tak ho mala rada a tak ho ľutovala, že by bola muža naskutku zahlušila, *keby* mu bol prikázal [nech mu prikáže] brat kosu. (H) — Chalan sa zrehoce, lebo Mara v jeho očiach je starou dievkou, spáva ako klát, a *keby* práve nespala [nech práve nespi], sedela by v okne aj ona! (H) — Nuž, podívaj sa, sváku, *keby* som nebol arizoval [nech nearizujem] ja, bol by druhý. (H) — *Keby* som sa nebál krásnych žien [nech sa nebojim], zobral by som si vás, Vanda. (B) — *Keby* som sa bol oneskoril [nech sa oneskorím], musel by som sa šplhať po brechtane ako Monte Christo. (B) — *Keby* si sa narodila [nech sa narodíš] skôr, upálili by ňu pre nepoddajnosť a pre pokušenie. (B) — Spočiatku bol presvedčený, že *keby* tu bol [nech je tu] sám, bez svedkov, nebolo by jednoduchšej veci na svete než spievať hoci ako vták. (L)

Zaujímavé je porovnať zameniteľnosť *keby* za *nech* v nasledujúcom súvislejšom texte z Laholu, kde miera tejto zameniteľnosti (pri zachovaní významu) klesá úmerne s tým, ako kontext dovoľuje pri *nech* realizáciu žiadacieho významu:

Keby ten sedliak Balog nemal [nech má] sedliacky zlovyk hovoriť o každej veci pre a proti, dal by sa aj zniesť. Aj s Kleinom by sa dalo vyjsť, *keby* mal [nech má] čo len zamak ľudskej dôstojnosti. *Keby* sa urazil [nech sa urazí?], keď klajem, a neposkakoval na priči, hompálajúc dlhými chlpatými rukami ako opica. A *keby* do všetkého nepchal [nech nepchá?] nos, *keby* sa nelepil [nech sa nelepi?] na päty deň a noc. *Keby* človek vôbec nemal [nech nemá] nikoho okolo seba. Čo len na chvíľu. Hodinu denne, pol, päť minút by tiež oblažilo.

V uvedenom type viet podmienka vyjadrená s *nech* + indikatív alebo kondicionálom s *keby* (*ak by*, *keď by*) nepripúšťa realizáciu oboch alternatív potenciálneho deja (áno i nie). Vylučuje vlastne kladnú (pri kladnej podmienke) alebo zápornú (pri zápornej podmienke) — teda danú — platnosť potenciálneho deja. Tvori tak protipól reálnej podmienky so spojkou *keď*, porov.:

<i>Keď si sa vrátil, nehnevám sa</i>	}	= vrátil si sa — nehnevám sa
<i>Keby si sa bol vrátil, nebol by som sa hneval</i>		
<i>Nech sa vrátiš, nebol by som sa hneval</i>		= nevrátil si sa — hnevám sa

b) Infinitív. Spojka *nech* môže vystupovať namiesto infinitívu tých slovies, ktoré použitie infinitívu vo význame nereálnej podmienky (= opačné tvrdenie) poznajú. Ide predovšetkým o slovesá *byť, nebyť, mať*, napr.:

Chvíľu sa díva na Púplavu a oči má také divé, že *byť* s ním [nech je s ním] niekde osamote, naskutku ho rozdrapí ako červa. (H) — *Byť* [nech sú] také pomery, aké bývali pred rokmi, veľmi by sa netrápili. (H)

A *nebyť* Pava od Šechnára, ktorý má strieľania po krk, mladí milicionári by si aj pobúchali. (H) — Vec mohla sa skončiť pri poriadku, *nebyť* Jura Mikulu. (H) — Čoraz väčšmi nadobúdala istotu, že *nebyť* zväzku s ňou, ktorý chcel zachrániť, bol by ostal nepokorený. (L) — *Nebyť* teba, bola by som vďaka poriadkumilovným občanom skončila čoskoro na polícii. (L) — *Nebyť* tej prekliatej košele, nemusela by sa Mária o ničom dozvedieť. (L) — Všetko by ešte dosiaľ bolo nie také zlé, rozmýšľal Vogel, *nebyť* toho kruhu. (L) — Salo by bol najradšej padol na kolená, *nebyť* veľkého bachora, čo mu sťažoval ešte aj obyčajnú chôdzu. (L) — Ale *nebyť* ich, možno by ho druhý raz neboli vyvolili! (B) — Bolo by vôbec možné, aby na nás padlo nešťastie, *nebyť* vôle božej? (L)

Ej, synku... *mať* tak o dvadsať... o desať rokov menej. (H) — *Mať* oči vzadu a vidieť, kto je to a koho vezie, boli by sa rozstúpili, ale takto sa ani len neobzreli. (H) — Budeme kašľať dvaja. — odpovie Púplava, pokojne, hoci *mať* na stole niečo súce, sám nevie, či by to nehodil do Jura. (H) — A aká nádherná jeseň, vraví, *mať* dajaké tie prezuvky, šla by hneď do ulíc. (L) — Páni, povedal si. *mať* tak o dva roky viac, na flaku mu ju preberiem. (B)

V uvedených vetách je infinitív všade zameniteľný za indikatív so spojkou *nech*. Túto zameniteľnosť možno preveriť aj na všetkých podmienkových vetách s *nebyť*, ktoré uvádza J. Ružička v *Skladbe neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku* (Bratislava 1956, 45 n.), napr.: *Nebyť tu teba* [nech nie si tu], *dostali by*. (Rázus) J. Ružička tu konštatuje, že „zatiaľ čo infinitívne podmienkové vety s prísudkom slovesa *nebyť* sú v spisovnom jazyku pomerne časté, veľmi zriedkavé sú také infinitívne podmienkové vety, ktoré majú v prísudku infinitív iného slovesa“ (str. 46); náš materiál ukazuje, že okrem slova *nebyť* bolo by možné vyčleniť aj vety s *byť* a *mať*. Ako príklad uvádza: A neskončiť sa vojna [a nech sa neskončí vojna] *rozorú aj — hole*. (Hečko)

Konštatovanie o zameniteľnosti spojkou *nech* plne platí i na tie jednoduchenné infinitívne vety, vyjadrujúce neskutočnú podmienku, ktoré Ružička uvádza na str. 83, napr.: *Nuž proti tomu povedať [nech povie] slovo, tak*

ho za kacíra vyhlásia, biskupovi oznámia. (Tajovský) — V tejto hnusnej diere žiť [nech človek žije] tak pár rokov, a človek by iste zomrel. (Mínáč) Môžeme doplniť ešte dva príklady: *Vedia: tu povedať [nech tu človek povie] slovo, stane sa nešťastie.* (H) — *Nedávať pozor [nech nedáva pozor], ľahko by bol odronil plodonosné ratoliestky.* (Hečko)

Za osobitný prípad podmienky s kondicionálom + *keby*, kde je na rozdiel od spomínaného pravidla použitie spojky *nech* nemožné, treba považovať vety typu: *Lašút nebol by ani Lašútom, keby sa nepresvedčil.* (H) — *Nebol by ani sedliakom, keby sa nesprotivil.* (H) V uvedených súvetiach je druhá veta vlastne nie podmienkou, ale skôr dôsledkom prvej vety (Lašút je Lašút, preto sa presvedčil; je sedliak, preto sa sprotivil). To potvrdzuje aj fakt, že *keby*, ktoré je v týchto vetách nezameniteľné na *nech*, možno zameniť spojkami *žeby*, *aby*.

Spojka *keby* je nezameniteľná spojkou *nech* aj v tých prípadoch, keď *keby* uvádza nie podmienkovú, ale „podmetovú vedľajšiu vetu, ktorou sa vyslovuje želanie“ (*Morfológia slovenského jazyka*, 723), napr.:

Púplava poznamenal, že by nebolo pekné, *keby* sa tomuto pobožnému ľudu pokazili [*nech sa pokazia] veľkonočné sviatky. (H) — Porov. i príklady z Morfológie: Najlepšie by azda bolo, *keby* sa sobáš odbavil [*nech sa odbaví] čím skôr. (Kukučín) — To by bolo šťastím pre ňu, *keby* sa nevrátil [*nech sa nevráti]. (Urban) — Aké by to bolo pekné, *keby* ste vy dvaja ťahali spolu! [*nech ťaháte spolu]. (Hečko)

Potenciálne podmieňovacie vety so spojkou *ak* + indikatív (príp. *keď* + indikatív, okrem významu reálnej podmienky) a s *keby* + kondicionál, v ktorých sa pripúšťa realizácia oboch alternatív potenciálneho deja (áno i nie), predstavujú kontext, kde si spojky *ak*, *keď*, *keby* a spojka *nech* navzájom konkurujú. Ak by použitím spojky *nech* tieto vety namiesto významu „možnosť realizácie/nerealizácie vyjadrená“ mohli nadobudnúť význam nereálnej podmienky (= opačného tvrdenia), tak je použitie spojky *nech* v nich vylúčené. Napr.:

<i>Ak nepríde k dohode, pozemky sa úradne vyvlastnia</i>	}	môže nemusi	>	k dohode prísť
<i>Nech nepríde k dohode, pozemky sa úradne vyvlastnia</i>	}	k dohode prišlo		

V zásade nemožno povedať, že slovenčina použitie spojky *nech* v potenciálnej podmienke vylučuje. Porovnajme: *Pocíti v sebe, že ak boj o novú Mrzáčku nevyhrá teraz, tak už nikdy — ... že keby/ak by boj ... nevyhrál; že nech boj ... nevyhrá.* (Pri variante so spojkou *nech* zároveň pekne vidno, ako ľahko pri istej izolácii od kontextu môže uvedená veta nadobudnúť význam: boj o Mrzáčku vyhral.)

Všimnime si, že v uvedenej potenciálnej podmienke sa vyjadruje dej, pri ktorom nie je indiferentné, ktorá z oboch alternatív potenciálneho deja sa realizuje (áno alebo nie); vyslovuje sa tu vlastne presvedčenie, že sa záporný dej musí realizovať (kladný že sa nesmie), že boj o novú Mrzáčku musí vyhrať. Všeobecne teda možno konštatovať, že tou mierou, ako pri potenciálnej podmienke klesá možnosť realizácie oboch alternatív a stúpa záujem (presvedčenie, nutnosť) o realizáciu jednej z nich — opačnej —, tou mierou v tomto type podmienky stúpa možnosť použitia spojky *nech* namiesto *ak*, *keď*, *keby* (*ak by*, *keď by*). Porovnajme takýto kontext:

Stotník vedel, že *ak* teraz rozkáže čo len trochu ustúpiť, stratí pravdepodobne jadro svojich bojujúcich jednotiek a bude ustupovať len sám so štábom. A ústup sa ukazoval nevyhnutným, *ak* ešte jestvovala možnosť vyhnúť sa obavám. (L)

Prvé *ak* (*ak teraz rozkáže*), ktoré uvádza podmienku s významom „nesmie rozkázať“, dovoľuje použitie spojky *nech* (...že *nech* teraz rozkáže...); druhé *ak*, ktoré uvádza potenciálnu podmienku (mohla — nemusela jestvovať možnosť) je spojkou *nech* nezameniteľné. Porovnajme ešte niekoľko potenciálnych podmieňovacích viet so spojkami *ak*, *keď*, v ktorých sa vyjadruje presvedčenie o nutnosti vykonať (alebo zákaz vykonať) nejaký dej — a v ktorých možno namiesto *ak*, *keď* použiť spojku *nech*:

Ale *ak* [*nech*] najbližších päť minút nedostanem ničो zjst, umriem. (B) — Sľubuje, že mi kožu zoderie, *ak* [*nech*] sa budú ešte hrať s Natašou. (B) — Čosi mu vravelo, že *ak* [*nech*] si teraz sám nepomôže, je úplne stratený. (L) — *Ak* [*nech*] nebudeš hovoriť ako človek, — strčil ho stotník, — dám ťa na mieste zastrelíť. (L) — Ja som vám už včera povedal, že z vás urobím franforce, *ak* [*nech*] sa toho psa ešte raz dotknete. (L) — *Ak* [*nech*] nepôjde v nedeľu na spoveď, naskutku ho vykopnem z domu. (H) — Si moja žena, a *keď* [*nech*] nebudeš poslúchať, budem ťa biť! (B) — A *keď* [*nech*] ma dopáliš, budem gazdovať bez teba — s Dorou od Sikačky, aby si vedel. (H)

Môžeme zhrnúť. Celú oblasť ne-reálnej (teda nereálnej a potenciálnej) podmienky slovenčina pokrýva spojkami *ak* (*keď*), *keby*, *nech*. „Univerzálnou“ pre celú oblasť je spojka *keby* — nerozlišuje (pokrýva) význam nereálnej a potenciálnej podmienky. Oblasť spojok *ak*, *nech* je na rozdiel od *keby* zúžená — tieto spojky sa „špecializujú“ na vyjadrenie polárnych významov stojacich navzájom proti sebe: *nech* = nereálna podmienka, *ak* = potenciálna podmienka.

Už sme ukázali, že použitím spojky *nech* namiesto *ak* sa potenciálny význam podmienky mení na nereálny. To isté platí aj pre použitie spojky *ak* namiesto *nech* — nereálny význam sa mení na potenciálny, napr.:

<i>Nech ho dolapia s vyslobodeným Adamom, urobí s ním poriadok</i>	}	= keby ho boli dolapili = nedolapili ho – neurobili poriadok
<i>Ak ho dolapili s vyslobodeným Adamom, urobili s ním poriadok</i>		
	}	dolapili ho – urobili poriadok
		= nedolapili ho – neurobili poriadok

Schematicky (a len približne) by sme fungovanie spojok *keď*, *ak*, *keby*, *nech*, ktorými slovenčina pokrýva oblasť vyjadrenia podmienky, mohli zobrazit takto:

Podmienka		
reálna	potenciálna	nereálna
	<i>keď</i>	
	<i>ak</i>	
	<i>keby</i>	
		<i>nech</i>

V práci sa nedotýkame otázok, ktoré majú pre danú problematiku principiálny význam, predovšetkým: v akom vzťahu je podmieňovací význam spojky *nech* k ostatným významom (použitiam) slova (nielen spojky, i častice) *nech*; možno predpokladať pre všetky použitia invariantný význam, z ktorého by sa jednotlivé variantné významy dali odvodiť? Riešenie týchto problémov presahuje zámer i rámec našej práce a vyžaduje samostatný rozbor.

DISKUSIE

Mária Ivanová-Šalingová

Z PROBLEMATIKY ČÍSLOVIEK A ČÍSELNÝCH VÝRAZOV

(Dokončenie)

5. O *jednej hodine*

Medzi slovenčinou a poľštinou je pri vyjadrovaní času okrem iného aj rozdiel pri hodine 1.⁸ V slovenčine o *jednej (hodine)*, v poľštine o *prvej (pierwszej) hodine*. V slovenčine sme už počuli hovoriť o „prvej“ (hodine), ale tak sa vyjadrujú iba príslušníci iných národov (Maďari?, Nemci?).

Radovú číslovku *prvý (prvá hodina)* možno použiť iba vtedy, ak ide o skutočné poradie, ak za prvou hodinou nasledovala druhá až x-tá hodina. Napr. *prvú hodinu sme čítali, druhú písali*, prvú hodinu *máme matematicku* atď.

6. Ustálené spojenia s číslovkou *jeden*

Zo základného javu, že sa totiž v slovenčine v zložených číslovkách zásadne používa číslovka *jeden* (i pri označovaní javov vzťahujúcich sa v zložených číslovkových výrazoch aj na iné gramatické rody, napr. *dvadsaťjeden mužov, žien, detí*; čes. *jedenadvacet, jednadvacet, dvacet jedna žen, metrů, dětí*), vyplýva, že sa aj v ustálených spojeniach zjavuje bežne číslovka *jeden*.

Oproti českému ustálenému spojeniu *jedna, dvě, tři* máme v slovenčine *raz, dva, tri* alebo *jeden, dva, tri*.

6.a. Pri počítaní taktov v hudbe, pri telocviku ap. sa po slovensky počíta: *raz — dva, jeden — dva, raz — dva — tri, jeden — dva — tri (— štyri)*, kým v češtine sú takéto možnosti: *ráz — dva — tři . . . , jedna — dvě, jedna — dva/dvě — tři . . .* atď.⁹

⁸ V češtine podobne ako v slovenčine o *jednej hodine*, t. j. čes. o *jedné hodině*, resp. o *jedné, v jednu hodinu* (SSJČ I, 770, heslo *jeden*). Pozri aj P. Váša — F. Trávníček, *Slovník jazyka českého*, Praha 1952, 572.

⁹ SSJČ I, 770 pri hesle *jeden* neuvádza spôsob počítania taktov, ale cit. *Slovník jazyka českého* pri hesle *ráz* uvádza: „při počítání: *ráz, dva, tři = jedna . . .*“ (str. 1310).

K. Hausenblas, c. m., 307 píše: (1) „nejčastěji se říká *jedna, dvě, tři*, (2) řidčeji *jeden, dva, tři*, (3) mnohem řidčeji pak *jedna, dva, tři* (sám např. užívám tohoto způsobu), (4) zaznamenejme však ještě způsob: *raz, dva, tři*.“

Podľa K. Hausenblasa (c. m., 306) zovšeobecnel v češtine tvar *jedna*, preto sa počíta napr. *jedna a jedna jsou dvě*, v slovenčine naproti tomu: *jeden a jeden je dva*, *dva bez jedného je jeden* ap. Iba vplyvom češtiny počuť aj v slovenčine „dva bez jednej“.

6.b. Ustálené spojenie *raz-dva* majúce význam „ihneď, chytro, rýchlo“ (napr. *urobíť dačo raz-dva*, *bude to raz-dva*, *prečítať, zistiť dačo raz-dva*, *zorientovať sa raz-dva*) má v češtine podobu: *jedna dvě* (*udělat něco jedna dvě*).¹⁰

6.c. Podobne i pri vyjadrovaní násobku má slovenčina dve možnosti: *raz* (*jeden raz*) i *jedenkrát*, *dva razy*, *päť ráz* i *dvakrát*, *päťkrát*, *sto ráz* i *stokrát* (po česky jedine násobky vyjadrené s *-krát*, kým *ráz* je v češtine zriedkavé slovo a pri násobnom číselnom vyjadrovaní sa nepoužíva).¹¹

6.d. Slovenská príslovka *raz* sa v češtine vyjadruje príslovkou *jednou*, napr. *bol raz jeden kráľ* = čes. *byl jednou jeden král*.

6.e. Podľa spracovania v SSJ a v MSJ nie je jasné ani jednoznačné poradie v ustálenom výraze *jeden každý* (podľa SSJ I, 642 je možné aj dvojaké pisanie *jedenkaždý* i *jeden každý* a považuje sa za výraz zastaraný).¹² MSJ na str. 320 uvádza obidve poradia *každý jeden* i *jeden každý* ako zdôraznený výraz pochádzajúci zo staršieho administratívneho štýlu. Spojenie poznáme z bežnej reči, z reči ľudu, a to vždy v poradí: *každý jeden*, *každého jedného*, *každému jednému*. Súhlasne s tým je i v spojení *všetci do jedného* na prvom mieste slovo *všetci*, teda slovo zdôrazňované.

Nie je možné spojenie v podobe: „*každý do jedného*“, ale možné je *každý, do jedného* (ktoré vzniklo elipsou z *každý, t. j. všetci do jedného*).

7. Číslovky typu *dvadsaťpäť*

Oproti českým číslovkám, pri ktorých je bežné poradie: jednotky plus

¹⁰ Pozri SSJČ I, 770: „*udělat něco jedna dvě* (ob.) okamžitě a rychle“.

¹¹ SSJ I, 642 uvádza popri „*jedenkrát* i *jeden raz*“ čísl. nás. k *jeden*. Treba poznamenať, že v slovenčine je bežnejšie určenie *raz*, iba pri zdôrazňovaní „*jeden raz*“. Násobné číslovky s *-krát* nepoznáme zo slovenských nárečí stredných a východných. Do úvahy by prišiel iba výskyt na západnom Slovensku.

Pozri aj SSJ III, 703: *raz*¹ 1. čísl. nás. 2. čísl. zákl. len v základnej podobe *raz* používa sa namiesto „*jeden*“ pri počítaní bez pomenovania počítanej veci: *raz, dva, raz, dva; raz, dva, tri...* O *raz-dva* (napr. *urob to raz-dva*) ihneď, rýchlo.

Pozri aj cit. *Slovník jazyka českého* (Praha 1952), 1310 a K. Hausenblas, c. m., 307.

¹² Aj pri základnej číslovke *jeden* uvádza SSJ spojenie *jeden každý*, doložené z Kalinčiaka (SSJ I, 641). Na str. 688 charakterizuje spojenie „*každý jeden*“ ako zastarané a vysvetľuje ho „do jedného, skutočne každý (zdôraznené)“.

A. Bernolák v diele *Grammatica Slavica* (p. *Gramatické dílo Antona Bernoláka*, Bratislava 1964, 485) uvádza pri zložených zámenách podobu *gedenkaždi* (quilibet).

Kým spojenie „*jeden každý*“ by sme charakterizovali ako zastarané, nemôžeme súhlasiť s takou istou charakteristikou pri *každý jeden* (napr.: *týka sa to každého jedného z nás*), ktoré je bežné i dnes (pri zdôraznení).

desiatky (typ *osmadvacet*, *pětdvacet*), v slovenčine je opačný stav. Bežne sa vyskytuje poradie: desiatky plus jednotky (typ: *dvadsaťpäť*, *dvadsaťosem*).

Slovenské gramatiky od čias Bernoláka uvádzajú síce aj podobu utvorenú podľa vzoru nemčiny „*fünfundzwanzig*“, ale o stave živej reči tých čias predbežne nič isté nevieme.

Zaujímavé by bolo zistiť, prečo napr. A. Bernolák vo svojej *Dissertatio philologico-critica de litteris Slavorum* v časti o číslovkách uvádza jedine typ *geden a dwacat viginti unum, dwa a dwacat viginti duo* atď. (Citujeme podľa reedície SAV, Bratislava 1964, str. 185.) Ide tu o vplyv českých gramatik, či o vplyv nemčiny?

L. Štúr v *Nauke reči slovenskej* 1846, str. 158, pripúšťa obidva typy, teda: „*tri a dvacjati, peť a dvacjati, sedem a peďesjati*, ale *dvacjati traja, dvacjati pjať, peďesjati sjedmi* atď.“

Morfológia slovenského jazyka na str. 326–327 uvádza oba varianty, ale to nezodpovedá stavu na celom území Slovenska.

Slovenská gramatika 1968 uvádza pri číslovkách v § 300 (str. 231–232) akoby rovnocenné podoby čísloviek „*jedenadvadsiat, dvaadvadsiat, triaštyridsiat*“, „*jedenadvadsať, štyriapäťdesiat*“. Ďalej sa tu píše: „*Tvary s desiatkami pred jednotkami sú častejšie. Tvary s jednotkami pred desiatkami sú zriedkavejšie a používa ich staršia generácia.*“

Staršie vydanie tej istej *Slovenskej gramatiky* (Martin 1955) na str. 210 pripúšťa tiež podoby s jednotkami pred desiatkami (typ: *jedenadvadsať, štyriapäťdesiat*), ale inak ich hodnotí, a to ako zriedkavejšie a obmedzené na obchodnícke kruhy. Teda úplne opačný stav, ako je v češtine (tento fakt je dôkazom, že nevieme, ako je to vlastne s týmto typom čísloviek v slovenčine) – v češtine sa logicky práve v praxi (i v obchodníckej) používa prirodzený sled desiatky + jednotky, tak, ako sa číslice píše (pozri o tom SSJČ II, heslo *pětdvacet*, str. 567). V nemčine sa kvôli kontrole rozkladá číslovka *fünfundzwanzig* na *zwanzig und fünf* alebo sa pri kontrole čítajú číslice *zwei und fünf*. Pre prax totiž ideálne vyhovuje sled: desiatky + jednotky.

Pravidlá slovenského pravopisu v § 127 uvádzajú ako základný typ *dvadsať-jeden (sto)jeden, tisícjeden* vojakov (žien atď.), no popri tom uznávajú za správne aj podoby *jedenadvadsať, dvaadvadsať*.

Pri radových číslovkách nachádzame v Pravidlách (§ 129) popri type *dvadsiaty prvý, dvadsiaty druhý* aj typ *jedenadvadsiaty, dvaadvadsiaty, triadvadsiaty*.

Pretože typ „*dvacet pět*“ v českých nárečiach nie je známy, možno predpokladať, že sa drží v spisovnej reči ako druhotný variant vplyvom moravských (slováckych) nárečí, kde je tiež bežný taký spôsob vyjadrovania ako v slovenských nárečiach (teda jednotky nasledujú za desiatkami).¹³

¹³ Takúto informáciu o stave v češtine nám poskytla dr. M. Majtánová, pracovníčka JÚLŠ SAV. V slovinčine je podobný stav ako v češtine (aj v ľudovej reči sa označujú najprv jednotky, potom desiatky); informáciu nám podala pani R. Štefanová z Lublany.

Okrem toho je v češtine vyjadrenie v poradí desiatky plus jednotky (*dvacet pět*) viazané iba na praktické potreby (napr. pri diktovaní číselných údajov, pri súčasnom písaní a vyslovovaní číslíc, pri kontrole číselných záznamov ap.). Ide teda o druhoradý spôsob vyjadrenia, pretože bežný je typ *pěťadvacet*.¹⁴

Ako ukazuje naše jazykové vedomie, Slovák si musí vždy pri type čísloviek *pěťadvacet* (*fünfundzwanzig*) pomáhať tým, že si ich „preloží“ na vlastný typ *zwanzig* (pri rýchlom hovorení sa tieto typy veľmi ľahko mýlia: *pěťadvacet* – „päťdesiatdva“). Toto „prekladanie“ pôsobí ťažkosť najmä pri viacmiestných číselných údajoch.

Aj tento psychický fakt svedčí o tom, že typ čísloviek *fünfundzwanzig* („päťadvadsať“) je v slovenčine nie domáci a je v protiklade so základnými rečovými návykmi.

8. Typ čísloviek *tisíc**dvesto* (nie „dvanásťsto“)

Zriedkavo sa v slovenčine označujú čísla vyše tisíce (od 1000 do 2000¹⁵) pomocou údajov počtu stovák. V češtine je bežný takýto spôsob vyjadrenia: *devatenáct set* (*neunzehnhundert* v nemčine iba pri určovaní letopočtu), *zdvacet set* (nem. *zwölfhundert*) atď., no v slovenčine je naopak cudzí. Nehovoríme „jedenásťsto, dvanásťsto“, ale *tisícjedensto* (píšem i *tisícjedensto*), *tisícsto* (*tisíc sto*), *tisíc**dvesto* (*tisíc dvesto*), *tisíc**deväťsto* (*tisíc deväťsto*) atď.

Slovenská gramatika (1968) uvádza však podobu *jedenásťsto* v takejto súvislosti: „Stovky sa počítajú takto: *jedensto* (neuvádza sa tu podoba *sto* – pozn. M. Š.), *dvesto*, *tristo*, *štyristo*, *päťsto*, *deväťsto*, *jedenásťsto* atď.“¹⁶

Sporná je práve posledná číslovka *jedenásťsto* (nem. *elfhundert*, ale po nemecky bežne aj *tausend einhundert*). Počítanie „jedenásťsto, dvanásťsto“ atď. v slovenčine nepočujeme. Slovenčinu v tomto bode nezasiahol vplyv nemeckého spôsobu rátania.¹⁷

¹⁴ Pozri o tom *SSJČ II*, Praha 1964, 567, heslo *pěťadvacet*, *-třicet*... – *devadesát* a *Morfologie slovenského jazyka*, Bratislava 1966, 326. *Slovenská gramatika*, 3. vyd., Martin 1955, 210 pripúšťa typ *jedenadvadsať*, *štyriapäťdesiat* bez väčšieho zdôvodnenia s určitým obmedzením. Tento typ sa traduje z gramatiky do gramatiky, ale nemá v slovenčine opodstatnenú normatívnosť.

¹⁵ České gramatické a lexikografické práce sa osobitne nezaobierajú spôsobom tvorenia čísloviek od 1000 do 2000. V *Českej mluvnici* (od autorov B. Havránek a A. Jedlička, Praha 1963, 207) čítame iba pri číslovkách radových o možnosti čítania letopočtu: „Letopočet můžeme číst i jako číslo vyjádřené prostě číslovkou základní, podobně stránku, zvláště vyšší, např. roku tisíc devět set čtyřicet pět, na straně dvě stě čtyřicet osm apod.“ Nieto tu teda vôbec zmienky o dvoch možnostiach čítania letopočtu.

¹⁶ C. d., 232.

¹⁷ Pri porovnávaní stavu číslovkových výrazov v slovenčine a v češtine sme zistili,

Okrem toho neuvádza cit. Slovenská gramatika na podobu *jedenáststo* ani jeden príklad. Väčšina príkladov, ktoré gramatika uvádza, je na čísllovku *dvesto*.

Ako sme uviedli, medzi češtinou a slovenčinou je i pri vyjadrovaní číselných údajov medzi tisíc a dvetisíc výrazný rozdiel. Čeština tu opäť vykazuje zhodný spôsob počítania s nemčinou, kým slovenčina ostala nemeckým vyjadrovaním neovplyvnená (príp. len veľmi slabo a i to prostredníctvom češtiny). Za spisovné vyjadrovanie treba v slovenčine pokladať: *tisíc, dvetisíc, tisícdvesto, tisícštyristo* (nie „jedenáststo“, „štrnáststo“).

Pravda, v hovorovom štýle je možné a prípustné počítanie pomocou stovák: *zaplatil pätnásť stovák, narátal, vyčítal mu dvadsať stovák* (ale nikdy nie „dvadsaťsto, dvadsaťpäťsto“ ap.).

9. Číslovka *dvetisíc/dvatisíc*

Chyby sa robia obyčajne aj pri číslovke *dvetisíc*, nesprávne: „*dvatisíc*“ i „*dva tisíce*“. Morfológia slovenského jazyka v časti *Číslovka tisíc* (328–329) nevenuje tomuto faktu pozornosť. Ani Pravidlá slovenského pravopisu (§ 127. Číslovky *dvadsaťjeden, dvadsaťdva* a pod.) sa osobitne nezaoberajú tvarom *dvetisíc* (či „*dvatisíc*“), no medzi príkladmi citujú príklad *Dvetisíc ľudí sa zhromaždilo*. Uznáva sa teda podoba *dvetisíc* za spisovnú.¹⁸

Číslovka *dvetisíc* zapadá do radu číselných výrazov (uvedených napr. pri písmene D): *dvesto, dvestokrát, dvesto ráz, dvestoročný, dvestotisíc, dvestovka* (i *dvojstovka*), *dvestovkár* (i *dvojstovkár*), *dvetisíc* (tu chýbajú radové číslovky *dvetisíci* i *dvojtisíci*).

Pravda, pri údají *dve tisícky, dva tisíce* (*dvoch tisícov; tisíce a desaťtisíce*) by táto podoba bola prípustná. Tu vychádzame z faktu, že číslovka *tisíc* je mužského rodu (vzor *stroj*). Pri základnej číslovke *dvetisíc* ide o zovšeobecnenú prvú časť *dve-*.

Je možné, že toto zovšeobecnenie nastalo vplyvom podoby *dve tisícky*. (Podrobnejšie vysvetlenie by nám mali dať odborníci v histórii jazyka.) S ohľadom na ustálenú podobu základnej zloženej číslovky *dvetisíc* na-

že napr. *Pravidla českého pravopisu* (Praha 1966) nemajú nijakú zmienku o písaní čísloviek.

Podobný stav je aj u F. Trávníčka, *Mluvnice spisovné češtiny I, II*, Praha 1951. Z nej sa napr. nik nedozvie, ako sa tvoria číslovky od 1000 do 2000, ba ani *dvetisíc* (pozri II. diel na str. 1180 n.). Cit. *Česká mluvnice*, Praha 1963, 207 má už poznámky o spôsobe písania zložených číslovkových výrazov.

¹⁸ Bližšie sa so spojením jednotiek s tisícom (tisícami) nezaobrá ani SSJ VI, 528. No SSJ I, 349 uvádza ako osobitné heslo číslovku „*dvetisíc* neskl. čísl. základ pre číslo 2000: *dvetisíc korun*“.

Cit. *Česká mluvnice* na str. 209 uvádza podobu *dva tisíce*. L. Štúr v *Nauke reči slovenskej*, Prešporok (Bratislava) 1846, 160 uvádza takéto slovné spojenie s číslovkou *dvetisíc*: *z dve tisícich peť sto osemdesiatich pjatich zlatich*.

vrhujeme ostať pri tejto podobe a nenahrádzať ju podobou „dvatisíc“, ako to robí najnovšie vydanie Slovenskej gramatiky.¹⁹ V praxi je potom kolísanie *dvatisíc/dvatisíc* zrejším dôsledkom dvoch kodifikovaných podôb.

Rozdiely v tvorení odvodenín sú medzi oboma jazykmi aj pri zložených utvorených od číslovky *tisíc*: SSJČ III, Praha 1966, 818–819 uvádza heslo *tisíc* a odvodeniny s *tisíci-* a *tisícero-*, ale neuvádza ani jednu číslovku (napr. 2000, 3000 ap.). Kým v slovenčine máme odvodeniny *tisícfarebný*, *tisícstránkový* atď., v češtine sú možné iba podoby *tisícbarevný*, *tisícínásobný*, *tisícistránkový* ap. (kompozitá s *tisíc-* charakterizuje SSJČ ako zriedkavé a zastarané a uvádza ich iba výnimočne).

10. Radové zložené číslovky

MSJ v časti o zložených radových číslovkách pripúšťa obidva typy radových čísloviek ako rovnocenné: „*dvadsiaty prvý* i *jedenadvadsiaty*, *štyridsiaty piaty* a *päťasťridsiaty* atď., podobne ako základné číslovky“ (MSJ, 364).

Z analýzy základných zložených čísloviek i ďalších pomenovaní utvorených od týchto čísloviek vyplýva, že v slovenčine nemožno uznať tieto dva typy za rovnocenné (celkom iný stav je v češtine — ako to dokazujú odlišné onomatologické postupy v oboch jazykoch).

Z charakteru tvorenia základných zložených čísloviek vyplýva do značnej miery aj spôsob tvorenia radových zložených čísloviek. Myslíme tu na výrazné rozdiely medzi češtinou a slovenčinou.

Oproti českým základným a bežným typom *jedenadvacátý*, *jednadvacátý*, *pěťadvacátý* máme v slovenčine radové číslovky *dvadsiaty prvý*, *dvadsiaty druhý*, *dvadsiaty piaty*. S tým súvisí aj odlišný spôsob skloňovania jednoslovného (v češtine) a dvojslovného výrazu (v slovenčine).²⁰

11. Slová odvodené od číselných výrazov

Samozrejším dôsledkom pri takom odlišnom stave vo vyjadrovaní číselných údajov, javov, pri vyjadrovaní počtu, aký je medzi slovenčinou a češtinou, sú aj odlišnosti pri označovaní javov, ktoré pomenujeme odvodeninami od číselných výrazov.

Stretávame sa preto s rozdielmi pri vyjadrovaní zlomkových výrazov, napr. a) *jedna dvadsaťtretina*, *jedna dvadsaťjednina* (čes. *jedna třídvacetina*).

¹⁹ E. Pauliny – J. Stolec – J. Ružička, *Slovenská gramatika*, 5. vyd., Bratislava 1968, str. 233 píše: „Tisícky počítame takto: *jeden tisíc* (bežnejšie *tisíc*; pozn. M. Š.), *dvatisíc*, *tritistic*, *štyritistic*, *osemtisíc*, *desatisíc*, *jedenásttisíc*, *dvadsaťtisíc*, *stotisíc*, *dvestotisíc* atď.“. V týchto spojeniach sa číslovka *tisíc* neskloňuje. Podľa MSJ, str. 329: „Číslovka, ktorá určuje počet tisícov (tisícok), sa zriedka i skloňuje.“

²⁰ O skloňovaní radových čísloviek pozri dostačujúce poučenia v MSJ na str. 345 n. i v Pravidlách slovenského pravopisu § 129. Pozri i cit. *Česká mluvnice*, 207 n.

tina), b) pri odvodených slovách, ktorých slovotvorným základom je číslo desiatkové plus jednotkové, napr. 21, 23, 34 atď.

Radové číslovky s predsunutými jednotkami pred desiatkami sa v slovenčine zjavujú vplyvom češtiny najmä v daktorých odborných textoch. Tak napr. v matematike popri *dvadsiata piata časť* (= dvadsaťpäťina = päťadvadsatina) = päťadvadsiatka časť.

12. Slová typu „jedenadvadsiatnik“ a daktoré iné odvodeniny

Dakedy počujeme aj pomenovania typu „jedenadvadsiatnik“, „jedenatridsiatnik“ – sú to skutočne vyumelkované slová. Obyčajne sa hovorí iba o *tridsiatnikoch*, *štyridsiatnikoch*, *päťdesiatnikoch* atď. Inak sa vraví: *je ročník 25, ročník dvadsiaty piaty, tridsiaty* ap., v iných prípadoch vravíme: *má 21, 24, 25 rokov, má 31, 32 rokov, má 4 krížiky a voľačo* atď.²¹

V slovenčine máme zložené slovo *dvadsaťjednotka* (v rôznych významoch) oproti českému *jedenadvacítka/jednadvacítka* (tiež vo viacerých významoch), slov. *dvadsaťtrojka* (cestujeme zo stanice dvadsaťtrojkou) – čes. *tríadvacítka*, slov. *tridsaťštvorka* – čes. *čtyřiatřicítka* atď.²²

SSJ III, 47 uvádza slovo *päťadvadsiatnik* ako hovorové a zriedkavé. Slovo je azda vykonštruované, pretože bežnejšie sú pomenovania *päťdesiatnik*, *šesťdesiatnik*, *osemdesiatnik* podľa desiatkových kategórií, nie podľa jednotlivých rokov.

Od spojenia slov *dvadsaťpäť halierov* máme bežné kompozitum *dvadsaťpäťhaliernik* (v čes. *pěťadvacetník*).

SSJ I, 641 uvádza napr. slovo *jedenadvadsiatka*, hoci v praxi používame aj znenie *dvadsaťjednotka*, ale aj *dvadsaťjednička* (podobne ako *jednička* i *jednotka* – električka).²³ Autobus (trolejbus) s číslom jedenásť je *jedenásťka*.

Oproti českým kompozitám *jedenadvacetičlenný* (-letý, -měsíční atď.) máme v slovenčine pevný typ: *dvadsaťjedenčlenný* (nikdy nie „jedenadvadsaťčlenný“), *dvadsaťjedenročný* (mladík), *dvadsaťjedenročná* (slečna, dcéra, deva), *dvadsaťjedenmesačné dieťa*.

Oproti čes. prid. menu *jedenapůlroční* máme *jeden a pol ročné dieťa* alebo *poldruharočné dieťa*.

13. Päťdesiat, nie „päťdesiat“

Chybnú výslovnosť (asi považovanú za vzornú, „hyperkorektnú“) počuť

²¹ V hovorovej reči sa šíri aj žartovné spojenie (skratka): *má -dsť*, alebo *má -siť*, ak sa nechce vyjadriť skutočný vekový stav.

²² Pozri SSJ I, 771.

²³ Porov. SSJ I, 641–642: *jedenadvadsať*, živ. i *jedenadvadsiaty*, -tich, 1. čisl. zákl. dvadsaťjeden; 2. spodst. neskl. druh hry v karty „oko, očko“; *jedenadvadsiatka*, -y, -tok ž. 1. číslo 21; 2. niečo označené číslom 21 (napr. izba v hoteli, autobus, pretekár ap.); *jedenadvadsiaty* čisl. rad. k *jedenadvadsať*, dvadsiaty prvý.

niekedy pri vyslovovaní čísloviek: „päťdesiat“ s mäkkým *t* na konci, ale takáto výslovnosť je výnimočná, ojedinelá. Správne *päťdesiat, šesťdesiat* ... atď. — vždy s tvrdým *-t* na konci. Zdôvodnenie je historické, ale tým sa tu nezaobráame.

Záver

Zo stručného porovnania jednotlivých prípadov a možností vyjadrenia číselných údajov v slovenčine a v češtine vidno, že každý z týchto jazykov má vlastné a preň typické vyjadrovacie a pomenovacie spôsoby. V každom jazyku treba tieto skutočnosti, pravidlá a zásady rešpektovať.

Slovenčina sa v oblasti tvorenia zložených čísloviek líši od češtiny viac ako od ostatných slovanských jazykov. Čeština sa v tomto jazykovom okruhu zblízuje so slovínčinou a lužickou srbčinou.

Josef Hrbáček

JEŠTĚ K NĚKOLIKANÁSOBNÉMU PŘÍSUDKU

K problematice několikanásobného přísudku, jehož existenci J. Mlacek popřel,¹ kdežto já jsem ji obhajoval,² vyslovil se znovu J. Mlacek³ a nejnověji R. Schnek.⁴ J. Mlacek na svém původním stanovisku setrval a snažil se mé důvody pro uznání několikanásobného přísudku vyvrátit. R. Schnek pak polemizoval s námi oběma a představil svou vlastní teorii. Budiž mi dovoleno k Mlackovu a Schnekovu příspěvku připojit několik stručných poznámek.

Domnívám se, že Mlacek nevyvrátil moje tvrzení, že v aktualizačních kategoriích se mohou odlišovat ve větě nesynonymní slovesa, např. *Toník se mračil, ale musel mlčet*, kdežto synonymní slovesa nebo slovesa významově blízká, která vyjadřují v podstatě jedno tvrzení expresivně násobené, např. *Vítr skučí a fičí*, se rozcházet v aktualizačních kategoriích nemohou, a proto tvoří jeden — několikanásobný — přísudek. Jeho dva příklady, jimiž domněle vyvrací můj výklad, obsahují oba opakování téhož slovesa, např. *Plakal a plače doposiaľ* (c. d., 50). To je však případ jiného

¹ J. Mlacek, *O viacnásobnosti přísudku a vetného základu*, SR 32, 1967, 74–78.

² J. Hrbáček, *O několikanásobnosti přísudku*, SR 33, 1968, 108–111.

³ J. Mlacek, *Poznámky o viacnásobnosti přísudku*, SR 34, 1968, 49–53.

⁴ R. Schnek, *Syntagma a veta pri přísudkových slovesách*, SR 34, 1969, 362–372.

druhu, který má svou vlastní problematiku (což Mlacek na jiném místě své stati sám uznává). Nelze směšovat problematiku několikanásobného přísudku s iterací slovesa. Je samozřejmé, že lze aktualizačními kategoriemi a pomocí determinace od sebe oddělit dva stejné děje, aby se např. vyjádřil časový rozdíl mezi nimi (*Vitr fičí a fičí* → *Vitr fičel a pořád fičí*). Takové případy nutno považovat za souvětí, ale to nijak nedokazuje, že stejnou operaci lze provést např. s větou *Vitr skučí a fičí*. Tuto větu takto změnit nelze proto, že obě predikátová slovesa se neuplatňují jako dvě samostatné aktualizace, jako dvojí různé tvrzení (třeba i téhož děje), nýbrž jako jedno tvrzení expresivně násobené. Pro takové případy — o tom jsem nadále přesvědčen — se pojem několikanásobného přísudku hodí. Rozdíl mezi iterací sloves a několikanásobným přísudkem tvořeným synonymními slovesy nebo slovesy blízkého významu nevzal v úvahu ani R. Schnek (c. d., 366–367). Spojení typu *A teraz vyčíňa, vystrája* nepovažuje ani za několikanásobný člen, ale ani za souvětí. Jsou to podle něho dvě věty vedle sebe. Stejně hodnotí iteraci sloves: *Išli, išli ...* (str. 370).

Ke kritériu rozvitosti, kterého jsem použil ve svém dřívějším příspěvku v *Naší řeči*⁵ ve snaze opatřit k řešení daného problému více kritérií, jež by se doplňovala, poznamenal Mlacek, že je nestrukturní a pouze prakticistické, protože „predikácia predsa nepredpokladá existenciu nejakej pripojenej determinácie“ (str. 51). Tento názor sdílím také. Kritéria determinace totiž používám pouze jako jednoho z p ř í z n a k ů komplexnosti nebo naopak rozčleněnosti predikace. Jestliže je predikace tvořená dvěma nebo více určitými slovesy komplexní (= několikanásobný přísudek), nemohou být slovesa determinována každé zvlášť a odlišně. V takových případech naopak bývají slovesa determinována společně. Je samozřejmé, že způsob determinace není podmiňujícím faktorem predikace, nýbrž je pouze příznakem způsobu spojení sloves. Mlacek sám správně uvádí, že mi šlo o to, abych sémantický rozdíl, který je mezi predikačními výrazy tvořícími rozčleněnou nebo naopak komplexní predikaci, postihl v rovině syntaktických příznaků. Domnívám se totiž — v rozporu s R. Schnekem —, že právě tato rovina syntaktických příznaků nám může poskytnout objektivnější kritéria pro řešení našeho problému, a nadto je nutné při lingvistické práci brát tuto rovinu v úvahu proto, abychom se neocitli na poli, které nepatří už do kompetence lingvistiky (např. v úvahách, zda dochází u toho nebo onoho slovesa ve větě k jeho sepětí s obsahem vědomí, či nikoli).

K poznámce Mlackově o practicismu mého kritéria rozvitosti (determi-

⁵ J. Hrbáček, *K otázce několikanásobnosti přísudku*, *Naše řeč* 43, 1960, 4–18.

novanosti) ještě poznamenávám toto: Teorie jevu, o němž diskutujeme, může být různá; byly již vypracovány různé teoretické přístupy k jeho řešení. Jeden z nich je ten, který hájí Mlacek. Mlackovo řešení je jistě teoreticky možné, ale hodnota různých teorií se prověřuje, jak je známo, právě praxí. Nejlepší je taková teorie, která pomáhá praxi. Ta často podceňovaná „školská prax“ odpovídá nezřídka jazykové realitě lépe než některé teorie, které působí svou koncepční důsledností elegantně, ale jsou od jazykové reality odtržené.

R. Schnek nám předkládá tezi, že „isté druhy přísudkových sloves alebo mien môžu predstavovať z jedného (syntagmatického) pohľadu viacnásobný přísudok a tie isté přísudkové slovesá alebo mená (v tom istom jazykovom prejave) predstavujú z iného (vetotvorného) pohľadu súvetie“ (str. 363). Mohli bychom předpokládat, že jde o něco podobného jako např. u vztahu dvou jednotek jiných rovin, morfému a slova: *na* je z hlediska morfémové analýzy morfémem, z hlediska slovní analýzy slovem (nejde jen o poměr slovo – morfém, latinský imperativ *II!* od slovesa *ire* je současně z různých hledisek fonémem, morfémem, slovem i větou). Ale tato analogie by nebyla správná, neboť např. vztah mezi morfémem a slovem je jiný než vztah mezi větou jednoduchou a souvětím. Slova mohou být jednomorfémová (jejich procento v slovní zásobě některých jazyků je značné), ale jednovětá souvětí neexistují, souvětí je útvar složený minimálně ze dvou vět. Proto nelze považovat např. větu *Deti sa hrali a spievali* z jednoho aspektu za větu s několikanásobným přísudkem, z druhého aspektu za souvětí. Může jít buď o jev A, nebo B, anebo o jev hybridní, ale nemůže tu jít současně o jev A i B (za podmínky, že A není identické s B). Schnek pravděpodobně namítne, že několikanásobný přísudek může být součástí různých vět, takže *Deti sa hrali a spievali* je z jednoho aspektu souvětí, a proto z druhého aspektu, kdy je to též několikanásobný přísudek, jsou jeho jednotlivé části ve dvou různých větách. Takové řešení nadhodil Schnek v závěru svého článku: „Ani napr. v tom nie je rozpor – aby sme predišli možnú námietku – že časti viacnásobného přísudku sa takto „ocitnú“ vo viacerých vetách (keď sa už musíme, ako to napr. v školskej praxi býva, pozerať na jazykový prejav tradične naraz z obidvoch hľadísk)“ (str. 371). Zase tu překáží ta nešťastná „školská prax“, která nutí dívat se na věci z hlediska reality a realita pak zase nutí autora k teoretickým závěrům, které lze sotva přijmout, že totiž několikanásobný člen (přísudek), který tvoří podle autora syntagma, je součástí několika vět, tedy že syntagma není konstrukční jednotkou věty, jak se dosud předpokládalo, nýbrž hranice věty překračuje a splývá se souvětím nebo dokonce s textem (tam, kde jsou podle autora věty jen vedle sebe, viz např. *A teraz vyčína, vystrája*). Domnívám se, že pojem několikanásobný člen

má smysl jen v rámci věty. Není mi jasné, proč bychom útvary patřící různým větám měli nazývat „několikanásobné“.

Je správné, že se R. Schnek snaží vidět problematiku několikanásobného přísudku a souvětí na pozadí širších souvislostí, a zamýšlí se proto i nad podstatou několikanásobného členu vůbec. Není zde místo na podrobný rozbor několikanásobnosti, ale aspoň jednu zásadní poznámku bych uvést chtěl. Nemohu souhlasit s názorem (značně rozšířeným a také Schnekem uplatňovaným), který vidí podstatu tzv. několikanásobnosti pouze ve vztahu koordinace. Kdyby podstata několikanásobnosti spočívala v koordinaci, pak bychom i souvětí souřadné museli považovat za několikanásobnou větu. Několikanásobná však může být pouze věta vedlejší. A právě na několikanásobné vedlejší větě lze ukázat, že vztah jednotlivých složek v několikanásobném útvaru vůbec nemusí být koordináční: *Já jsem ji řekla, že bych měla kupce na ten její bílý ležák a že se jí tu beztoho přeleží* (K. Čapek). Vztah mezi oběma vedlejšími větami, které tvoří vedlejší větu několikanásobnou, není koordináční, jak ukazuje nemožnost koordináčně spojit tyto věty jako věty samostatné. Tyto dvě vedlejší věty jsou pouze uvedeny do stejné roviny syntaktické závislosti (opakováním prostředků závislosti a spojkou *a*), nikoli však do koordináčního vztahu. Podstatou několikanásobnosti není podle mého názoru koordinace, nýbrž stejný typ syntaktického vztahu dvou nebo několika členů (vět) k nějakému jinému členu (větě), obvykle nadřazenému (jde pak o stejný typ závislosti). Několikanásobnost je syntaktický jev konstrukční a koordinace k této konstrukci obvykle pouze přistupuje, aby pomohla vyjádřit stejnou úroveň členů několikanásobného vztahu. Jsou na druhé straně spojení, která nejsou několikanásobná (alespoň podle mého názoru), přestože vztah koordinace se v nich spatřuje: *richtár so Števkom, deti bez rodičov, všetci okrem jedného*.⁶

Pro J. Mlacka nemají některé z mých důvodů pro uznání několikanásobnosti přísudku hodnotu proto, „že ide o prvky prehovorové, a nie systémové“ (str. 53). Podle mého názoru lze však náš problém zkoumat i prostřednictvím promluvových faktorů, protože promluvové jevy netvoří oblast autonomní, nýbrž jsou projevem jazykového systému. Najdeme-li správné relace mezi jevy systémovými a promluvovými, můžeme danou problematiku transponovat do roviny promluvové a řešit ji také prostřednictvím faktorů promluvových. Tak je tomu i s naším jevem, který je možno takto posunutý vidět ne jen jako problém vztahu mezi jednoduchou větou (s několikanásobným přísudkem) a souvětím souřadným, nýbrž také jako problém vztahu mezi jednou výpovědí a spojením dvou nebo více

⁶ Srov. J. Ružička, *Viacnásobný vetný člen*, Jazykovedné štúdie I, 1956, 158.

výpovědi v promluvě. Jestliže věta jednoduchá je formou výpovědi, kdežto souvětí souřadné je formou spojení dvou nebo několika výpovědí, pak zjistíme-li na základě promluvivých faktorů, že určitá část promluvy je jedna výpověď a jiná že je spojení několika výpovědí, zjišťujeme tím nepřímě též to, že v prvním případě jde o jednu větu (popř. o jedno souvětí podřadné, což v našem případě nemusíme brát v úvahu), kdežto v druhém případě jde o souřadné spojení vět nebo o sled vět. Předpokladem pro použití takového postupu v našem případě ovšem je, že neuznáme „několikanásobný přísudek“, jehož části by byly v různých větách. Nedoporučuji tím, aby se při zkoumání systémových jevů postupovalo vždy takovými oklikami, ale domnívám se, že tam, kde lze systémové zkoumání doplnit z druhé strany, nemůže to být věcí na závadu.

SPRÁVY A POSUDKY

Správa o činnosti Jazykovedného ústavu

Ludovíta Štúra SAV za rok 1969

1.1. V Jazykovednom ústave E. Štúra SAV sa r. 1969 pracovalo na siedmich čiastkových úlohách: dvoch štátnych a piatich ústavných úlohách.

Čiastková úloha *Výskum slovnéj zásoby súčasnej spisovnej slovenčiny* mala tri témy: Krátky normatívny slovník, Česko-slovenský slovník a ustaľovanie terminológie.

V práci na *Krátkom normatívnom slovníku* sa postupovalo podľa plánu: vypracovaná koncepcia sa prehľbovala novým výskumom, zameraným najmä na hodnotenie a vymedzenie ľudových, nárečových a zastaraných slov v normatívnom slovníku, na hodnotenie expresívnych slov ako spisovných a na miesto hungarizmov, germanizmov a bohemizmov v tomto slovníku. Výsledky výskumu sa v podobe komentárov k skúmaným slovám uverejňujú priebežne v časopise *Kultúra slova* v rubrike *Čítame slovník slovenského jazyka*. Autorský kolektív a externí spolupracovníci pokračovali vo výberovej excerpcii z beletrie a získaný materiál sa utriedľoval.

V práci na *Česko-slovenskom diferenciálnom slovníku* sa vypracovala koncepcia tohto slovníka (uverejnená v Slovenskej reči) a začalo sa s koncipovaním hesiel. Na základe skúseností pri koncipovaní sa vypracúvali aj podrobné pracovné smernice.

V oblasti terminológie vyšla knižne 3. časť železničnej terminológie, v Zborníku Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici názvoslovie motýľov a dvojkrídlencov. Ďalej sa pracovalo na metronomickom názvosloví, na kartografickom názvosloví a na názvosloví čelustnej ortopédie. Sústavne sa rozvíjala spolupráca na poľnohospodárskej terminológii (okolo 1500 názvov) s Ústavom vedecko-technických informácií pri Poľnohospodárskej akadémii v Prahe a na vojenskej terminológii v spolupráci s Ministerstvom národnej obrany. Revidovali sa technické normy vydávané v slovenčine a spolupracovalo sa na názvoslovných normách s Úradom pre normalizáciu, resp. poverenými organizáciami (okolo 15 000 hesiel).

V čiastkovej úlohe *Výskum gramatickej stavby súčasnej spisovnej slovenčiny* sa pokračovalo v monografickom spracúvaní syntaktických otázok, najmä jednoduchéj vety, príslovkových viet, zložených súvetí, doplnku a interpunkcie. Pozornosť sa venovala aj niektorým otázkam gramatickej stavby (systém predložiek), morfonológie a tvorenia slov.

V čiastkovej úlohe *Štruktúrny a kvantitatívny výskum súčasnej spisovnej slovenčiny* sa spracúvali ďalšie texty ako príprava na výskum frekvencie morfému a tvarov. Vyexcerpovalo sa 30 000 slovných tvarov. Na dierovanie sa pripravilo (segmentovalo) 10 000 diernych štítkov, taký istý počet diernych štítkov

sa zrevidoval. Znova sa skúmali kritériá pre segmentáciu cudzích slov, doplnili a zrevidovali sa morfematické grafy. Ďalej sa skúmala slovná zásoba z hľadiska odvodzovania a z hľadiska generatívnej onomatológie.

V čiastkovej úlohe *Dialektologický výskum slovenského jazyka* sa pre 2. zv. Atlasu slovenského jazyka vypracovalo 280 máp a 350 strán komentára. Získalo sa 38 dotazníkov pre slovotvorný a lexikálny zväzok Atlasu. Pre slovotvorný zväzok sa pripravilo 395 máp a komentáre k niektorým typom substantív, pre lexikálny zväzok Atlasu sa zmapovalo 680 hesiel.

Slovenský nárečový slovník sa doplnil o 45 000 excerpt; získaný materiál sa revidoval a utriedoval. Pripravovali sa aj základné zásady koncepcie tohto slovníka.

V čiastkovej úlohe *Výskum vývoja slovenského jazyka* sa pokračovalo v prípravných prácach na *Historickom slovníku slovenčiny*. Naďalej sa venovala pozornosť predovšetkým dopĺňovaniu a kontrole kartotéky, ako aj výberovej excerptii. Do centrálnej kartotéky sa zaradilo okolo 140 000 excerptných lístkov, získalo sa asi 70 000 nových excerptných lístkov. Pre úplnú excerptciu sa napísalo 805 blán, rozmnožili sa texty z 1200 blán. Pre katalóg slovenských jazykových pamiatok sa získalo 2200 archívnych jednotiek, transliterovalo sa okolo 300 strán. Pre fototéku sa získalo vyše 9000 záberov na mikrofilmoch a vyše 1000 fotokópií. Pokračovalo sa vo výskume domácich i zahraničných archívov (najmä v Budapešti).

Základné otázky koncepcie historického slovníka sa riešili v individuálnych štúdiách a v diskusiách na seminároch oddelenia. Prikročilo sa k pokusnému koncipovaniu. Tak sa pripravovala predbežná koncepcia slovníka.

Čiastková úloha *Slovanský lingvistický atlas* je časťou medzinárodnej úlohy vedenej Medzinárodným komitétom slavistov. Pokračovalo sa v terénnom výskume pre uvedený atlas, vyplnil sa medzinárodný dotazník v 4 bodoch. Jeden pracovník sa zúčastnil na pracovnom zasadnutí Medzinárodnej komisie pre Slovanský lingvistický atlas v Sofii.

V čiastkovej úlohe *Konfrontačný výskum slovenčiny a češtiny* sa skúmal vzájomný pomer slovenčiny k češtine a iným slovanským jazykom v období predštvúrovskom a štvúrovskom, matičnom a pomatičnom (náhľady M. M. Hodžu, Št. Moyzesa, S. Czambľa a J. Škultétyho). Výsledky výskumu sa uplatnili na konferencii o slovenčine na rozhraní 19. a 20. stor. a v časopiseckých štúdiách.

1.2. Z ústavných úloh sa najviac pozornosti venovalo úlohe *Problémy jazykovej kultúry*. Teoretické otázky jazykovej kultúry sa riešili najmä menšími štúdiami uverejňovanými v časopise Kultúra slova. Tu sa riešili aj mnohé otázky jazykovej praxe uverejňovaním úvah o drobných otázkach a posudzovaním jazykovej stránky rozličných vydání. Na popularizáciu jazykovej kultúry sa využívali stále rubriky: Jazyková poradňa v rozhlase, Slovenčina naša v Pravde, Slovenčina na každý deň vo Večerníku, Zrnko slovenčiny v Eude. V prvom štvrtroku sa zakončil cyklus Besedy o slovenčine usporiadaný Mestským domom kultúry a osvetu: autori besied ich pripravili na vydanie v edícii *Mestského domu kultúry a osvetu*.

V práci na *Pravidlách slovenskej výslovnosti* sa prediskutovali smernice na vypracovanie výslovnostného slovníka a kriticky sa prebrali jeho pripravené časti. Je hotová polovica rukopisu ortoepického slovníka. Dokončila sa kapitola o výslovnosti jednotlivých hlások, ostatné kapitoly sú rozpracované.

V ústavnej úlohe *Fonetický a fonologický výskum súčasnej spisovnej slo-*

venčiny sa získal materiál od ďalšieho objektu, spracúval sa sonografický materiál a jeden pracovník vypracoval kapitolu Výslovnosť jednoduchých hlások. Vo fonologickom výskume sa venovala pozornosť základným otázkam generatívnej fonológie a jej aplikácii na zvukovú stavbu slovenčiny, pokračovalo sa vo výskume morfonológie a frekvencie foném.

V ústavnej úlohe *Výskum funkčných štýlov súčasnej spisovnej slovenčiny* sa v obmedzenom rozsahu pokračovalo v štúdiu vyjadrovacích prostriedkov a postupov v modernej slovenskej próze i v odbornom štýle. Osobitná pozornosť sa venovala teóriám a metódam štylistických rozborov.

V ústavnej úlohe *Formovanie a vývin spisovnej slovenčiny* sa skúmali problémy vývinu spisovnej slovenčiny v martinskom období i v období po r. 1918. Výsledky výskumu sa uplatnili na konferencii o vývine slovenčiny na prelome 19. a 20. stor., ako aj na konferenciách o J. Hollom, A. Radlinskom, F. V. Salsinkovi a M. Hamuljakovi. Pripravil sa druhý zväzok vysokoškolskej učebnice Dejiny spisovnej slovenčiny.

V ústavnej úlohe *Strukturálny a typologický výskum slovenských vlastných mien* sa do archívu získalo 161 vyplnených dotazníkov, do kartotéky vlastných mien okolo 220 000 excerpčných lístkov. Pri výskume osobných mien sa venovala pozornosť sústave živého pomenovania osôb, úlohám a metódam porovnávacej slovanskej antroponomastiky. Vypracovala sa monografia Názvy obcí na Slovensku za ostatných dvesto rokov, spracúvali sa čiastkové témy z materiálu o chotárnych názvoch.

Pripravilo sa medzinárodné sympóziu o teoretických a metodologických otázkach onomastiky, spojené s II. slovenskou onomastickou konferenciou (v Nitre v máji).

1.3. R. 1969 sa vcelku pokračovalo v práci na všetkých úlohách osvedčenými klasickými metódami: v onomastike a vo fonológii sa autori pokúšajú vypracovať nové metódy. Poznatky získané vo výskumnej práci pomáhajú podať súhrnnejší pohľad na slovenský jazyk, jeho vývin i súčasný stav a na jeho miesto v spoločnosti.

Výsledky výskumu slovenského jazyka, vykonávaného v JÚĽŠ, sa v praxi uplatňujú predovšetkým vo zvyšovaní úrovne učebníc slovenského jazyka i metodiky vyučovania slovenčiny: autori učebníc môžu sa opierať o spoľahlivé poznatky výskumu, niektorí pracovníci JÚĽŠ sú spoluautormi učebníc. O výsledky výskumu sa opierajú aj pracovníci ústavu pri pôsobení na zvyšovaní jazykovej úrovne v umeleckej i odbornej literatúre a v publicistike.

2.1. JÚĽŠ usporiadal r. 1969 II. slovenskú onomastickú konferenciu v Nitre v dňoch 22.–24. mája. Zúčastnilo sa na nej aj 9 zahraničných jazykovedcov, takže bola zároveň sympóziom o teoretických a metodologických otázkach onomastiky. Pracovníci JÚĽŠ predniesli na nej štyri referáty.

Ďalej bol JÚĽŠ spolusporiadateľom (s Katedrou slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty UK v Trnave) konferencie Slovenčina na rozhraní 19. a 20. stor. v dňoch 8.–9. dec. 1969 v Trnave. Pracovníci ústavu na nej predniesli 11 referátov a diskusných príspevkov.

Pracovníci JÚĽŠ sa zúčastnili aj na týchto konferenciách a seminároch: vedecká konferencia o živote a diele J. Hollého, Trnava, apríl 1969; vedeckopopulárna konferencia o Andrejovi Radlinskom, Kúty, apríl 1969; vedecká konferencia o Martinovi Hamuljakovi, Oravská priehrada, máj 1969; Konštantín filozof, Nitra, jún 1969; pedagogická konferencia o slovenčine, Bratislava,

april 1969; jazyk na materských školách, Trenč. Teplice, máj 1969; I. čs. balkanistické sympóziu, Brno, december 1969.

2.2. Napokon sa pracovníci JÚEŠ zúčastnili na týchto zahraničných kongresoch a zasadnutiach: X. medzinárodný onomastický kongres vo Viedni, september 1969; IV. zasadnutie Medzinárodnej komisie pre slovanskú onomastiku, Skopje, september 1969; pracovné zasadnutie Medzinárodnej komisie pre výskum gramatickej stavby slovanských jazykov, Krakov, december 1969.

3. Medzinárodná spolupráca na základe dohôd medzi akadémiami sa rozvíja iba s Maďarskou akadémiou vied, resp. jej Jazykovedným ústavom; ide o výskum slovacík v maďarských archívoch a o výskum slovenských nárečí v Maďarsku.

Niekoľko pracovníkov ústavu je činných v medzinárodných organizáciách. J. Ružička a J. Horecký sú členmi Medzinárodnej komisie pre jazykovednú terminológiu, J. Ružička i jej redakčnej rady pre vydanie terminologického slovníka. J. Ružička je aj členom komisie pre gramatickú stavbu slovanských jazykov, V. Blanár pre slovanskú onomastiku, A. Habovštiak členom pracovnej skupiny pre Slovenský jazykový atlas. V. Blanár bol poverený zorganizovaním lexikologicko-lexikografickej komisie pri Medzinárodnom komitáte slavistov a stal sa členom Medzinárodného onomastického komitátu. Tí istí pracovníci i niekoľkí ďalší sú členmi národných komisií Medzinárodného komitátu slavistov.

4. V rámci SAV je J. Ružička členom Komisie pre formulovanie zákonov o akadémii vied a Komisie pre spoluprácu s Maticou, V. Blanár Komisie pre organizáciu vedeckých spoločností a J. Horecký Komisie pre drahé prístroje. Traja pracovníci sú členmi Vedeckého kolégia jazykovedy, dvaja členmi Jazykovedného kolégia ČSAV. Viacerí pracovníci sú členmi komisií pre kandidátske a doktorské obhajoby i komisií pre rigorózne skúšky na vysokých školách.

Pracovníci ústavu poskytovali expertízy najmä v podobe jazykovej a štylistickej úpravy závažných dokumentov Úradu vlády SSR, ÚV NF SSR, ministerstvá SSR, Kancelárii SNR, MNO, Predsedníctvu SAV, ďalej ÚV KSS a Ústavu dejín KSS. Z iných inštitúcií treba uviesť najmä Slovenský rozhlas, Slovenskú televíziu, Čs. tlačovú kanceláriu, Remeselnícke potreby, Výstavníctvo, Štúdio krátkych filmov, Teslu, BEZ, Slovenský zväz požiarnikov, Slovenský zväz záhradkárov, Slovenskú liturgickú komisiu a i.

5. Koncom r. 1969 bolo v Jazykovom ústave L. Štúra SAV 49 pracovníkov, z toho 23 vedeckých (5 doktorov vied, 17 kandidátov vied, resp. 4 profesori a 3 docenti) a 14 odborných s vysokoškolským vzdelaním.

6. R. 1969 boli zahraničné styky Jazykovedného ústavu L. Štúra orientované jednak na zosilnenie kontaktov so socialistickými krajinami, jednak na nadviazanie kontaktov s vedeckými inštitúciami v kapitalistických krajinách. V Sovietskom zväze bol jeden pracovník na dvoch pracovných návštevách (išlo o skúmanie metód v spracúvaní historického slovníka a onomastiky). Z ostatných socialistických krajín boli plodné najmä študijné cesty do Poľska a do Maďarska.

Študijné cesty do kapitalistických štátov mali za cieľ upozorniť západonemeckých, švajčiarskych a švédskych jazykovedcov na výsledky slovenskej jazykovedy a skúmať možnosti začlenenia slovakistiky do výučby na tamjších univerzitách.

Vedecký prínos zahraničných stykov sa prejavil najmä tým, že naši pracovníci skúmali slovenské písomnosti a nárečia (v Maďarsku), diskutovali o niektorých spoločných problémoch (historický slovník, onomastika, tvorenie slov, výskum nárečí), zúčastnili sa na práci medzinárodných komisií, ďalej tým, že poznávali jazyk a spoločenské problémy (účasťou na letných školách niektorých slovanských jazykov, poľština, lužická srbčina, slovinčina, macedónčina), oboznámili sa s novými metódami a získali novšiu literatúru.

Pracovníci ústavu využívali aj mimoústavné možnosti: pozvanie zo zahraničia (Nemecká akademická výmenná služba, Združenie pre českú a slovenskú kultúru v Padove, Ústav pre zahraničných Slovákov) a účasť na letných školách slovanských jazykov.

Výsledky zahraničných ciest sa využívali pri práci na historickom slovníku (maďarské archívy, sovietske metodické skúsenosti), na Atlase slovenského jazyka (slovenské nárečia v Maďarsku, problematika slovotvorného výskumu nárečí), na slovníkoch slovenčiny (lexikografická problematika v Lublane), na kultúru jazyka (v Maďarsku).

7. Za prínos činnosti JÚLŠ r. 1969 treba pokladať i to, že čoraz viac vstupuje do vedomia našej vedy a verejnosti, ako aj do vedomia zahraničnej vedy. Doma výsledkami svojho výskumu, ale i plodnou prácou v oblasti jazykovej kultúry, v zahraničí predovšetkým zásluhou vedeckých pracovníkov, ktorí pri svojich študijných cestách informujú lingvistov o svojich vedeckých problémoch a metódach riešenia, ako aj o stave slovenskej jazykovedy a o slovenskom jazyku vôbec.

J. Horecký

Správa o činnosti Združenia slovenských jazykovedcov za rok 1969

1. *Prednášková činnosť.* — S najnovšími výsledkami výskumov a štúdiá v odbore slovistiky a všeobecnej jazykovedy sa členovia Združenia slovenských jazykovedcov pri SAV (ďalej ZSJ) zoznamujú prostredníctvom prednášok a seminárov. Nový výbor nadviazal na dobré tradície spoločnosti a v súlade s cieľmi a plánmi ZSJ sa usiloval rozvinúť intenzívnu prednáškovú činnosť.

R. 1969 odznelo v ZSJ dovedna 40 prednášok, z toho v Bratislave 16 a v podbočkách 24 (Nitra 9, Banská Bystrica 7, Prešov 8). Oproti minulým rokom je to isté zníženie počtu prednášok (r. 1968 ich bolo dovedna 57); treba však konštatovať, že je to v súlade s plánom činnosti nového výboru. Výbor vychádzal z predpokladu, že pri nižšom počte prednášok možno očakávať väčšiu účasť a aktivitu celého poslucháckeho pléna. Zdá sa však, že malú návštevnosť, takú neprijemnú najmä pri návštevách zahraničných hostí, nezapríčiňuje kvantitatívny rast počtu prednášok, lebo situácia sa nezmenila ani v minulom roku. V Bratislave bývalo na prednáškach priemerne 20 — často tých istých — členov ZSJ.

Výbor sa usiloval zabezpečiť pravidelnosť pri organizovaní prednášok (stabilný prednáškový deň je pondelok) a pripraviť taký program, ktorý by tematicky zasiahol problematiku všetkých jazykových plánov. Najviac prednášok sa týkalo všeobecnojazykovej problematiky, matematickej lingvistiky a syntaxe.

Okruh tém rozširujú i prednášky zahraničných hostí. R. 1969 navštívilo ZSJ 6 zahraničných lingvistov. Doc. W. Dressler z Viedne prednášal o problematike suprasyntaxe, doc. R. Harweg z Münsteru, ktorý navštívil aj pobočky v Nitre a v Banskej Bystrici, hovoril o otázkach koordinácie, prof. W. Winter z Kielu, tajomník spoločnosti Societas linguistica europea, prednášal na tému *Analogické zmeny a sémantická štruktúra* a doc. S. Ertel z Münsteru referoval o psychologických výskumoch v oblasti jazykovedy. ZSJ navštívili aj dvaja poľski jazykovedci. Dr. J. Bubak z Krakova mal prednášku o klasifikácii poľských antroponým a doc. J. Siatkowski o fonetických bohemizmoch v poľštine.

Z českých jazykovedcov navštívil ZSJ úradujúci predseda Jazykovedného združenia pri ČSAV prof. M. Romportl, ktorý prednášal v Bratislave na tému *Z problematiky porovnávacej slovanskej fonetiky*.

Prínos a význam návštev zahraničných lingvistov sa hodnotil už veľakrát; nazdávame sa, že aj minuloročné návštevy prispeli k nadviazaniu v budúcnosti možno užitočných kontaktov. Niet pochybností ani o tom, že hostia ZSJ mali pri diskusiách a besedách so slovenskými jazykovedcami možnosť dôkladnejšie poznať stav, úroveň a výsledky jazykovedného bádania na Slovensku.

V súvislosti s požiadavkou vysokej úrovne prednášok v Združení sa výbor opätovne zaoberal otázkami zaraďovania prednášok mladších pracovníkov. Na prvej schôdzke výboru sa konštatovalo, že mladí potrebujú vlastnú platformu, ktorá by im umožnila podávať výsledky vlastnej výskumnej práce bez začiatočníckeho handicapu. Na základe tohto rozhodnutia a vďaka iniciatíve predsedu ZSJ prof. J. Horeckého zorganizoval výbor seminár mladých o teórii jazykovedy. Treba ľutovať, že sa tieto semináre nepodarilo udržať. Uskutočnila sa len jedna prednáška dr. K. Buzássyovej. V súčasnosti robia dobrú prácu na tomto poli najmä pobočky, ktoré umožňujú prednášať mladým jazykovedcom a často ich prednášky zaraďujú do svojich programov. Zdá sa, že takto treba pokračovať, aby sa realizoval dávny zámer predsedníctva ZSJ. Inak možno konštatovať, že v pobočkách sa na prednáškach zúčastňujú aj poslucháči pedagogických a filozofických fakúlt, a tak sa v zmysle stanov sprístupňujú nové poznatky o jazykovede širokému okruhu budúcich pedagógov.

Okrem jednotlivých prednášok sa v minulom roku konali aj tematické semináre. V Bratislave to bol fonetický seminár, ktorý dňa 16. mája 1969 usporiadalo ZSJ v spolupráci s Ústavom fonetiky a matematickej lingvistiky na FFUK. Východiskovým textom tohto seminára bola práca A. V. Isačenka *Spektrografická analýza slovenských hlások*, o ktorej referoval dr. A. Kráľ.

26. mája 1969 sa konal dialektologický seminár, na ktorom sa hovorilo o zbieraní materiálu pre pripravovaný *Slovník slovenských nárečí* a celkovej koncepcii tohto diela. Jeho teoretickú a pracovnú časť bolo treba spájať s časťou propagačno-agitačnou.

Pobočka v Prešove usporiadala 17. apríla 1969 celodenný úspešný seminár o jazyku a štýle umeleckého diela, v rámci ktorého odznelo 6 prednášok (dr. J. Kopál: *Prítomnosť autorského subjektu v próze pre mládež*; dr. I. Vaško: *Príspevok k mýtu v poézii*; dr. A. Bagin: *K problémom jazyka literárnej kritiky*; dr. J. Sabol: *Exaktné metódy pri skúmaní rytmu*; dr. F. Straus: *Exaktné metódy pri skúmaní časomerného a sylabického verša*; doc. F. Miko: *Generovanie umeleckého textu*).

2. *Informatívno-edičná činnosť.* — V rámci informatívno-edičnej činnosti sa pokračovalo vo vydávaní Informačného bulletinu o jazykovedných publiká-

ciách, časopisoch a článkoch. R. 1969 vyšlo 8 čísel (č. 8–15) Informačného bulletinu. Má novú formu (po istých úpravách sa jednotlivé heslá dajú zaraďovať do kartotéky) a dostávajú ho všetci členovia.

Výbor potvrdil rozhodnutie vydávať publikáciu ZSJ — *Recueil linguistique de Bratislava*. Aspoň každé dva roky bude vychádzať jeden zväzok. Možno v ňom publikovať aj závažnejšie práce, ktoré už predtým vyšli v slovenčine.

Na vydanie cyklostylom je pripravený materiál z konferencie o hovorenej podobe spisovnej slovenčiny.

3. *Organizačná činnosť.* — Činnosť ZSJ v r. 1969 riadil a usmerňoval výbor, ktorý bol zvolený na valnom zhromaždení, konanom 16.–17. dec. 1968 v Banskej Bystrici (pozri SR 34, 1969, 183). V minulom roku zasadal výbor dvakrát. Zhodnotil valné zhromaždenie a tam prebiehajúcu diskusiu o fonetike, pripravil program na nové funkčné obdobie a konkrétny plán prednášok a seminárov, zaoberal sa otázkami týkajúcimi sa zahraničných stykov, rastu členskej základne a pod.

Diskutovalo sa aj o nových stanovách vedeckých spoločností, ktoré sa stále ešte len pripravujú. Podľa nového návrhu stanov vedeckých spoločností, ku ktorému sa vyjadrilo aj ZSJ, treba uvažovať najmä o zmene názvu. Podľa nových stanov by existovala Slovenská jazykovedná spoločnosť. Oproti terajšiemu trocha exkluzívnemu názvu by to malo výhodu v tom, že by bolo možné do práce zainteresovať viac ľudí, nielen jazykovedcov, a vyriešila by sa otázka rastu resp. nerozširovania členskej základne. Tak ako možno badať istý protiklad kvantitatívneho rastu a kvalitatívneho prehĺbenia činnosti v oblasti prednáškovej činnosti, existujú protikladné tendencie aj v otázke rastu členskej základne, t. j. tendencia k demokratizácii a tendencia k teoreticky odôvodnenej hierarchizácii. ZSJ niektorými aspektami svojej činnosti (najmä prednáškami) chce totiž zasahovať i širšiu verejnosť, ktorá chápe lingvistiku ako spoločensky angažovanú vedu a vidí možnosti jej aplikácie, no na druhej strane je i spoločnosťou teoretikov, ktorí zaujímajú alebo by mali zaujímať čestné miesto v súčasnej svetovej lingvistike.

V každom prípade by však ZSJ malo mať koordináciu funkciu pri organizovaní výskumnej práce v odbore slovakistiky a oboznamovaní kultúrnej verejnosti aj svetovej lingvistiky s výsledkami tvorivého štúdia slovenských jazykovedcov.

Pretože členmi ZSJ sú najmä pracovníci v odbore slovakistiky (predmetom výskumu je osobitný jazyk — slovenčina), výbor pokladá za prirodzené mať samostatnú, národnú organizáciu pričlenenú k SAV. V tomto zmysle sa výbor vyjadril k návrhu stanov. Podobnej mienky sú aj predstavitelia Jazykovedného združenia pri ČSAV. Obe spoločnosti — členovia ich výborov — vytvorili Koordináčny výbor, ktorý rieši spoločné veci, týkajúce sa najmä reprezentácie československej vedy v zahraničí, potrebnej koordinácie a spolupráce pri zabezpečovaní prednášok a pod. Koordináčny výbor neodporúča vytvorenie federálnej superspoločnosti.

Niektoré aktuálne organizačné úlohy operatívne riešilo užšie predsedníctvo ZSJ (predseda, vedecký tajomník, hospodár). Výbor usporiadal slávnostnú schôdzku, na ktorej sa pripomenula činnosť dr. J. Mihála v slovenskej jazykovede pri príležitosti jeho 78. narodenín. Delegácia ZSJ sa zúčastnila aj na pohrebe dr. J. Mihála v Banskej Bystrici.

Prešovská pobočka bola po smrti prof. Š. Tóbika bez predsedu. Jej činnosť

organizoval a viedol tajomník dr. J. Mlacek. Na schôdzi dňa 13. januára 1970 bol zvolený za predsedu pobočky dr. J. Furdík, odb. asistent KSJL na Filozofickej fakulte UPJŠ v Prešove. Funkciu výkonnej sekretárky ZSJ vykonávala do 30. 6. 1969 L. Adamišová; od 1. 9. 1969 je sekretárkou G. Tanušková, pracovníčka JÚĽS SAV.

I. Ríпка

Konferencia o slovenčine na rozhraní 19. a 20. storočia

V r. 1969 si slovenská jazykoveda pripomenula dve výročia: uplynulo šesťdesiat rokov od smrti významného slovenského jazykovedca Sama Czambela (18. decembra 1909) a päťdesiat rokov od 3. vydania jeho najdôležitejšieho diela *Rukoväť spisovnej reči slovenskej* (1919) v úprave Jozefa Škultétyho. Tieto jubileá boli popudom na usporiadanie vedeckej konferencie o slovenčine na rozhraní 19. a 20. storočia. Organizátorom konferencie bola Katedra slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty UK v Trnave a Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave. Konferencia sa konala v dňoch 8. a 9. decembra 1969 v budove Pedagogickej fakulty UK v Trnave. Zúčastnilo sa na nej asi šesťdesiat vedeckých pracovníkov, vysokoškolských učiteľov a iných kultúrnych pracovníkov zo Slovenskej akadémie vied (najmä z Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra), zo slovenských vysokých škôl a iných pracovísk.

Konferencia si kládla za cieľ osvetliť jednak teóriu spisovnej slovenčiny a jej kodifikácie v posledných dvoch desaťročiach 19. storočia a v prvých dvoch desaťročiach 20. storočia a jednak jazykovú prax v rámci jednotlivých štýlov spisovného jazyka v uvedenom období. Týmto dvom okruhom problémov sa venovali úvodné referáty i diskusné príspevky.

Po otvorení konferencie (L. Horečný, vedúci Katedry slovenského jazyka a literatúry PF UK) pozdravil účastníkov M. Bogár, dekan PF UK v Trnave, a úvodný prejav predniesol J. Ružička, riaditeľ JÚĽS SAV. V mene chorvátskych jazykovedcov pozdravil konferenciu Lj. Jonke, riaditeľ jazykovedného ústavu v Záhrebe.

Hlavný referát na tému *Teória slovenského spisovného jazyka a jeho kodifikácia* v rokoch 1876–1918 predniesol E. Jóna. Vyšiel z hospodárskych, politických a kultúrnych pomerov, v ktorých Slováci žili po rakúsko-uhorskom vyrovnaní a po zatvorení slovenských gymnázií a Matice slovenskej. V tomto období spisovná slovenčina síce mala obmedzené funkcie, ale v krásnej literatúre dosiahla významné úspechy. Jazykovedná činnosť S. Czambela bola zacielená proti rozkolísanosti normy a proti cudzím prvkom v slovenčine. Tým podporovala rozvoj spisovného jazyka i slovenského národného hnutia vôbec. Czambelova kodifikácia spisovnej slovenčiny, založená na tzv. martinskom úze, vystihuje spisovnú normu a je dôležitým činiteľom pri jej ustáľovaní a prenášaní do jazykovej praxe. Martinské obdobie sa tým stalo pre spisovný jazyk i pre národné hnutie Slovákov životne dôležitou etapou.

V koreferátoch a v diskusných príspevkoch sa objasňovali mnohé čiastkové otázky Czambelovej kodifikácie spisovnej slovenčiny, resp. jeho jazykovedného i nejazykovedného diela vôbec. Najviac pozornosti sa venovalo rozboru Czam-

belovho spracovania zvukovej roviny jazykového systému (L. Novák, Š. Peciar, J. Horecký), ďalej sa hovorilo o dialektologickej práci S. Czambela (J. Štolc, Š. Lipták), o jeho koncepcii pôvodu a vývinu slovenčiny (R. Krajčovič, J. Dubníček), o jeho spracovaní niektorých syntaktických a morfológických problémov v Rukováti spisovnej reči slovenskej (R. Schnek, A. Bujalka), o Czambelovej kodifikácii slovenského pravopisu (M. Marsinová) a o jeho starostlivosti o odbornú terminológiu (I. Masár) i o viacerých iných otázkach. Zhodnotila sa aj metodická stránka Rukováti spisovnej reči slovenskej (V. Betáková), ďalej Czambelova práca o česko-slovenskej národnej jednote (G. Gotthardová), poukázalo sa aj na jeho miesto v dejinách slovenskej literatúry (I. Kusý) atď.

V rámci druhého tematického okruhu (Jazyková prax v jednotlivých štýloch spisovného jazyka v tzv. martinskom období) predniesli referáty F. Miko (na tému *Základné tendencie v štýle prózy na prelome storočia*) a J. Findra (*Hlavné črty odborného štýlu v martinskom období*).

F. Miko vyšiel z konštatovania, že problematika umeleckej prózy na konci 19. a na začiatku 20. storočia úzko súvisí s osudmi slovenského spisovného jazyka vôbec. V referáte potom sledoval uplatňovanie sa dvoch základných prúdov u autorov umeleckej prózy tých čias: prúdu ľudovosti (v Kukučínových a Tajovského prózach) a kultúrneho, „urbanistického“ prúdu (ktorý našiel svoj prejav najmä u Vajanského a Jesenského).

J. Findra v referáte konštatoval, že na rozhraní 19. a 20. storočia sa diferenciácia štýlov prehĺbila a emancipácia náukového štýlu postúpila značne dopredu. Pravda, prejavy odborného štýlu sa len postupne zbavovali starého dedičstva (obrazné pomenovania, klasicistický slovosled vety a pod.). V tejto situácii práve S. Czambel a J. Škultéty cieľavedome kliesnili cestu modernej slovenskej vete, ktorá sa naplno rozvinula až v nasledujúcom období vývinu spisovnej slovenčiny.

V tomto okruhu odznali diskusné príspevky J. Sabola (o dvojtvaroch), V. Uhlára (o slovenčine ružomerských tlačí) a M. Šalingovej (o štýle prózy J. Gregora-Tajovského).

Na záver výsledky konferencie zhrnul E. Paulíny. Povedal, že obdobie, ktorému sa konferencia venovala, je pre vývin spisovnej slovenčiny kľúčové, preto treba oceniť, že dvojdnové rokovanie prinieslo o ňom množstvo nových poznatkov. Nimi sa však výskum tohto obdobia nekončí; konferencia sama bude impulzom pri ďalšom skúmaní vývinu spisovnej slovenčiny na konci 19. a na začiatku 20. storočia. Za prínos konferencie označil to, že sa zdôraznila Czambelova orientácia na súčasný jazyk a na živú reč. V tom S. Czambel ovplyvňoval aj slovenskú prózu.

Rokovanie uzavrel L. Horečný. Sľúbil, že materiál z konferencie vyjde v osobitnom zborníku. Rokovanie splnilo poslanie, ktoré doň vkladali jeho organizátori.

J. Kačala

Sympóziu o algebrickej lingvistike

V dňoch 10.–13. februára 1970 usporiadal Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV medzinárodné sympóziu o algebrickej lingvistike v Smoleniciach. Zor-

ganizovalo ho oddelenie pre matematickú a aplikovanú lingvistiku JÚ SAV pod vedením prof. J. Horeckého. Zúčastnili sa na ňom matematici a lingvisti z deviatich štátov (Bulharsko, ČSSR, Fínsko, Francúzsko, Japonsko, Maďarsko, NDR, Rumunsko, Švédsko). Sympóziu sa zaoberalo tematikou jazykových modelov.

Na úvod informoval toto medzinárodné fórum o stave a úspechoch slovenskej jazykovedy riaditeľ JÚ SAV prof. J. Ružička. Potom sa začal vlastný program. Programové predsedníctvo, v ktorom boli prof. J. Horecký, akad. L. Kalmár zo Segedína, prof. S. Marcus z Bukurešti, prof. A. Ludskanov zo Sofie, dr. M. Těšitelová z Prahy a prof. B. Vauquois z Grenoblu, rozvrhlo program do troch okruhov: 1. všeobecné vlastnosti modelov, 2. algebrické vyjadrovanie modelov (najväčší okruh), 3. uplatnenie modelov v sémantike.

Prvý okruh uviedol J. Horecký základným referátom *The Role of the Models in Linguistic Studies*. Podal prehľad teórií modelovania. Rozdelil ich na dve skupiny: na induktívne a deduktívne. Pomocou induktívnych metód možno skúmať text, pomocou deduktívnych možno skúmať systém. Pri deduktívnej metóde sa urobí najprv teória modelu a potom sa tomuto modelu prispôbuje jazyk. — A. Ludskanov v referáte *Quelques remarques sur l'emploi des termes „model“ et „formalisation“ et sur leurs relations dans les travaux linguistiques contemporains* rozdelil modely na empirické (model — objekt) a teoretické (matematické). Gnozeologickou funkciou teoretických modelov je opísať to, čo sa nedá priamo pozorovať v jazyku. — Prof. Y. Gentilhomme z Besançonu v referáte *Les micromodèles en linguistique* poukazyval na využitie modelov pri vyučovaní jazykov. — M. Těšitelová v referáte *Zum Modellieren in der Linguistik vom quantitativen Standpunkt* skúmala špecifické podmienky modelovania. Definovala ho ako kvantifikovanie empirickej teórie. Rozdelila modely na štatistické a pravdepodobnostné. Pri štatistických modeloch sa postupuje od analýzy jazykových jednotiek, pričom ťažko dodržať základnú požiadavku, aby boli tieto jednotky homogénne. Pri pravdepodobnostných modeloch je zasa ťažkosť s výberom toho, čo sa má modelovať (tzv. korpus). Ide nielen o rozsah, ale aj o to, čo sa má vecne do korpusu zahrnúť. — J. Průcha (*Transformational Grammar and Psycholinguistic Models of the Speaker and Hearer*) osvetľoval rozdiely medzi koncepciami a modelmi základných procesov jazykového správania. Psychológia doteraz skúmala iba lingvistické modely, a neurobila vlastné — psycholingvistické modely.

V druhom (v matematickom) okruhu boli najzávažnejšie referáty S. Marcusa, L. Kalmára, M. Novotného a K. Čulíka. Prof. S. Marcus v referáte *Un modèle mathématique integral de l'oeuvre dramatique* ukázal, ako sa pomocou matematiky dá vyjadriť štruktúra umeleckého diela, a to drámy. Matematicky vyjadril napr. vzťahy medzi postavami dramatického diela, vzťahy medzi dialógom a monológom. — Podobný rozbor poézie (Eminescovej) na tomto sympóziu ukázala i jeho žiačka a spolupracovníčka L. Šfartová. Podľa nej stupeň poetickosti je daný stupňom medzi paradigmatickou a syntagmatickou vzdialenosťou členov tvoriacich básnickú figúru. — L. Kalmár (*On a Measure of Divergences of a Context-free Languages from Finite State Languages*) na rozdiel od Chomského, ktorý charakterizoval jazyk diagramom konečných stavov, predstavuje jazyk pomocou flag-diagramu (zástavkového diagramu), ktorý chápe ako orientovaný graf. V tomto grafe prvky z množiny *v* (slovník) sú hranami a prvky z *c* (kategoriálne symboly) sú vrcholmi. —

M. Novotný (*On Some Connections between the Generative and Analytic Models of Languages*) zavádza pojem konfigurácie, ktorý pokladá za základný pojem algebrickej lingvistiky, lebo tento pojem umožňuje charakterizovať niektoré triedy generatívnych modelov bez použitia gramatiky. — K. Čulík (*On Conditional Context-free Grammars for Programming and Natural Languages*) upozornil na možnosť opísať jazyky s kontextovou gramatikou (prirodzené) pomocou pravidiel bezkontextovej gramatiky.

Ďalej v tomto okruhu odznali: referát E. Hajičovej — J. Panevovej — P. Sgaila, v ktorom uplatnili naše tradičné gramatické pojmy v generatívnej teórii (pokúsili sa tak porovnať systém časov v angličtine so systémom časov v češtine); referát A. Carausua o meraní dvojznačnosti a mnohoznačnosti kontextu, O. Sechsera o dokumentačnom (vyhľadávacom) jazyku, D. Mirzu o využití teórie grafov vo výskume pomocných slovies *byť, mať* v románskych jazykoch, prof. E. Kisovej o algebrickej štruktúre prísloviek v desiatich románskych jazykoch, W. Priessa o hľadaní optimálneho (najúspornejšieho) spôsobu na klasifikovanie foriem istého jazyka, G. Klimonovovej o gramatických konfiguráciách v modeli závislostnej gramatiky, C. Craciuna o analýze kontextu.

V treťom okruhu sa zasa dostali k slovu lingvisti. K. Buzássyová v referáte *On the Definition of the Word-forming Paradigm* použila pojem paradigmy pri tvorení slov. Deverbatívnu slovotvornú paradigmu definovala ako triedu slovies, od ktorých sa odvodzujú deriváty s rovnakým kategoriálnym významom. Paradigmy sa konštituuju na základe intencných typov slovies. — J. Oravec v referáte *Das System der slowakischen Präpositionen* podal lingvistický model slovenských predložiek. Jeho model sa zakladá na opozíciách smer: nie smer, kontaktnosť: distantnosť. Týmito opozíciami je viazaný prvotný (primárny) význam predložiek so všetkými druhotnými významami. — Z. F. Oliverius (*A Model of Morfemic Description of Russian Words*) zavádza modelovanie i do morfematiky; rozlišuje prvky a pravidlá. V istých operáciách berie do úvahy aj obsahový plán. Je to typický generatívny systém v morfematike. Prof. B. Vauquois v referáte *Realisation des modèles d'analyse et de synthèse des langues naturelles* ukázal výsledky svojho pracoviska pri analýze a syntéze strojového prekladu.

Všetky referáty a diskusie sa uverejnia v *Recueil linguistique de Bratislava IV*.

Sympóziu bolo starostlivo zorganizované. Dosiahlo dobré vedecké výsledky a vydarilo sa i spoločensky.

J. Oravec

S. Skorupka, *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, I. Varšava 1967, 788 strán; II. 1968, 905 strán

S rešpektom treba prijať vydanie dvoch impozantných zväzkov nového poľského frazeologického slovníka, ktorý nevznikol ako dielo kolektívu, lež jediného autora, známeho poľského jazykovedca S. Skorupku. V prvom zväzku sú zahrnuté písmená A — P a spracúva sa v ňom okolo 7800 slovníkových hesiel, v druhom zväzku je okolo 4050 slovníkových hesiel spracovaných v pís-

menách R – Ž.¹ Dielo prináša vskutku rozsiahly jazykový materiál a svojou koncepciou a spracovaním predstavuje osobitný typ frazeologického slovníka.

Podľa úvodných slov autora cieľom tohto slovníka je zhrnúť a spracovať podľa možnosti všetky typy slovných spojení (teda nielen frazeologických v našom chápaní), ktoré sú charakteristické pre poľštinu a v poľštine sa používajú, a to v rozpätí posledných dvesto rokov (od polovice 18. do polovice 20. storočia). Zámerom autora takto široko chápaného frazeologického slovníka je poskytnúť používateľovi slovníka nielen možnosť nájsť v príslušnom heslovom odseku istú frazeologickú jednotku, ale aj ukázať používanie heslového slova v rozličných možných a obligátnych spojeniach s inými lexikálnymi jednotkami.²

Na rozdiel od bežných výkladových slovníkov, ktoré majú v súčasnej lexikografii blízku, podobnú koncepciu, vo frazeologických slovníkoch, ktoré máme možnosť sledovať, sú koncepcia a spôsob spracovania veľmi odlišné. Nepochybne je to i preto, lebo základné otázky frazeológie (napr. vymedzenie a definícia frazeologickej jednotky, klasifikácia, hranice a základná podoba frazeologickej jednotky) nie sú napriek bohatej teoretickej literatúre (napr. sovietskej, poľskej) doteraz osvetlené s dostačujúcou, presvedčujúcou a všeobecne prijateľnou argumentáciou. Autori frazeologických slovníkov sú vždy znova postavení pred úlohu zaujať svoje stanovisko k základným otázkam frazeológie a jej lexikografického spracovania. Preto vyšli napríklad v približne rovnakom čase slovníky s takou odlišnou koncepciou, ako je recenzovaný slovník (s veľmi širokým chápaním frazeológie) a frazeologický slovník ruského jazyka,³ v ktorom sa uplatňuje tendencia čo najužšie vymedziť pojem frazeologickej jednotky.⁴

Základné zásady svojej koncepcie rozvíja autor v úvodnej časti. Poľské frazeologické jednotky klasifikuje podľa kritéria formálneho (t. j. gramatického charakteru komponentov a druhu ich syntaktických vzťahov) na tieto skupiny: vyrazenie (má pomenovací charakter – *fala morska*; *zbyt późno*; *blaski i cienie*), zwrót (má verbálny charakter – *pleść trzy po trzy*; *upaść w czarną rozpacz*), fraza (má podobu vety – *serce boli*; *nie ma tego złego, co by na dobre nie wyszło*). Pre charakter slovníka je dôležitá predovšetkým autorova aplikácia sémantického kritéria, t. j. hodnotenia stupňa spätosti komponentov frazeologickej jednotky. Podľa neho vydeľuje autor tri skupiny: zväzky stále, ľahko a ťažko. Komponenty spojení prvej skupiny sú plne lexikalizované (*mieć kłn w głowie*). Komponenty druhej skupiny sú lexikálne viazané (v rozličnom stupni), nie sú plne lexikalizované, zachovávajú si svoj reálny (i prenesený) význam (*cukrowy uśmiech*, *różowy humor*); viazanosť môže byť ohraničená (napr. pri slovose *szczekać* – o zvieraťach); sem zaraďuje i opisné výrazy (*dokonać przekładu* – *przełożyć*). Ustálené prirovnania a zložené termíny pokladá autor za

¹ Nepomer v počte strán a spracovaných hesiel vyplýva pravdepodobne z faktu, že na druhý zväzok pripadá veľa slovies, ktoré majú zväčša bohatú frazeológiu a širokú spájatelnosť s inými slovami. Okrem toho sa spravidla v jednom hesle spracúvajú vidové páry a zvrátna i nezvrátna podoba slovies.

² Autor odporúča „čítanie jednotlivých hesiel ako celku“. Slovník má poslúžiť všetkým milovníkom poľského jazyka, aby mohli poznať „celé jeho bohatstvo, a osobitne frazeologické“.

³ *Frazeologičeskij slovar' russkogo jazyka* (red. A. I. Molotkov), Moskva 1967.

⁴ Porov. i nemecký slovník *1000 idiomatische Redensarten Deutsch*, 4. vyd., Berlin – München 1964.

hraničné medzi prvou a druhou skupinou. Z hľadiska nášho chápania frazeológie si všimnime tretiu skupinu – zväzky lužné. Do nej zaraďuje autor typické voľné spojenia a vôbec spojenia, ktorých komponenty sú viazané iba predmetno-logickými vzťahmi (*parkować auto, gotować zupę, inteligentny człowiek, gorąca herbata*). Formálnym ohraničením spojení je väzba (*jeść co, droga przez co*). Hoci autor v úvode hovorí, že „voľnú frazeológiu“ uvádza slovník iba v niektorých prípadoch, predovšetkým ako ilustráciu väzby výrazu alebo jeho preneseného použitia, možno konštatovať, že ju uvádza v značnom počte. Je to napokon v súlade s jeho úmyslom a zásadou, že základným poslaním tohto slovníka je zhromaždenie a uvedenie podľa možnosti všetkých slovných spojení, ktoré sa najčastejšie vyskytujú v poľskom jazyku, lebo len vtedy si možno urobiť obraz o osobitosti použitia slova v istej frazeologickej jednotke, keď poznáme všetky jeho jazykové vzťahy.

Všimnime si lexikografické spracovanie materiálu nového poľského frazeologického slovníka. Slovníkové heslo tvorí slovo v základnom pomenúvacom tvare (niekedy sú v záhlaví aj dve slová, z ktorých jedno je odvodené, napr. *Adam, adamowy; szal, szalik*; v záhlaví sa vedno uvádza i nezvratná a zvratná podoba sloviess alebo vidový pár). Heslom je slovo, ktoré je významovým alebo štruktúrno-gramatickým centrom frazeologickej jednotky: ale môže to byť i slovo, ktoré určuje spájanie s inými lexikálnymi jednotkami (porov. heslo *niegaszony* – komponent zloženého termínu *wapno niegaszone*). Číselné indexy označujú jednotlivé skupiny voľných spojení (v našom chápaní), termíny, väzby (i voľné) a každú ďalšiu frazeologickú jednotku. V niektorých prípadoch usporadúva autor spojenia podľa významov viacvýznamového heslového slova (tieto významové skupiny oddeľuje veľkou bodkou). Príslovia a porekadlá (autor používa len skratku *przysł.*) sú umiestnené na konci hesla v novom odseku s pokračujúcimi číselnými indexmi. (Tento spôsob, pokiaľ sa v ňom postupuje dôsledne, pokladáme za výhodný.) Číslovanie umožňuje orientáciu vo veľkých, zložitých heslách, najmä pri slovách základnej slovej zásoby. Číselné indexy sú pri nich niekedy veľmi vysoké (napr. v hesle *ręka* má posledné spojenie číslo 347). Za číselným indexom nasleduje štylistická skratka (autor sa nevyhýba ani kombinovaniu štylistických skratiek) alebo skratka odboru (pri termínoch), potom spojenie, po ňom výklad významu (autor ho nepokladá vždy za potrebný) a príklady z literatúry (so skratkou autora, skratkou diela, stranou a niekedy i rokom vydania). Citátmi sa ilustrujú predovšetkým frazeologické jednotky v prvej skupine (zväzky stále), prenesené použitia a väzby. Poznámky týkajúce sa pôvodu a etymológie sú umiestnené za spojeniami.

Zásadou a snahou autora bolo usporiadať jednotlivé spojenia v hesle tak, aby to zodpovedalo spomínanému formálnemu kritériu (vyrazenie, zvrót, fraza). Vo veľkých, komplikovaných heslách (*ręka, noga*) ustupuje autor od šablóny a podriaďuje usporiadanie praktickým zreteľom.

Spôsob a rozsah výkladu je takou dôležitou zložkou slovníkového diela, že býva meradlom jeho hodnoty a použiteľnosti. Podľa úvodných slov autora nie je potrebné uvádzať výklad pri všetkých spojeniach. Zásadne musí byť pri spojeniach prvej skupiny (*związki stale*), keďže význam týchto frazeologických jednotiek nevyplýva z významu jednotlivých komponentov (výklad je, prirodzene, aj pri rozličných významoch viacvýznamových frazeologických jednotiek); podobne pri väčšine spojení druhej skupiny (*związki łączliwe*). Terminologické spojenia majú vždy výklad i označenie odboru.

V slovníkoch sú možné i v rámci jedného diela rozličné spôsoby výkladu. Tak je to i vo frazeologickom slovníku, kde treba brať do úvahy aj rozličnú lexikálno-sémantickú štruktúru jednotlivých spojení. Autor široko využíva túto možnosť, napr. výklad ekvivalentným slovom, voľným spojením, opisom, sémantizáciou aj synonymným spojením. (Např. v hesle *ręka* je frazeologická jednotka *dostać kogo w ręce* vyložená synonymným frazeologickým spojením *dostać w swoją moc*, ustálené prirovnanie *leże jak z karty* sa vysvetľuje iba synonymnými ustálenými spojeniami *jak najęty*, *jak z nut.*) Dôslednejšia koordinácia by bola zabránila odlišnému spôsobu výkladu pri spojeniach rovnakého typu alebo nie celkom zhodnému výkladu tých istých spojení umiestnených v rozličných slovníkových heslách (porov. napr. výklad frazeologickej jednotky *trzymać język za zębami* v troch heslách, v ktorých sa uvádza).

V slovníku uvádzajúcom slovné spojenia (frazeologickom, ale napokon aj výkladovom istého typu) treba sa vyrovnáť s otázkou, koľkokrát sa isté slovné spojenie v slovníku uvedie. Možno prijať zásadu, že len jeden raz, alebo naopak viac ráz, napr. podľa počtu plnovýznamových komponentov príslušného spojenia. Keďže autor recenzovaného slovníka vychádza zo zásady, že komponenty spojenia nie je len súčasťou onoho spojenia, lež môže sa spájať so širším okruhom iných slov, predpokladali by sme, že prijal koncepciu opakovania toho istého spojenia vo viacerých slovníkových heslách (podľa počtu komponentov). Musíme však konštatovať, že v slovníku sa nedodržiava táto zásada dôsledne. (Např. spojenia *gra podwójna*, *gra otwarta* sú uvedené len v hesle *gra*, ale spojenie *rana otwarta* je uvedené pod obidvoma komponentmi; spojenie *roznieść/roznosić kogo na językach* je uvedené len pod slovesným komponentom, kým spojenie *trzymać język za zębami* je uvedené aj pod mennými komponentmi.) Nedôslednosť pri určení oporného slova, pod ktorým má byť spojenie uvedené, sa ukazuje napr. pri porovnaní týchto dvoch prísloví: *stara głowa*, *rozum młody*, ktoré nájdeme len v hesle *głowa – włos długi*, *rozum krótki*, ktoré nájdeme zasa iba v hesle *rozum*; takých prípadov je viac.

Cenným prínosom slovníka je skutočnosť, že na jeho základe možno vydeliť bohaté skupiny synonymných frazeologických jednotiek. Pravda, charakter, usporiadanie slovníka nedáva možnosť uviesť ich na jednom mieste, v jednom slovníkovom hesle. V jednom hesle sú pospolu tie synonymné jednotky, ktoré majú spoločnú lexému. Např. v hesle *świat* sú synonymné frazeologické spojenia (s významom „o niečom absolútne vylúčenom“): *za nic na świecie*, *za żadne skarby świata*. Ale pomerne často sa dostávajú na jedno miesto aj také členy synonymického radu, ktoré nemajú spoločný komponent. Jednak v tých prípadoch, keď autor synonymnú frazeologickú jednotku použije vo funkcii výkladu (*plawić się we łzach* = *rozplýwać się we łzach*), jednak odkazom (por. alebo sr.) na príslušné heslové slová (*dać sobie za kogo rękę uciąć...*, por. *ręczyć głową*). Keby sa tento spôsob dodržiaval dôsledne, malo by to veľkú hodnotu.

Pozornosť zasluhuje aj veľké množstvo prameňov, z ktorých autor čerpal a z ktorých uvádza príklady (porov. na str. 13–79 úvodnej časti) a tiež ich široký tematický a žánrový záber. Nechýba ani náučná a učebnicová literatúra. Nespornou pracovnou výhodou bola aj autorova možnosť kontrolovať a dopĺňať vlastné výpisky jestvujúcimi poľskými slovníkmi (frazeologickými alebo im blízkymi, ale aj výkladovými, dvojjazyčnými, synonymickými), ktoré uvádzajú i frazeológiu, a viacerými zbierkami prísloví.

Nemožno obísť ani úsilie o normatívnosť slovníka. Prejavuje sa v tom, že autor uvádza i chybné, z hľadiska spisovného jazyka nesprávne spojenia. Upozorňuje na ne napr. grafickým znakom, výkričníkom, po ktorom nasleduje správna podoba. V iných prípadoch uvádza normatívnu poznámku až po správnom spojení v hranatých zátvorkách. Napr. *w jednej chwili* [nie: *za chwilę*, rus.]; *wykonać skok* [nie: *oddać s.*].

Vydanie nového poľského frazeologického slovníka nie je len zavŕšením dlhoročnej práce autora S. Skorupku, ale je aj úspechom poľskej jazykovedy. Oceňujeme ho aj ako podnet a užitočnú pomôcku pre prípravu slovenského frazeologického slovníka.

E. Smiešková

ROZLIČNOSTI

Strednodobý plán. – So spresňovaním plánovania v našej ekonomike sa ukázala potreba vypracúvať nielen dlhodobé plány a krátkodobé (ročné) realizačné plány, ale aj plány na „najbližšie roky“, v ktorých sa chcú dosiahnuť viditeľné hospodárske výsledky, predstavujúce istú etapu v realizácii dlhodobého plánu. Na označenie takéhoto plánu na „stredne dlhé“ obdobie začali naši ekonómi a plánovači používať termín *strednodobý plán*. Zrodil sa teda nový pojem a potreba vhodne ho pomenovať.

Je pochopiteľné, že sa nové pomenovanie utvorilo analogicky podľa pomenovaní už existujúcich a označujúcich príbuzné pojmy. Podľa slovných spojení *krátkodobý plán*, *krátkodobé plánovanie*, *dlhodobý plán*, *dlhodobé plánovanie* sa utvorili slovné spojenia *strednodobý plán*, *strednodobé plánovanie*. S týmito výrazmi sme sa už stretli v dennej tlači i v rozhlase a televízii.

Slovník slovenského jazyka (SSJ) uvádza v súvislosti s plánom napríklad výrazy *dlhodobý*, *krátkodobý*, *výhľadový*, *perspektívny*, *ústretovej*, *dvojročný*, *päťročný plán* (SSJ III, 79, heslo *plán*). Ale príd. meno *strednodobý* SSJ nezaznamenáva, lebo v čase spracúvania slovníka toto slovo nebolo ešte známe.

SSJ uvádza pomerne málo takých zložených adjektív, ktoré majú v prvej časti podobu *stredno-*. Sú to iba terminologické výrazy *strednotriasový* (popri zried. *stredotriasový*), *strednoviazaný* (v pôdohospodárskom termíne *strednoviazaná pôda*) (SSJ IV, 282), *strednoroľnícky* a *strednozdravotnícky* (SSJ VI, 98). Okrem uvedených adjektív SSJ zaznamenáva športový slangový výraz *strednotratiar/stredotratiar* (neuvádza adj. *strednotratiový*) a ako nesprávne označuje slangové adjektívum „strednotechnický“ v spojení „strednotechnické kádre“ (správne *stredné technické kádre*).¹

Oveľa viac je zložených adjektív s prvou časťou v podobe *stredo-*. V tejto podobe sa ustálili najmä viaceré zemepisné termíny typu *stredoeurópsky*, *stredoazijský*, *stredoafrický*, *stredoamerický*, *stredoslovenský*, *stredomorský*, *stredozemný/stredozemský* ap., ďalej výrazy *stredoveký*, *stredoškolský*. Ale SSJ zaznamenáva aj novšie zloženiny tohto typu, ako sú archeologické termíny *stredohradištný*, *stredolaténsky*, filmovnícky výraz *stredometrážny*, sociologický výraz *stredostavovský*, technický termín *stredotlakový*, lekársky termín *stredoušný* a anatomicko-fonetický termín *stredojazyčný*. Tieto zložené adjektíva sú utvorené z dvojslovných alebo trojslovných pomenovaní typu *stredná metráž*, *stredný tlak*, *stredné ucho*, *stredný jazyk*, *stredná doba hradištná*. Od spojení s príd. menom *stredný* by sme čakali skôr zloženiny v podobe *stredno-* ako v podobe *stredo-*, teda „stredometrážny“, „strednotlakový“ ap., obdobne ako máme napríklad zloženiny s *dolno-*, *horno-*, *spodno-* ap.

Treba hľadať príčiny, pre ktoré v uvedených prípadoch vznikli zložené ad-

¹ Istá nedôslednosť SSJ je v tom, že sa spojenia *strednoroľnícke kádre*, *strednozdravotnícke kádre* uvádzajú bez akejkoľvek hodnotiacej poznámky, kým spojenie *strednotechnické kádre* sa hodnotí ako slangové, teda nespisovné a nesprávne. Všetky tri uvedené výrazy patria do administratívneho slangu.

jektíva v podobe *stredo-* a nie v podobe *stredno-*. Pôsobili tu viaceré analógie a vplyvy. Napríklad termín *stredojazyčný* je paralelný s termínmi *zadójazyčný* a *predojazyčný*. Možno ho odvodzovať nielen zo spojenia *stredný jazyk*, ale aj zo spojenia *stred jazyka*. A práve v tých prípadoch, kde sa zložené adjektívum môže oprieť o substantívum *stred*, dostáva v prvej časti podobu *stredo-*. Obdobné slovotvorné vzťahy možno predpokladať pri anatomických termínoch *stredoušný*, *stredoušie* (*stredné ucho* i *stred ucha*). Takto možno objasniť aj zloženiny typu *stredoeurópsky*, pri ktorých, pravda, spolupôsobili paralelné zložené adjektíva typu *severoeurópsky*, *juhoeurópsky*, *východoeurópsky*, *západoeurópsky*, opreté zasa nielen o adjektíva *severný*, *južný*, *východný*, *západný*, ale aj o substantíva *sever*, *juh*, *východ*, *západ*. Archeologické termíny *stredohradištný*, *stredolaténsky* sa asi utvorili analogicky podľa adjektíva *stredoveký*, odvodeného od zloženého substantíva *stredovek*.

Pri tvorení zložených adjektív tohto typu spolupôsobil aj český model zložených adjektív so *středo-*. V češtine sa totiž od spojení s adj. *střední* tvoria iba zloženiny typu *středo-*.² Preto neprekvapuje, že nový termín *střednědobé plánování*, ktorý sa začal používať v českej plánovacej terminológii, českí jazykovedci pokladajú za neorganický a odporúčajú znenie *středodobé plánování*.³

V slovenčine je však iná situácia ako v češtine. V slovenčine sú bežné nielen zloženiny s *dolno-* a *horno-*, známe i v češtine, ale tvoria sa aj iné zložené adjektíva tohto typu. SSJ zaznamenáva napríklad niekoľko zložených adjektív typu *literárnovedný*, *sociálnodemokratický* (resp. *sociálno-historický*), geologické termíny *spodnokarbónsky*, *spodnokriedový*, *spodnotriasový*, jazykovozemepisný termín *južnoslovanský* (na rozdiel od *juhoslovanský*) a i. Preto v slovenčine treba pokladať za organické aj adjektívum *strednodobý* v spojeniach *strednodobý plán*, *strednodobé plánovanie*.

Možno očakávať, že zložené adjektíva so *stredno-* zvíťazia nad zloženinami so *stredo-* aj v niektorých iných prípadoch, a to tam, kde je vylúčený slovotvorný vzťah k substantívu *stred* a kde nepôsobí nijaká analógia v prospech podoby *stredo-*. Za celkom nálezitým by sme pokladali napríklad tieto zložené adjektíva so *stredno-*: *strednometrážny*⁴ (od *stredná metráž*), *strednostavovský* (od *stredný stav*), *strednolakový* (od *stredný tlak*) i *strednohradištný* a *strednolaténsky*.

S. Peciar

² Pozri *Slovník spisovného jazyka českého III*, Praha 1966, 576–577.

³ Napr. V. Mejstřík píše: „Z jazykového hľadiska nelze toto pojmenování [totiž *střednědobé plánování* – Š. P.] považovat za nejvhodnější“ (Naše řeč 52, 1969, 199). A ďalej: „Slovotvorně tedy bude nálezitě sousloví *středodobé plánování*...“ (tamže). Možno odôvodnene predpokladať, že znenie *střednědobé plánování* vzniklo v češtine pod vplyvom slovenského modelu *strednodobé plánovanie*.

⁴ V kartotéke Jazykového ústavu E. Štúra sme našli 1 doklad na spojenie *střednometrážny film* (P. Branko z r. 1951) popri 4 dokladoch na spojenie *středometrážny film*.